

T.C.
UŞAK ÜNİVERSİTESİ

AHLÂKİ KAVRAMLAR ÜZERİNDEN BİR KİYASLAMA
IMMANUEL KANT VE AHMET HAMDİ AKSEKİ ÖRNEĞİ

Arif KARABACAK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI

Uşak

Haziran, 2019

T.C.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ

**AHLÂKİ KAVRAMLAR ÜZERİNDEN BİR KİYASLAMA
IMMANUEL KANT VE AHMET HAMDİ AKSEKİ ÖRNEĞİ**

Arif KARABACAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
ÖZGEÇMİŞ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1.1. AHLÂK NEDİR?	5
1.2. AHLÂK VE FELSEFE İLİŞKİSİ, AHLÂK FELSEFESİNİN MAHİYETİ ...	7
1.3. IMMANUEL KANT'IN BİYOGRAFİSİ VE AHLÂK ANLAYIŞI.....	9
1.4. AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN BİYOGRAFİSİ VE AHLÂK ANLAYIŞI.	14
1.5. FELSEFE TARİHİNDE AHLÂK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ	18
1.6. İSLAM AHLÂK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ.....	27
İKİNCİ BÖLÜM:.....	40
IMMANUEL KANT VE AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN BAZI AHLÂK KAVRAMLARININ MUKAYYESESİ.....	40
2.1. ÖDEV (VAZİFE) VE YÜKÜMLÜLÜK	40
2.2. ÖZGÜR İRADE	49
2.3. İYİLİK İSTENCİ / NİYET	57
2.4. SORUMLULUK	61
2.5. VİCDAN	67
2.6. İNSANIN KENDİSİNE KARŞI GÖREVLERİ.....	73
2.7. DİĞER İNSANLARA KARŞI GÖREVLER	77
2.8. HAYVANLARA KARŞI GÖREVLER	81
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	87

ÖZET

AHLÂKİ KAVRAMLAR ÜZERİNDEN BİR KIYASLAMA IMMANUEL KANT VE AHMET HAMDİ AKSEKİ ÖRNEĞİ

Arif Karabacak

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI

Ahlâk, sosyal bir varlık olan insanın, toplum içinde birey olarak nasıl davranması gerektiğini belirlemeye çalışan veya tartışan, araştıran bir bilimdir. Ahlâk, insanın diğer insanlar ve diğer varlıklarla ilişkisinde, ideal olan davranış normuna yönlendirir. Ahlâk insanın yol haritasıdır ve insanın eyleminin ilkesidir. Ahlâkın tarihi, insanlık tarihiyle eşit bir tarihtir, çünkü ahlâkın hem konusu hem aktörü hem de muhatabı insandır. İlk insandan beri ahlâkîlik ve ahlâk anlayışları bulunmaktadır. Bütün dinler ahlâk öğretisi tayin etmiştir. Bununla beraber filozoflar da ahlâk üzerine düşünmüşler ve eserler ortaya koymuşlardır. Bazı filozoflar ahlâkı dinden bağımsız olarak ele alırken bazı filozoflar ise ahlâkı dinle ilişkilendirmişlerdir. Bu çalışma, aydınlanma döneminin büyük filozofu Immanuel Kant ile son yüzyılın en önemli İslam âlimlerinden Ahmet Hamdi Akseki'nin ahlâk kavramlarını kıyaslama çalışmasıdır. Immanuel Kant ahlâk konusunda kurucu bir filozoftur. Felsefe tarihindeki ahlâk sistemlerini reddederek, yeni bir ahlâk anlayışı ortaya koymuş, ahlâkta insanı, kesinliği ve evrenselliği önceleyen ödev ahlâkını önermiştir. Ahmet Hamdi Akseki ise İslam ahlâkının yegâne ahlâk sistemi olduğuna inanmakla beraber, felsefe tarihindeki ahlâk ekollerini de inceleyerek, hepsi hakkında önemli bir kritik yapmıştır. İncelediği filozoflar içinde Immanuel Kant da bulunmaktadır ve Kant'ı diğer filozoflara göre daha çok takdir etmektedir. Bu iki büyük düşünce insanının ahlâk nazariyeleri içinde, *ödev*, *yükümlülük*, *özgürlük*, *sorumluluk*, *niyet* ve *vicdan* konuları önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmadaki kıyaslama bu kavramlar çerçevesindedir.

Anahtar Kelimeler: Immanuel Kant, Ahmet Hamdi Akseki, Ahlâk, Ödev, Yükümlülük, Sorumluluk, Özgürlük, Niyet, Vicdan, Ahlâk Felsefesi

ABSTRACT

A COMPARISON ON THE MORALTY CONCEPTS IMMANUEL KANT AND AHMET HAMDİ AKSEKİ EXAMPLE

Arif Karabacak

Department of Philosophy and Religious Sciences

Institute of Social Sciences, Uşak University, May 2019

Advisor: Dr. Mahmut AVCI

Morality is a science that tries to determine how a social being should behave as an individual in society. At the same time, it also discusses and explores this subject. Morality idealizes the relationship of man with other people and other beings as a guideline. The history of morality is parallel to the history of mankind because the man is both the subject, the actor and the responder of morality. From the being human there were ethics and morality as well. All religions have appointed morality. In addition to that, philosophers have also thought about this science and its artifacts. While some philosophers consider ethics independently from the religion, some philosophers associate morality with religion. This study is the comparison of the moral concepts between Immanuel Kant who is the great philosopher of the Enlightenment period, and Ahmet Hamdi Akseki, one of the most important Islamic scholar of the last century. Immanuel Kant is a founding philosopher on morality. He rejected the moral systems in the history of philosophy, proposed a new moral understanding, and proposed morality that prioritizes humanity, certainty, and universality. Although Ahmet Hamdi Akseki believes that Islamic morality is the only moral system, he has also done important critiques about all the moral ecoles in the history of philosophy by researching them. Immanuel Kant was one of the philosophers that he studied and Kant was the philosopher more appreciated by him. The subjects of homework, obligation, freedom, responsibility, intention, and conscience have an important place in the morals of these two great thinkers. The comparison in this study is within the framework of these concepts.

Keywords: Immanuel Kant, Ahmet Hamdi Akseki, Morality, Duty, Obligation, Responsibility, Freedom, Intent, Conscience, Morality Concepts

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 164046019 No'lu öğrencisi Arif KARABACAK'ın "**Ahlaki kavramlar Üzerinden Bir Kıyaslama-Immanuel Kant ve Ahmet Hamdi Akseki Örneği**" adlı tezi 17/06/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI	
Üye	: Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih KALIN	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimimin ilk döneminde Ahmet Hamdi Akseki'nin ahlâk ekolleri hakkındaki kritiğini incelerken, Kant'ı önemseydiğini ve diğer ekollere nazaran Kant'ın ödev etiği üzerinde daha fazla durduğunu gördüm. Ne var ki, Akseki'nin eleştirilerini doğru ve sağlıklı anlayabilmek için, Kant'ın da incelenmesi gerektiğini anladım. Zira Akseki'nin kritiği üzerinden Kant'ı anlamak mümkün olmadığı gibi, Akseki'nin eleştiri sebeplerini ve de bizzat eleştirisini de anlamak mümkün değildi. Danışman hocamızın da tensibiyle, 'Ahlâki Kavramlar Üzerinden bir Kıyaslama / Immanuel Kant ve Ahmet Hamdi Akseki Örneği' başlıklı tez çalışmasının çıkış noktası burasıdır. Bu konuda bir tez yazmaya karar verdiğimde, bütüncül bir ahlâk felsefesi mukayesesi yapmak niyetindeydim. Ancak böyle bir çalışma içerik yoğunluğu sebebiyle bir yüksek lisans tez konusunu hacim olarak aşacak durumdadır. Bu sebeple Kant ve Akseki üzerine yapılacak mukayesenin ahlâk kavramlarıyla sınırlı tutulmasında karar kıldım. Kavramların seçilmesinde ise belirleyici olan unsur, her iki düşünürün de üzerinde durduğu ve incelediği kavramlar olmasıdır.

"Ahlâki Kavramlar Üzerinden bir Kıyaslama, Immanuel Kant Ve Ahmet Hamdi Akseki Örneği" başlıklı tez çalışmamız, bu iki büyük felsefe ve düşünce insanının, *ödev, yükümlülük, sorumluluk, özgürlük, niyet ve vicdan* konularının mukayesesini içermektedir. Bu kavramlar her iki filozofun ortak konularıdır ve ahlâk nazariyeleri içinde önemli yer tutan kavramlardır. Bu tez çalışması, girişten sonra iki ana bölüm ve sonuçtan ibarettir. Giriş kısmında, konu seçimi ve konu içindeki kavramların seçimindeki temel yaklaşım ve sebepler izah edilmiştir. Birinci bölümde, ahlâkın tanımı ve mahiyeti, ahlâk ve felsefe ilişkisi incelenmiştir. Keza, ahlâk felsefesinin gelişim sürecini yansıtmak amacıyla, felsefe tarihinde ahlâk felsefesi yapmış başlıca filozofların ahlâk anlayışları ilkçağ, ortaçağ, aydınlanma sonrası ve İslam ahlâk felsefesinden filozoflar ve nazariyeler üzerinden örneklendirilmiştir. Aynı bölüm içinde mukayese konumuzu oluşturan filozofların felsefi biyografileri ve ahlâk anlayışları kısaca incelenmiştir. İkinci bölümde ise tezin ana konusu olan kavramlar Kant ve Akseki açısından incelenmiş, sonuç kısmında ise her iki filozofun görüşleri kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

Tez çalışması sırasında ufuk açıcı yaklaşımı, yönlendirmeleri ve anlayışı için saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AVCI'ya, kişisel kütüphanesini kullanmama izin veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK'e ve önemli tavsiyeleriyle katkı sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Fatih KALIN'a teşekkürlerimi arz ederim.

Tez çalışmam sırasında benimle beraber yorulan eşime, sabrı ve müsamahası için ayrıca minnettar ve müteşekkirim.

Arif KARABACAK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Arif Karabacak

Doğum Yeri ve Tarihi : Manisa, 1970

Lisans Öğretimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / İlahiyat
İstanbul Üniversitesi / Sosyoloji

Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe
ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Bildiği Yabancı Diller : Fransızca

İş Deneyimi : Din Görevlisi/İmam Hatip (1988-)

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

e-posta adresi : rfkrbck40@gmail.com

KISALTMALAR DİZİNİ

b.k.z. : bakınız

T.D.V : Türkiye Diyanet Vakfı

Ü. : Üniversite

Ön. ver. : Önce Verilmiş

s. : sayfa

v.b. : ve bunun gibi

v.d : ve diğerleri

GİRİŞ

Batı aydınlanmasının büyük filozofu Immanuel Kant kuram sahibi, çığır açıcı bir filozoftur ki, alman idealizmi Kant'ın fikirlerinin açtığı yolda kurulmuş ve kuramsallaşmıştır. Kant ve felsefesi söz konusu edildiğinde iki konu önem arz etmektedir. Bunlardan birisi Kant'ın çığır açan ve ufuk veren bir filozof olmasıdır. Diğer konu ise onun kişiliğinin, kişisel yaşamının, ilkeli duruşunun felsefesiyle örtüşmesidir. Kant araştırmacıları bu iki hususa özellikle dikkat çekmektedirler. Örneğin önemli Kant yorumcularından olan Cassirer *'Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi'* adlı kitabında, Kant'ın öğretisiyle yaşamını bir arada anmaktadır. Keza Geier'in Kant'la ilgili eseri de *'Kant'ın Dünyası'* ismiyle kişisel yaşamına atıf yapmaktadır.

Geier Kant'ın çığır açıcılığını şu şekilde özetlemektedir: “Bizler için Kant'ın dünyası bir işaretler imparatorluğudur. Kant'ın kendisi de bir tarihsel işaret haline gelmiştir. Kant'ın hayatı ve eseri ile ilgilenenler, bunu salt olgu olarak göremez. ‘Kant’ adı sadece 22 Nisan 1724’de Königsberg’de doğmuş, 12 Şubat 1804’te orada ölmüş ve geriye çok sayıda yazı bırakan bir bireyin adından ibaret değildir. ‘Kant’, Avrupa düşünce tarihinde unutulmaz bir olayı temsil eden bir işarettir. Tıpkı Fransız Devrimi gibi, Kant'ın felsefi varoluşu da, insanlık tarihinin seyri içerisinde bir ilerleme imkânına işaret eder.”¹

Cassirer ise, Goethe'nin Kant hakkında, “filozoflar bize kendi yaşam biçimlerinin dışında bir şey sunmazlar. Örneğin Kant'ın sert ölçülülüğü onun doğuştan gelen eğilimlerine uygun bir felsefeyi gerekli kılmıştır. Kant'ın yaşamını okuyun,..her birey kendi eğilimleri doğrultusunda ilkeler edinme hakkına sahiptir, işte felsefenin kökenini burada aramak gerekir” dediğini aktarmaktadır.² Keza Cassirer, yaşamın düşüncüyü biçimlendirdiğini, düşüncenin yaşamdan çıktığını, Kant'ın yaşamı ve öğretisi arasında böyle bir ilişki olduğunu, dolayısıyla Kant'ın düşüncesini anlamak için onun yaşam tarzını bilmek gerektiğini vurgulamaktadır.³ Burada vurgulanan yaşamdan maksadın, hayatın magazin tarafı değil, ilkeli bir hayat tarzı olduğu açıktır.

¹Manfred Geier, **Kantın Dünyası**, Çeviren Erol Özbek, (İletişim Yay, İstanbul, 2009),s.10

²Ernst Cassirer, **Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi**, Çeviren, Doğan Özlem, İnkılâp Yay, (İstanbul, 3. Baskı, 2007),s.19

³Aynı, s.20

Ahmet Hamdi Akseki ise, bir din adamı olarak, tefsir, kelam, fıkıh konularında eser verdiği gibi aynı zamanda bir İslam ahlâkçısı ve ahlâk eğitmenidir. Ancak onu önemli ve kalıcı kılan en önemli özelliği felsefeyle olan ilişkisi ve felsefi yetkinliğidir. “Ahmet Hamdi Akseki'nin değerini, statüsünü felsefe ile olan ilişkisine bağlıyorum. Çünkü, felsefe ile ilişkisi olan kişiler, hala kültür hayatımızda varlıklarını sürdürmektedirler. Ahmet Hamdi Akseki Felsefe ile olan ilişkisi, felsefi ilgi, felsefi bakış açısı, felsefi kültür, felsefi anlayış ve felsefi kavramlar onun, insanın kainatla, insanın insanla ve insanın Allah ile olan ilişkileri anlamındaki hayatı ve dolayısıyla İslam'ı izahta en verimli kaynağı olagelmıştır.”⁴

Akseki'nin büyük bir ahlâkçı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Tarihsel süreç içerisinde süregelen İslam ahlâkçılığının son ve en önemli temsilcilerindedir. “Akseki merhum başta olmak üzere, bizim bu son dönem ulemamızın, mütefekkirlerimizin en çok ilgilendikleri konu ahlâk konusu. Yani, felsefe içinde en çok ahlâkla ilgileniyorlar. Yine bunun da İslam tarihinde, çok geriye doğru giden bir geleneği var. Farabi'den başlayan, ama gittikçe tarihi seyri içinde güç kazanan ahlâk felsefesi geleneğimiz var bizim. Buna bazıları İslam'da ahlâk felsefesi demenin daha doğru olacağını söylüyor. Ne söylersek söyleyelim, felsefenin bizim kültürümüzde etkili olduğu iki büyük alan vardır; bunlardan biri metâfiziktir. O da daha çok ilahiyatla ilgili kısmıdır; yani, Allah'ın varlığı meselesi, Allah'ın sıfatları meselesi. İkincisi, ahlâktır. Hatta ahlâk, görebildiğim kadarıyla çok daha derinden ilgi duyulan bir konu olmuştur. Dolayısıyla Ahmet Hamdi Akseki, ahlâk kitabını yazarken, elinde oldukça çok sayıda ahlâk kitabı vardı ve bu kitapların pek çoğu, bugün, bizim pek çoğumuzun yazdığından daha sağlam kitaplar. Bilgi, tefekkür bakımından da ve dikkat bakımından da çok daha sağlam kitaplardır.”⁵

Immanuel Kant'ın Batıda, Ahmet Hamdi Akseki'nin ise Türkiye'de felsefi anlamdaki büyüklükleri ve yetkinlikleri tartışma götürmez bir vakiydir. Bu iki büyük felsefe ve düşünce insanının yolları Akseki'nin Kant kritiği ile kesişmektedir. Akseki, ahlâk ilmi ve İslam ahlâkı isimli eserini kaleme alma amacı olarak, İslam ahlâkının yegane ahlâk sistemi olduğunu ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir.

⁴Hüseyin Aydın **Ahmet Hamdi Akseki'nin Felsefe İlgisinin Boyutları**, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum, (Yayına hazırlayan, Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay,Ankara, 2004),s.18

⁵Mehmet S. Aydın, **Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlâk Felsefesi**, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum, (Yayına hazırlayan, Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay,Ankara, 2004),s.23

Bu kapsamda Batı felsefesinde üretilmiş ahlâk anlayışlarını incelemiş ve eserinin başında Batı ahlâkçılığının kritiğini yapmıştır.⁶ Bu kritik içinde Kant önemli bir yer tutmaktadır. Akseki'nin bu kritiği vesilesiyle çeşitli araştırmalar ve kıyaslamalar yapılmıştır. Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasının sebebi de budur.

Kant ve Akseki'nin ahlâk anlayışlarında temelden bazı farklar bulunmaktadır ve doğal olarak konuları birbirine mütakabil değildir. Kant bir metâfizikçi ve nazariyatçıdır. Akseki ise pratik ahlâkla ilgilenmektedir. Kant'a göre ahlâkın kaynağı akıl ve insan, Akseki'de ise tanrı ve vahiydir. Bu temel farklar üzerine kurumsallaşan ahlâk sistemlerinde kavramların da farklılık göstermesi doğaldır. Örneğin Kant'ın çokça üzerinde durduğu, *ahlâk yasası*, *şartlı emir*, *şartsız emir*, *maxim* gibi kavramların Akseki'de karşılığı yoktur. Ancak Akseki bu kavramlara Kant'ın ödev ahlâkını tartışırken dolaylı olarak ve kısaca değinmektedir. Keza Akseki'nin ahlâk ilmi ve İslam ahlâkı kapsamında incelediği bazı pratik ahlâk konularının da Kant'ta karşılığı yoktur. Zira Kant pratik ahlâk konularına çok eğilmez. Onun için ahlâkın ilkesi daha önemlidir. Yine de Kant üniversitedeki ahlâk derslerinde pratik ahlâk konularına değinmiş, ancak bu değinme, ahlâk nazariyesini pratikle örneklendirme çerçevesinde olduğu için kısa ve sınırlı analizlerden ibarettir.

Hülasa olarak Kant'ın incelediği ancak Akseki'nin incelemediği konular, Akseki'nin inceleyip Kant'ın bahsetmediği konular kapsam dışı tutulmuştur. Bu sebeple *Ödev*, *özgürlük*, *sorumluluk*, *vicdan*, *niyet* konuları üzerine bir mukayese yapılmıştır. Bunun dışında pratik ahlâk konuları da birbirine mütakabiliyeti olan ana başlıklar şeklinde kısaca incelenmiş ve mukayeseye dâhil edilmiştir.

Birinci bölümde, ahlâk tanımları üzerinden ahlâkın ne olduğu üzerinde durulmuştur. Ardından ahlâk ve felsefe ilişkisi ve ahlâk felsefesinin misyonu araştırılmıştır. Yine birinci bölümde, ahlâk felsefesinin gelişim süreci kapsamında, felsefe tarihinde yer etmiş, batıdan ve İslam filozoflarından belli başlı filozofların ahlâk anlayışları yansıtılmaya çalışılmıştır. Yine aynı bölüm içinde Kant'ın ve Akseki'nin felsefi biyografilerine yer verilmiş ve ahlâk anlayışlarına kısaca değinilmiştir. Felsefi biyografi kısmı, tez konumuzla ilgili olan yönleriyle sınırlı tutulmuştur.

⁶Süleyman Uludağ, **İslam'ın Bir Savunucusu Olarak Ahmet Hamdi Akseki**, Ahmet Hamdi Akseki'nin Ahlâk Felsefesi, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyum, (Yayına hazırlayan, Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 2004),s.33

İkinci bölümde, yukarıda saydığımız kavramlar hem Kant hem de Akseki'nin yorumlarıyla verilmiştir. Ayrıca pratik ahlâk konuları, insanın kendisine karşı, diğer insanlara karşı ve diğer canlılara karşı ödevler olarak üç başlıkla incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise Kant ve Akseki'nin kavramlara bakışı, Akseki'nin eleştirileri, Akseki'nin tensipleri sunulmuş, genel mukayese yapılmıştır.

Bu tez çalışmasında takip edilen yöntem metin taraması, literatür incelemesi yöntemidir. Bu bağlamda, Kant'ın ahlâkla ilgili eserleri incelenmiş, aynı şekilde Akseki'nin kitapları taranmıştır. Keza Kant hakkında Türkiye'de ve batı düşünce dünyasında yazılmış başlıca kitaplar da incelenmiştir. Türkiye bilim dünyasında Akseki ve Kant'ın ahlâk anlayışları ve kavramları çeşitli bilim insanlarınca mukayese konusu edilmiştir. Bunun sebebi Akseki'nin Kant kritiğidir.⁷

Akseki üzerine yapılan iki farklı sempozyum çalışması da bu kapsamda incelenmiştir. Ayrıca felsefe tarihi kitapları, ahlâk felsefesi ve ahlâk felsefesi tarihi kitapları da taranmıştır.

⁷Fatih Topaloğlu, **Ahlâkın Temeli Üzerine Bir Tartışma**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 40, Erzurum, 2013 / Zeynep Fazla, Kant Etiğinin Çağdaş İslam Ahlâkı Üzerine Etkileri, Ahmet Hamdi Akseki Örneği, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. AHLÂK NEDİR?

Arapçada ‘hulk’ veya ‘huluk’ kelimesinin çoğulu olan ahlâk, Türkçede tekil olarak kullanılmaktadır. Ahlâk kavramının kökeni olan ‘hulk’ ise din, tabiat, huy ve karakter anlamlarına gelmektedir. İngilizce’de ahlâk karşılığı olarak ‘moral’ kelimesi kullanılmaktadır. Bu da Latince’deki ‘moralis’ kelimesinden türetilmiştir, adet, karakter, hal ve hareket tarzı anlamındadır.⁸

İslam ahlâkçılarının ‘hulk’ ve ‘halk’ kavramları hakkında yaptıkları ayırım dikkat çekicidir. Buna göre, ‘hulk’ insanın ruhi tarafını iç davranışlarını, huy ve tabiatı ve manevi olanı ifade ederken, ‘halk’ ise gözle görülen bedeni kısımları ifade eder. Hz. Peygamber’in “Ey Allah’ım, yaratılışımı güzel yaptığın gibi, ahlâkımı da iyileştir” şeklindeki duası bu duruma işaret etmektedir.⁹

Etik, moral ve ahlâk kavramları birbiriyle eşanlamli kullanılır ve birbirlerinin yerine kullanılabilir. Etik kelimesi, Yunanca ‘ethos’dan gelir ve Latince’deki ‘moralis’ kelimesiyle aynı anlamlara gelmektedir. Bu iki kelimenin de anlamları töre, gelenek, görenek, alışkanlık, yerleşmiş duygu, karakter, huy, mizaç şeklinde aynıdır. Dolayısıyla bu kavramları net çizgilerle ayırtırmak çok zordur. Her etik bir ahlâk, her ahlâk bir etiği içermektedir.¹⁰

Ahlâkla ilgili olarak bireyi esas alan tanımlar olduğu gibi, toplumu ve toplumsallığı esas alarak yapılan tanımlar da vardır. Özlem, birey ve toplum üzerinden yapılan bazı tanımlar üzerinden ahlak hakkında genel bir kanıya ulaşmaya çalışmaktadır. Özlem’in ele aldığı birey üzerinden yapılan tanımlardan birisi şöyledir, “Ahlâk kişinin karakter sağlamlığını oluşturan tutumlar, eğilim ya da eylemler topluluğudur.” Bir diğer tanım da, “Ahlâk değerlerin yaşama geçirilmesinde birinci dereceden bağlayıcı olan yaratılış, doğa huy ve tıynettir” şeklindedir. Toplum esas alınarak yapılmış bir tanım ise şöyledir. “Ahlâk belli bir toplum içinde yaşayan

⁸ Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, (Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara,1992),s.1

⁹ Hüsameddin Erdem, **Ahlâk Felsefesi**, (Hü-Er Yay, Konya,2015),s.11

¹⁰ Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.175

insanların birbirleriyle ve kurumlarla ilişkilerini düzenleyen ilkeler değerler kurallar ve töreler bütünüdür.” Bir başka sosyal tanım ise, “Ahlâk kişinin, bireyin grubun halkın veya bir halkın bir kesiminin, bir ulusun belli bir tarihsel dönemde yaşamına giren ve eylemlerini yönlendiren, inanç, değer, norm, buyruk, yasak ve tasarımlar ağıdır.” Özlem, bu tanımlardan hareketle ahlâkla ilgili şu hususların altını çizmektedir.

- Ahlâk bireysel bir eylem olduğu gibi, toplumsal bir davranış kalıbı da olabilmektedir. Ahlâki eylem bilinçli olarak gerçekleştirilebilir, bazen da yarı bilinç halinde işlenebilmektedir.
- Toplumsal ahlâk'ta, ahlâki eylemi veya değeri belirleyen, toplumsal düzenin hâkimiyetidir.
- Ahlâk toplumdan topluma, dönemden döneme, kültürden kültüre değişiklik gösteren bir fenomendir, evrensel ve tarih üstü bir ahlâktan söz etmek mümkün değildir.¹¹

İslam ahlâk düşüncesinde, ahlâkla ilgili net bir tanım Gazali tarafından yapılmıştır. Gazali'nin, “Ahlâk, insan nefsinde yerleşik öyle bir melekedir ki, fiiller hiçbir zorlama olmadan, düşünüp-taşınmadan bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar.”¹² şeklindeki tarifinden hareketle Çağrııcı, şu sonuçlara ulaşabileceğini söylemektedir:

- Ahlâk salt amelden ziyade, ameli ortaya çıkaran manevi kabiliyet olan melekedir.
- Ahlâk sadece iyi eylemleri ifade etmez, kötü eylemler de ahlâk çerçevesindedir ve ‘kötü ahlâklı’ tabiri bu durumu anlatır.
- Ahlâk gelip geçici bir hal değil, süreklilik gösteren, meleke haline gelmiş kabiliyetler bütünüdür.
- Ahlâki eylemi bulmak için çok düşünmeye gerek yoktur, ahlâkîlik kolaylıkla gerçekleştirilebilen doğal eylemdir.
- Son olarak ahlâk konusunda alışkanlıkların önemli bir etkisi bulunmaktadır.¹³

¹¹Aynı, s.177

¹² İmam Gazali, **İhya-i Ulumiddin**, (Tercüme, Ali Arslan, Arslan yay, 3.cilt, İstanbul, 1993)s.121

¹³Mustafa Çağrııcı, **Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı**, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015),s.18

Ahlâk insan eyleminin ilkesidir denilebilir. Ahlâk insanın kendisi dışındaki varlıklarla ilişki kurma şeklidir denilebilir. Bu sebeple ahlâkın kısa tanımını yapmak zordur. Ahlâkla ilgilenen filozoflar kısa ve net ifadelerle ahlâk tanımını yapmamışlardır. Onlar ahlâkın ne olduğunu, ilkesini, gayesini, konusunu araştırmış ve tartışmışlardır. İslam ahlâkçıları da ahlâkın kısa tanımından ziyade ahlâk ilminin tarifini, gayesi ve konusuyla ilgilenmişlerdir. İnsanın insanla ilişkisi ahlâk ise, insanın tanrıyla olan ilişkisi nedir? İnsanın tanrıyla olan ilişkisi, İslam ahlâkçılarına göre ahlâkın konusudur, ancak filozofların çoğunluğu insanın tanrıyla ilişkisini din, dini hukuk veya ibadet olarak görürler bunu ahlâktan ayırmaktadırlar.

Ahlâk insanın davranış tarzı, yaşam şekli, yol haritasıdır denilebilir. Ahlâk insanın insanla yüzleşmesi, buluşması, ilişki kurma şeklidir. Nitekim Hz. Peygamber, *“Müm’min kendisiyle kolay iletişim kurulabilen insandır”* (Ahmet b. Hanbel, Müsned) buyurmuştur. Ahlâk, insanın insanla ilişkisi, insanın toplumla ve toplumsal kurumlarla, doğayla, hayvanlarla ilişkisi ve iletişimi, bu ilişkinin nasıl olacağıyla ilgili genel bir alandır. Konusu, faili ve muhatabı insan olduğu için, karmaşık ve o denli zor bir alandır. Bu sebeple felsefe tarihinde çok farklı ahlâk ekolleri oluşmuştur. Bu ekollerden bazıları, ahlâk felsefesinin gelişimini görmek açısından ikinci bölümde kısaca incelenecektir. Ancak burada ahlâk ve felsefe ilişkisine ve ahlâk felsefesinin ne olduğuna kısaca değinilecektir.

1.2. AHLÂK VE FELSEFE İLİŞKİSİ, AHLÂK FELSEFESİNİN MAHİYETİ

Ahlâk insana dair en temel konulardan birisi olduğu için, filozofların ve felsefenin ahlâka duyarsız kalması düşünülemez. Nitekim felsefe ahlâka ilgisiz kalmamış, felsefe tarihini etkilemiş büyük filozofların hepsi ahlâkla ilgilenmiş, bazı filozoflar ahlâk ekolü ve öncüsü olmuşlardır. İslam ahlâkçılarının bazıları ahlâkı dini ahlâk, tasavvufi ahlâk veya ahlâk ilmi olarak ele almakla beraber bazı İslam ahlâkçıları da ahlâkı felsefe kapsamında incelemişlerdir. Filozofun ahlâkla ilgili ürettiği müktesebat, ahlâk araştırma ve tartışmaları, ahlâkın gayesi, konusu ve kaynağı

üzerine üretilen düşünceler hem ahlâk ve felsefe ilişkisidir, hem aynı zamanda ahlâk felsefesinin içeriğini oluşturmaktadır.

Kılıç, umumi bir hayat tarzını ifade etmek için *Budist ahlâkı* veya *Hiristiyan ahlâkı* kavramlarının kullanıldığını, bir grup davranışını ifade etmek üzere *iş ahlâkı*, *meslek ahlâkı* kavramları kullanıldığını ifade ettikten sonra, davranış kuralları ve hayat tarzları üzerine yapılan fikri araştırmaların *ahlâk felsefesi* olarak anıldığını söylemektedir. Kılıç'a göre, ahlâk konusu üzerine felsefi olarak düşünmek ahlâk felsefesidir.¹⁴

Felsefe iki ana konu üzerine çalışmaktadır, *bilmek ve yapmak*. Bunun açılımı *insan neyi bilebilir* ve *neyi yapmalıdır* şeklindedir. Böylece ahlâk, felsefenin gündemine girmektedir ve ahlâk problemleri üzerine filozofun yaptığı araştırma felsefenin bir alt dalı olan ahlâk felsefesini oluşturmaktadır. Ahlâk felsefesinin konuları ile ahlâk ilminin nazari kısmının konuları birbirinin aynısıdır.¹⁵

Ahlâk insanların, kendilerine göre yaşadıkları ilkeler topluluğudur. Ahlâk felsefesinin ahlâktan farkı, ahlâk konularını felsefi zeminde tartışmak, araştırmak, açıklamaya ve değerlendirmeye çalışmaktır.¹⁶

Ahlâk, felsefeden önce de var olan bir vakıdır, dolayısıyla felsefe, ahlâki davranışlar üzerine doğrudan eğilmez. Ahlâk felsefesi, yaşanan ahlâki olaylar hakkında, insanı yönlendiren kavramlar ve ilkeler üzerine çalışır. Ahlâk felsefesi, davranış ve ilkeler üzerine filozofun yaptığı sistemleştirme ve genel ilkeler arama çalışmasıdır.¹⁷

Ahlâk felsefesi, felsefi bakış açısının ahlâk alanına çevrilmesi, ahlâkın temel sorunlarına, iddialarına yönelerek irdelenmesi, sorgulanması, çözümlenme ve terkipler yapılarak açıklanması, dile getirilmesidir. İnsan için iyi hayat nedir ve insan nasıl yaşamalıdır soruları felsefenin ana konularındadır. Bu çerçevede filozofun ürettiği düşünceler ahlâk felsefesi olmuş olmaktadır. Ahlâk felsefesi yapan filozof, iyi, kötü, doğru yanlış, özgürlük, vazife, hak, adalet, fazilet gibi kavramları konu edinerek, “*yalan söylemek kötüdür, insanlara yardım etmek iyidir*” gibi normatif önermeler

¹⁴ Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, (Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara,1992),s.3

¹⁵ Mustafa Çağrı, **Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı**, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015),s.29

¹⁶ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, (BB101 Yay, 25. Baskı, 2017, Ankara),s.127

¹⁷ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefeye Giriş**, (Akçağ Yay, 5.baskı, Ankara, 2016),s.215

ortaya koyabilir. Ahlâk felsefesinin başka bir misyonu da, değer-olgu ilişkisi, değerlerin kaynağı, ahlâk yasalarının evrenselliği ve genel-geçer olup olmadığını sorgulamaktır.¹⁸

Ahlâk felsefesi hakkında genel olarak, filozofun ahlâkla ilgili araştırma ve sorgulamaları, sistemleştirme ve terkipleri, çözümlene ve açıklamaları, kısaca ahlâk üzerine harcadığı mesainin ürünlerdir denilebilir.

1.3. IMMANUEL KANT'IN BİYOGRAFİSİ VE AHLÂK ANLAYIŞI

Immanuel Kant 22 Nisan 1724 yılında Königsberg'de bir zanaatkarın oğlu olarak doğdu. 1737'de annesi, 1746'da babası öldü. Kant'ın yaşadığı baba evi entelektüel bir ortam olmamakla beraber Kant, insanlara karşı kindar olmamayı, çekememezliğin yanlışlığını, dinginliği, insanları sevmeyi ve hoşgörüyü baba evinde öğrendiğinin söylemektedir.¹⁹

Kant'ın yetenekli bir çocuk olduğunu keşfeden Königsberg'li bir rahip, babasından izin alarak Kant'ı Collegium Fridericionum'a gönderdi. Latince eğitim veren bu okulda mantık ve matematik dersleri az, doğa bilimleri dersleri ise hiç yoktu. Ancak Kant burada Latince şiirler öğrenmiş, bu şiirler vasıtasıyla düşünme ve hayat biçimine Stoacı bir yaklaşım girmiştir.²⁰

1740 yılında üniversiteye başlayan Kant, burada çok meraklı olduğu matematik, fizik ve astronomiyle beraber doğa bilimleri de tanıştı. İsaac Newton'un doğa felsefesinin matematik ilkeleriyle burada tanışan Kant, hayatı boyunca Newton'un etkisinde kalmıştır. Kant doğa bilimleri ve fizikle ilgili burada öğrendiklerinin etkisiyle *Doğa Bilimlerinin Metâfizik Öntemelleri*'ni yazmıştır. Kant "fizik güçlerin ölçülmesi" konulu bir tezle 1747 yılında üniversiteyi bitirmiş, bitirme tezinde yolunu çizdiğini söylemiştir.²¹

Geçimini sağlamak için özel öğretmenlik yapan Kant bu süreçte doğa bilimleri ve felsefe çalışmalarını sürdürmüştür.

¹⁸ Hüsameddin Erdem, **Ahlâk Felsefesi**, (Hü-Er Yay, Konya,2015),s.15

¹⁹Heinz Heimsoeth, **Kant'ın Felsefesi**, Çeviren,Takiyettin Mengüşoğlu,(Doğu Batı Yay, 7. Basım, 2016),s.14

²⁰ **Aynı**,s.15

²¹ **Aynı**, s.15

1755 yılında maister ünvanıyla üniversitede çalışmaya başlayan Kant, burada ilk felsefi makalesi “metâfizik bilginin ilk ilklerinin yeni anlamı” başlıklı yazıda metâfiziğin temelleri ve ilkelerini tartışmaktadır. İkinci makalesi “doğa, tarih ve gökyüzünün genel teorisi” doğa bilimleriyle ilgilidir. Üçüncü yazısı, doğa bilimleri ile metâfizik arasında ilgi kurduğu “fizik monadoloji” başlıklı yazıdır. Bu yazıda Kant, Newton fiziğiyle Wolff metâfiziği arasında ilişki kurmaktadır.²² Kant’ın metâfizikle fizik arasında kurduğu bu bağ ileriki yıllarda, doğa alanıyla ahlâk alanı arasındaki münasebet şeklinde kendini gösterecektir.

Kant üniversitedeki doçentlik yıllarında, mantık, matematik, teorik fizik, fiziksel coğrafya, etik, hukuk felsefesi, antropoloji ve felsefi din teorisi derleri vermiştir. Daha sonra bir Kant eleştirmeni olan Herder bu süreçte Kant’ın öğrencisi olmuştur. Tanrının varlığını kanıtlamak için mümkün olan biricik yol başlığındaki yazısıyla Kant alman felsefecileri arasında bağımsız bir filozof olarak kabul edilmiş ve çeşitli filozoflarla iletişime geçmiştir.²³

1760’lı yıllar Kant’ın bunalımlı ve suskun yılları olmuştur. Bu süreçte Alman ekolü dışına açılan Kant, Rousseau ve Hume’un görüşlerini tanımış ve Alman felsefesindeki metâfizikten kuşkulandırmaya ve uzaklaşmaya başlamıştır. Doğa bilimlerinden de uzaklaşan Kant insana, insanın iç dünyasına ve ahlâk alanına yoğunlaşmaya başlamıştır. Wolff’un metâfiziğinden soğuyan Kant, eski metâfizikte insanın özgürlüğü ve öz yasallığının olmadığını görmüştür. Bunalımların ve suskunluğun ardından, 1770 yılında profesör olan Kant, yeni bir felsefe yoluna girdiğini, “duyulur dünya ile anlaşılır dünyanın form ve ilkeleri”ni yazarak göstermiştir. Bu eserdeki bakış açısı daha sonra, Kant’ın ahlâk anlayışının temel unsurlarından biri olarak ahlâk metâfiziğinde yerini alacaktır.

Kant 1781’ de, ilk olgunluk eseri olarak kabul edilen “*Salt Aklın Kritiği*”ni yazmıştır. Bu eser, ilerideki ahlâk metâfiziğinin temellerinin habercisidir ve felsefe dünyasında bir devrimdir. Kant bu devrimi Copernicus’un astronomide yaptığı devrime benzetmektedir. Çok eleştirilen bu kitap, kendisi hakkında *her şeyi yıkip*

²² Aynı, s.16

²³ Aynı, s.17

döken Kant dedirmiştir. Kant bu kitaba yapılan eleştirileri cevaplamak ve eseri daha anlaşılır hale getirmek için “*Prolegomena*”yı yazmıştır.²⁴

Kant’ın profesörlük takdim tezi, “duyulur dünya ile düşünülür dünyanın form ve ilkeleri üzerine”dir.²⁵ Kant’a göre felsefenin iki ana konusu doğa bilimleri ve ahlâktır.²⁶ Kant’ın ilk ilgileri ve kariyeri doğa bilimleri üzerinedir. Ahlâk konusuna yöneldiği zaman doğa alanı ve ahlâk alanı arasında kıyaslamalar ve mütekabiliyetler kurmuştur. Kant ahlâk alanını, ahlâki belirsizliklerden kurtarmak ve ahlâkiliğin ne olduğunu netleştirmek için, doğadaki gibi bir kesinlik, zorunluluk, yasallık ve evrensellik aramaktadır. Kant’a göre eski ahlâk anlayışları farklı, değişken ahlâklara kapı açmaktadır ve ilkesizlik barındırmaktadır. Kant ahlâk alanının Newton’u olmak niyetindedir. Ona göre, Newton’un fizikte yaptığı gibi, ahlâk alanının genel kavramlarının bulunması gerekmektedir.²⁷ Kant’ın, ahlâkı doğayla ilişkilendirmesi sebebiyle, ahlâk anlayışını aşağıdaki şema vasıtasıyla özetlemek uygun olacaktır.

Tablo-1: *Immanuel Kant’ın ahlâk ve doğa alanlarındaki karşılıklı kavramları.*

	DOĞA ALANI	AHLÂK ALANI
1	NESNE	İNSAN
2	DUYULUR DÜNYA	DÜŞÜNÜLÜR DÜNYA
3	NEDENSELLİK/YADERKLİK	ÖZGÜR İRADE/OTONOMİ
4	DOĞA YASASI	AHLÂK YASASI
5	OLAN	OLMASI GEREKEN
6	TEORİK AKIL	PRATİK AKIL

Buna göre doğa alanı, insanın dışındaki doğal çevre ve evrendir. Ahlâk alanı ise insanın ve insanların yaşadığı toplum hayatıdır. Doğadaki hareket nesnelere üzerinden gerçekleşir. Ahlâk alanında olup biten her şey insan tarafından eyleme konulmaktadır.

²⁴ Aynı, s.20

²⁵ Manfred Kuehn, **Immanuel Kant**, Çeviren, Bülent O.Doğan, (Türkiye İş Bankası Kültür Yay,2011),s.xv

²⁶ Bedia Akarsu, **Immanuel Kant’ın Ahlâk Felsefesi**,(İnkılâp Kitabevi Yay, 5. Baskı,1999),s.66

²⁷ Aynı, s.64

Doğa alanı, duyular vasıtasıyla bilinen, görülen, tecrübe edilen, dokunulabilen bir alandır. Ahlâk alanı duyu organlarıyla değil, akılla düşünülerek anlaşılabilen bir alandır. Ahlâk alanı için akıl ve düşünme gerekmektedir. İnsan akıl sahibi bir varlık olarak evrende kendisini düşünülür dünyanın bir üyesi olarak görmeli ve akılsal özgürlüğünü kullanmalıdır. İnsan hem duyulur dünyanın bir üyesidir, hem de düşünülür dünyanın bir üyesidir, ancak düşünülür dünyada ancak akıl ve düşünmeyle var olabilir. Aklını kullanmadığı takdirde, evrendeki nesnelere gibi duyular dünyasının bir üyesi olarak kalır.²⁸

Doğadaki doğal eylemler nedensellikte meydana gelir. Her eylemin bir nedeni ve sonucu vardır, her sonuç da başka eylemler doğurur. Doğadaki eylemlerde sebep sonuç ilişkisi vardır. Her eylem, başka bir nedene bağımlı olduğu için yaderklik vardır. Yaderklik Kant'ın ifadesiyle özgürlüğün olmaması durumudur. Ahlâk alanında ise eylemler özgür irade ile gerçekleşir. Eylemini özgür irade ile karar vermeyen kişide yaderklik vardır, yani eylemi etkileyen bir dış faktör vardır. Eylemde dış faktör varsa eylem ahlâki olmaz. Ahlâk alanını nedenselliğe terk edemeyiz, insan özgür iradesiyle, iyi olanı isteyerek devreye girmelidir.²⁹

Doğa yasaları kesindirler, değişmezler ve düzenlidirler. Doğa alanındaki genel yasalar gibi ahlâk alanında da genel, evrensel, kesin yasalar olmalıdır. Ahlâk yasası ise insanın içinde, aklında ve vicdanında mevcuttur. Örneğin “yalan söylemeyeceksin” şeklindeki yasa sadece bireye mahsus düşünülemez. Hem bireyi, hem de bütün bireyleri bağlar.³⁰ “Maksimimin aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebilmeliyim”³¹ diyen Kant, ahlâk yasasında evrenselliği aramaktadır. Keza “eyleminin maksimi, sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun”³² deyişiyle de, ahlâk yasasında, doğa yasalarındaki gibi kesinlik ve genellik aramaktadır.

Doğa dünyasında var olan nesnelere birer fenomendir. Nesnelere neyse odur, yani nesnedir. İnsan da fiziksel varlık olarak bu fenomen nesnelere gibidir. Ancak insan

²⁸Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s.72

²⁹ **Aynı**, s.65

³⁰ **Aynı**, s.4

³¹ **Aynı**, s.17

³² **Aynı**, s.38

öznel bir varlık olarak, bütün insanlar için nesnel olacak şekilde eylemde bulunarak, olması gereken ahlâkiliği bulmak zorundadır. Ahlâkilik, insan (toplum) yaşamında olan değil, olması gerektir. Olanı gerekenin olması da insana bağlıdır.³³

Teorik akıl doğadaki nesnelere, nesnelere hareket ilkelerini tanımamızı sağlayan doğuştan gelen akıldır. Pratik akıl ise, ahlâk alanında olması gerekeni bulan, sentetik önermeler kurabilen, fizik dünyanın da ötesine geçebilen, felsefe yapabilen, metafizik kurabilen, kullandığımız zaman var olan akıldır.³⁴

Şemada ahlâk alanı altında yer alan kavramlar, Kant'ın ahlâk sisteminin temel kavramlarıdır. Bu kavramlar ileriki bölümde detaylı incelenecektir ancak burada şu hususa kısaca dikkat çekmek gerekir ki, ahlâk alanı altındaki kavramlar aynı zamanda doğa alanında da mevcuttur. Örneğin insan, ahlâk alanının temel nesnesi olmakla beraber, aynı zamanda bir doğa nesnesidir. Ahlâk alanında ahlâki eylem ürettiği oranda insan olabilecektir, aksi halde bir doğa nesnesi olarak kalacaktır. Dolayısıyla hem duyulur dünyanın hem de düşünülür dünyanın bir üyesidir. Keza ahlâk alanındaki özgür irade sahibi olarak insan, doğa alanındaki varlığı kendi istencine bağlı değil, yaderklikle o doğanın içindedir. Ancak özgür iradesiyle ahlâk alanında var olma olanağı vardır. Özgürlüğünü kullanmadığı zaman yaderklikte kalacaktır. Yine mesela, ahlâk alanında ahlâk yasasını içinden çıkararak ahlâki eylemi gerçekleştiren insan kendi eyleminin yasasına tabii olmak durumunda olduğu gibi doğa yasalarına da tabiidir. Keza ahlâk alanında pratik akıl yürüten insan, doğa alanında da saf akıl ve teorik akıl olarak bulunmaktadır.

Kant yeni bir sistem kurmak derdinde değildir. Zaten doğamızda var olan, ama içgüdülerle duyulan ve işlenmiş olan ahlâkiliği kendi varlığının bilincine yükseltmek ve var olan sistemi harekete geçirmek gayesindedir.³⁵ Bu bağlamda Kant insana inanmakta ve güvenmektedir. Konu ahlâk ise, insan işini bilir. Kant'ın bu düşüncesi, tabir-i caizse, '*çalışan öküze nozul dürtülmez*' halk deyişiyile çok örtüşmektedir. Bu deyiş Kant'ın ahlâk anlayışının adeta özeti gibidir.

³³ Aynı, s.24, 29

³⁴ Bedia Akarsu, **Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi**,(İnkılâp Kitabevi Yay, 5. Baskı,1999),s.74

³⁵ Aynı,s.127,73

1.4. AHMET HAMDİ AKSEKİ’NİN BİYOGRAFİSİ VE AHLÂK ANLAYIŞI

Ahmet Hamdi Akseki, 1887 yılında Antalya’nın Akseki ilçesinin Sülles nahiyesinde doğmuştur. Dedesi doğduğu köyün imamıdır, babası da hoca lakaplı dindar bir zattır. Doğduğu köydeki cami çevresinde çeşitli hocalardan Kur’an-ı Kerim ve tecvid dersleri almış, ayrıca hat sanatını da öğrenmiştir. Akseki bu ilk eğitiminin ardından, Güzelsu köyündeki Mecidiye medresesinde Arap Dili ve Belağatı ile fıkıh ihtisası olan Abdurrahman Öztekin’den klasik İslam bilimleri eğitimi almıştır. Daha sonra Ödemiş’te bulunan Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi’ne yerleşmiş, burada Karamanlı Süleyman Efendi, Gerçekli İsmail Efendi, Hacı Hüseyin Efendi ve Aksekili Hacı Mustafa Efendi’den sarf-nahiv, fıkıh, siyer, hat ve akaid dersleri almıştır. İstanbul’a giderek, Fatih dersiamlarından Bayındırlı Şükrü Efendi’nin derslerini takip ederek icazet almıştır. Daha sonra, Süleymaniye medresesi kelim ve hikmet şubesinden icazet almıştır. Daru-l fûnun’un ulum-u aliye-i islamiye bölümünde de eğitim aldıktan sonra, Medresetü-l Mütetassısın’ın Felsefe ve Hikmet-i Aliye bölümünden doktor ünvanıyla mezun olmuştur.³⁶

Mekteb-i Bahriye’de Felsefe ve Ahlâk hocalığı, Selatin camilerinde vaizlik, Şer’iyye ve Evkaf vekaleti, Tedrisat Genel Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı müşavere heyeti üyeliği, başkan yardımcılığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Akseki’nin hem bir devlet adamı hem de büyük bir hoca olduğunu gösteren devlet memuriyetlerinden bazılarıdır.³⁷

Akseki henüz öğrencilik yıllarında iken, Sebilürreşad ve Sırat-ı Müstakim dergilerinde çeşitli yazılar yazmış, “Mezheplerin Telfiki ve İslam’ın Bir Noktaya Cemi”, “Garanik Meselesi” ve “Ahlâk Dersleri” kitaplarını da bu dönemde kaleme almıştır.³⁸

Akseki’nin kaleme aldığı eserler hocanın birikimini ve geniş bir ilgi alanı olduğunu gösterir. Onun 27 adet basılmış kitabı ve 24 adet de basılmamış eseri bulunmaktadır.

³⁶ Mustafa Tekin, “Ahmet Hamdi Akseki ve Biyografisi”, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, (Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2. Baskı, Ankara).s.39

³⁷ Aynı,s.127s.40

³⁸ Aynı,s.127s.41

Akseki'nin belli başlı tanınmış ve önemli eserleri olarak, “Dini Dersler, İslam Dini Fıtridir, Askere Din Kitabı, Köylüye Din Dersleri, Asr Suresi Tefsiri, Peygamberimiz ve Müslümanlık, Yeni Hutbelerim, İslam Dini, Yavrularımıza Din Dersleri, Ruh ve Bekay-ı Ruh, Peygamberimizin Vecizeleri, İslam Tabii, Fitri ve Umumi Bir Dindir ve Ahlâk Dersleri” sayılabilir.³⁹

Ahmet Hamdi Akseki'nin ahlâk anlayışına geçmeden önce, onun ahlâk anlayışına sirayet eden üç ayrı çalışmaya dikkat çekmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, “Ruh Hakkında İlmi Bir Tetkik ve Felsefe-i Ruh” isimli kitabını yazmak için, Müslüman mutasavvıfların ve batılı filozofların ruh hakkındaki düşüncelerini incelemiş olmasıdır.⁴⁰ Bu çalışma onun ahlâk anlayışına da yansımış, ahlâk derslerinde ruhi kuvvetler ve ruh terbiyesine önemli bir yer ayırmıştır. Diğer bir çalışma İslam dinini savunma gayesiyle yaptığı çalışmalarıdır. Akseki yaşadığı dönemin şartları gereği, İslam dinini hem içeriye yönelik hem de batı düşüncesine karşı savunma gereği duymuş, İslam dinini savunma amaçlı eserler yazmıştır.⁴¹ “İslam Dini Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir” ve “Hâtemü'l-Enbiya Hakkında En Çirkin Bir İsnadın Reddiyesi” isimli kitaplar bu çerçevede yazılmıştır. Akseki'nin İslam dinini savunma yaklaşımı ahlâk derslerine de yansımış, maksadının İslâmiyet'i savunmak olduğunu ahlâk derslerinin önsözünde ifade etmiştir. Akseki'nin diğer bir araştırma-incelemesi ise batı felsefesini ahlâk açısından incelemesidir.⁴² Bu incelemelerin neticesinde, tensip ettiği ve yanlış bulduğu yönleri, hem ‘Ahlâk Dersleri’nde hem de ‘İslam Dini Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir’ kitabında ortaya koymaktadır.

Akseki'ye göre, ahlâkın temeli ve kaynağı “Kur'an ve Sünnet'tir.”⁴³ Bu anlayışını eserin henüz önsözünde ibraz ve ilan eder. Akseki “Biz insanı en güzel şekilde yarattık” ayetini ahlâkın ana esası olarak kabul etmektedir.

³⁹ Aynı, s.127s.41

⁴⁰ Halil İbrahim Şimşek, **Ahmet Hamdi Akseki'nin Sufilerin Ruh Anlayışı Hakkındaki Araştırmaları**, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, (Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2. Baskı, Ankara).s.231

⁴¹ Hicret K. **Toprak, Dinin İhyası Toplumun Maslahatı**, Devletin Bekası Ahmet Hamdi Akseki Üzerine bir Çözümleme, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, (Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2. Baskı, Ankara).s.453

⁴² Hüsamettin Erdem, **Ahmet Hamdi Akseki'nin Din Dışı Ahlâk Anlayışlarına Getirdiği Bazı Eleştiriler**, Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu, (Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2. Baskı, Ankara).s.104

⁴³ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.17

Akseki, ahlâkı şu şekilde tanımlamaktadır: “Ahlâk, hulk'un cem'i (çoğulu) dir. Hulk, tabiat ve seciyye (karakter) demektir. Buna huy da deriz. **Seciyye ve huy denilen şey; insanda rûsûh bulmuş, yani yerleşmiş bir melekedir.** Diğer bir tabirle, huy; **insan nefsinde meydana gelen, sabit ve sakin olan bir melekedir ki; o meleke sebebiyle nefisten fiiller kolayca ortaya çıkar, fikre ve iyice düşünmeye muhtaç olmaksızın, yani zihni yormaksızın, güçlük çekmeyerek kolaylıkla nefisten fiillerin çıkmasına sebep olur.** O halde, huy; aslı ve kaynağı itibariyle melekelerden ve bâtinî (iç) kuvvetlerden (melekât-ı nefsâniyeden) dir.”⁴⁴

Akseki'ye göre, insanın hangi fiilleri, davranışları ve sözleri, onun ahlâkının mahiyetini gösterir, hangileri göstermez? Ona göre insan nefsinin iki tür keyfiyeti vardır. Birincisi, insanda kalıcı olmayan, gelip geçici, anlık, yerleşik ve sabit olmayan davranış özellikleridir. Bunlar, “komik bir şeye gülmek, utanınca yüzü kızarmak” gibi anlık, geçici davranışlardır. Bunlara “hal ya da halet-i nefsaniye” denir. Bunlar ahlâka taalluk etmez, yani bu davranışlar kişinin ahlâki durumunu belirlemez. İkincisi ise, kişide yerleşmiş, sübut bulmuş, devamlılık arz eden davranış türleridir. “Cömertlik, haya, iffet, kahramanlık” gibi özellikler bu türdendir ve bunlara meleke denilir. Meleke türünden olan kalıcı davranışlar kişinin ahlâkının ne olduğunu ortaya koyar. Nefiste karar kılıp yerleşmemiş, henüz meleke haline gelmemiş olan bazı haller, bazı fiil ve hareketler ise, bir insanın ahlâkî mahiyetini tâyin edemez.

Akseki ahlâk türlerini, tabi-fitrî ahlâk-kazanılmış ahlâk, iyi ahlâk-kötü ahlâk olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre Fitrî ve Tabîî Ahlâk, insan hilkatinde aslen mevcut olan, yerleşmiş ve gizlenmiş hasletlerdir. Bu fitrî hasletler, hiçbir sorumluluğun uygulama sahası değildir; bunlara şer'î hükümler terettüb etmez, (gerekmez). Bu hasletlerle insan, ahlâklı veya ahlâksız olarak nitelendirilemez. Tabii ahlâk, müktesep ahlâk karşılığı olarak kullanılabilir.

Müktesep-kazanılmış ahlâk ise, “tabiata alışarak, çevrenin tesirleri” ile ortaya çıkan ahlâktır. İnsanın nefsani melekelerinin, çevrenin tesiriyle çevreye uyum sağlaması, tabiata uyum sağlamasıyla elde edilen davranış türleri bu türden ahlâki davranışlardır. Bu ahlâk türünde, insan iradesi ve gayreti devrededir.

⁴⁴ Aynı, s.28

Sorumlulukların uygulama sahası bu türden davranışlar çerçevesindedir. Bununla beraber, adetler, bu kazanılmış davranışlarla karıştırılmamalıdır. Adetler bedensel hareketlerin tekrarından ibarettir. Adetler ahlâk alanından değildir. Akseki'ye göre, ahlâk evrensel, adetler ise bölgeseldir.

Ahlâk-ı Hasene, Ahlâk-ı Seyyie: Bunlar kısaca iyi ahlâk ve kötü ahlâktır. Bir davranış İslamiyet'in emir ve yasaklarına uygun, tavsiye ettiği güzel ve makbul davranışlardan ise güzel ahlâktır. Eğer bir davranış, İslamiyet'in yasakladığı, kötü ve makbul olmayan bir davranış ise kötü ahlâk cümlesindedir.⁴⁵

Akseki, klasik İslam ahlâkçılarında olduğu gibi, ahlâkı bir ilim olarak görmekte ve ahlâk ilmini, "Ahlâk ilmi, Vazife ilmidir. Saadeti tahsil fennidir. İnsanın gerçek meslek ve gidişatını, tayin ve tespit eden, kaide ve kanunlardan bahseden yüce bir ilimdir."⁴⁶ şeklinde tarif etmektedir. O'na göre, ahlâk ilminin mevzuu, "*duygular ve beşeri kuvvetler ile, insanlardan meydana gelen fiiller, ve bu kuvvetlerle insani fiillerin münasebetlerini*" tektik etmektir. Kişilerin adet ve davranışlarının, "hak ve vazife, iyilik ve kötülük, fazilet ve rezîlet" fikirleri ile ilişkilerini incelemektir. O'na göre *ahlâk ilminin gayesi*, "insanların saadetini tahsil etmektir". Yani insanları mes'ut, mutlu kılacak davranışların neler olduğunu tespit ederek ibraz etmektir.

Akseki'ye göre ahlâk ilmi, *nazari ahlâk ve ameli ahlâk* olmak üzere iki kısımdır. *Nazari ahlâk*, ahlâkın kaynağını tespit eder. "İradi fiillerin ve ruhi temayüllerin" kaynağını inceler. *Ameli ahlâk* ise, insan fiillerinin iyi ve kötü olanlarını tespit ederek açıklar. Hangi davranışlar ahlâkça fazilet veya rezîlet, iyi veya kötü olduklarını tayin ederek insanlara bildirir. İnsanın kendisine, topluma, devlete ve yaratıcıya karşı görevlerinin ne olduğunu gösterir.⁴⁷

Kant ve Akseki'nin biyografî ve ahlâk anlayışlarının özüne kısaca bakıldığında görülmektedir ki, Kant ahlâk konusunda bir arayıştadır. O bir muammayı anlamaya çalışmakta ve bir meçhulü aramaktadır. Akseki ise ahlâkı bir ilim olarak görerek, elinde var olanı izah etme gayretindedir. Kant ahlâkı kurmakta, Akseki ise açıklamaktadır. Bu temel fark onların ahlâk kavramlarını incelemesine de

⁴⁵ Aynı, s.31

⁴⁶ Aynı, s.33

⁴⁷ Aynı, s.35

yansımaktadır. Kant eski ahlâk anlayışlarını kesinlikten ve evrensellikten yoksun bulduğu için kesin ve evrensel ahlâkı ve ödevi aramaktadır. Ödev nedir? Ahlâki açıdan neyi ödev bilmeliyim? Yapmam gereken yükümlülüklerim nedir? Ödev nerden doğar? Kant'ın ahlâk arayışı, rehbersiz bir insanın kendi gayretiyle yolunu bulma gayretidir. Akseki'nin ödevi ise vahiyle belirlenmiş bir ödevdir. Akseki'ye bu ödevi anlamak ve açıklamak kalmaktadır. Bu farklı yaklaşım diğer kavramlarda da böyledir. Bir sonraki bölümde, ahlâk kavramları incelenmektedir.

1.5. FELSEFE TARİHİNDE AHLÂK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ

Ahlâk insanlık tarihiyle özdeş bir tarihe sahiptir. Ahlâkın gelişimi ile insanlığın gelişimi aynı gelişim süreçlerini içinde barındırmaktadır. Felsefe tarihinin ulaşamadığı dönemlerde de bir ahlâkîlik, bir ahlâk duygusu ve kaygısı vardır. Zira ahlâk insanın eylemidir ve insanın olduğu her yerde şöyle veya böyle bir ahlâk düşüncesi ve uygulaması bulunmaktadır. Bu bölümde ulaşılabilen ve kayıt altına alınmış, felsefe tarihine mâlolmuş ahlâk anlayışları özetlenecektir.

Thales evrenin oluşumu ve evrenin maddesinin ne olduğu sorununa yoğunlaşmış bir filozoftur. Ancak , “Anana babana gösterdiğin sevgiyi, yaşlılıkta çocuklarından bekle, zengin de olsan tembellik etme, ölçülü davran, herkese güvenme, acınmaktan çok gıpta edilen ol” şeklindeki sözleri onun sosyal yaşamda, insan ilişkilerine ve ahlâka dair düşünceleri olduğunu da göstermektedir.⁴⁸

Sokrates mutlulukçu ahlâk anlayışının ilk temsilcilerindendir. Sokrates, yukardan bir ses duyduğunu iddia eder ve bu ses, daimondur. Daimon kişiyi kontrol eder ve yönlendirir, kişinin kendisiyle ve doğayla uyum içinde yaşamasını sağlar. Sokrates'in daimon'u muhtemelen vicdandır. O'na göre mutluluk insanın iç huzurunu kurabilmesi, kendi kendisiyle uyumlu olması demektir. Onun bilgi erdemdir sözü ahlâkla bilgi arasında bir bağ kurduğunu gösterir. “*Hiç kimse bilerek kötülük işlemez*” sözü de iyiliğin bilgiyle mümkün olduğunu ifade eder. Sokrates'e göre kötülük yapan kişi, mutluluğu başka yerde arıyor demektir. Kötülük yapan kişi

⁴⁸ Osman Elmali, **Ömer Özden, İlkçağ Felsefe Tarihi**, (Arı Sanat Yay, 6. Baskı, 2016, İstanbul),s.35

yanılıyor anlamına gelmez, o doğru değerin yerine yanlış değer koyuyor demektir. Ona göre, doğru değer bilinirse kötülük yapılamaz.⁴⁹

Sokrates ahlâki yaşamı doğal yaşamın bir devamı olarak kabul eder. Ahlâk doğal yaşama uygun olmalıdır, yani ahlâk rasyonel yoldan düzenlenmelidir. Zira kozmosla logosun düzeni ve ilkeleri aynıdır.⁵⁰

Platon da hocası Sokrates gibi mutlulukçu ahlâk anlayışına sahiptir. Ona göre, iyilik yapmak insanı mutlu eder, kötülük ise mutsuzluğa sebep olur. İyi ve kötünün ne olduğunu anlamanın yolu erdem sahibi olmaktır. Erdem ise insan ruhunun iyi olması demektir. Platona göre ahlâki erdemler değişmez, ebedi ve objektiftir. Doğuştan gelen erdemlerin işlenmesi, açığa çıkarılmasıyla gerçek erdeme ulaşılır. Sıradan insanlar gerçek erdeme ulaşmak için gayret etmedikleri için, alışkanlıklarıyla yaşarlar ve tam anlamıyla bir erdeme sahip olamazlar. Platona göre en yüksek iyi ve erdem ahlâkın temel kavramlarıdır. Ancak ahlâk için, bu ikisinin rahatlıkla yaşanabileceği bir devlet de gerekmektedir.⁵¹

Aristoteles: Aristoteles, fizik, metâfizik ve tanrı, doğa bilimleri, sanat, politika, mutluluk ve ahlâk üzerine yazdığı eserlerle kendisinden sonraki filozofları etkilemiş bir filozoftur.⁵²

Aristoteles ahlâk konusunda hocası Platon gibi mutlulukçudur. Ancak Aristoteles Platon'un idealar düşüncesine katılmadığı için, onun ahlâk anlayışı soyut insan ideasına göre değil, metâfizik yasalara yaslanmakla beraber dünyayla ilişki içindeki somut insana göre şekillenmiştir.⁵³

Aristoteles'e göre her varlığın bir formu vardır ve bu form maddeyle uyum halindedir. Her varlık kendi formunu gerçekleştirdiğinde amacına ulaşmış olur. İnsanın varlığı, bedenle beraber, hisseden, düşünen ve eyleyen bir varlık formudur. İnsanın eylemde bulunmasını sağlayan özellik ruhtur. Ruhun üç düzeyi vardır. Birinci düzey insanın varlığının bitkisel dünyasıdır. İkinci düzey insanın hayvanlarla aynı seviye olan bedensel durumuyla ilgidir. Üçüncü düzey ise insanı diğer tüm

⁴⁹ Ayni, s.102

⁵⁰Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.48

⁵¹ Osman Elmali, Ömer Özden, **İlkçağ Felsefe Tarihi**, (Arı Sanat Yay, 6. Baskı, 2016, İstanbul),s.129

⁵² Will Durant, **Felsefenin Öyküsü**, Çeviren, Ender Gürol,(İz Yay, 5. Baskı, İstanbul, 20149),s.71

⁵³ Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.55

varlıklardan ayıran akıldan meydana gelir. Akıl ise pratik ve teorik akıl olmak üzere iki türdür. Teorik akıl, soyut bilgilerle felsefi bilgeliği elde eder. Pratik akıl ise, gündelik hayatta, dünyayla ilişkilerimizde bize yol gösterir ve eylemlerimize kaynaklık eder.⁵⁴

Aristoteles'e göre hazlar, bedensel ve hayvansaldır. Hazlar bizim dışımızdaki nesnelere bağlıdır. Ve sürekli değildir. Dolayısıyla hazların bizde kalıcı bir mutluluk meydana getirmesi mümkün değildir. Kalıcı mutluluk akıl vasıtasıyla elde edilen ve sadece insan mahsus olan mutluluktur. Mutluluk en yüksek iyiye ulaşarak insanın kendisini gerçekleştirmesine bağlıdır ve bu amaç edinilmelidir. Ayrıca mutluluk mutlak olmalı ve kendisine yeten bir mutluluk olmalıdır.⁵⁵

Aristoteles'e göre, ahlâki erdemler pratik aklın ürünüdür ve bunlar insanın hayvansal taleplerini kontrol ederler. İnsanın bedensel zevkleri ve hazları, insanın hayvansal tarafıdır. Ancak insanın felsefi bir gelişimi ve kendisini gerçekleştirme hedefi vardır. Bedensel zevklere ve taleplere takılıp kalırsa kendisini gerçekleştirmesi imkânsızlaşır. Bedensel talepleri pratik aklın ürettiği ahlâki erdemlerle dizginlemesi gerekir. Bu talepleri hepten yok etmek imkânsızdır. Bunların erdemlerle düzene sokulması gerekir. Aksi takdirde insanlıktan uzaklaşılır. İnsan pratik akılla, felsefi taleplerle bedensel isteklerin arasını bulup uzlaştırmalıdır. Ahlâki erdemler ifrat ve tefritten bağımsız olarak uç talepler arasında orta yolu, altın ortayı bulmaya yarayan erdemlerdir.⁵⁶

Orta yol ya da altın orta ahlâkını örneklendirmek gerekirse, sakinlik, öfkeyle vurdumduymazlık arasında orta yoldur. Yiğitlik, korkaklıkla cüretlilik arasında orta yoldur. Utanma, çekingenlikle yüzsüzlük arasında orta yoldur. Dostluk, soğuklukla dalkavukluk arasında orta yoldur.⁵⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aristoteles'e göre orta yol kişiye ve duruma göre görecelidir, ancak orta yolu her zaman bulmak mümkündür. Bunu dışında, doğası gereği kötü olan eylemler için orta

⁵⁴ Aynı,s.56

⁵⁵ Aynı,s.58

⁵⁶ Aynı, s.59

⁵⁷ Aristoteles, **Eudemos'a Etik**, Çeviri Saffet Babür, (Bigesu Yay, 1.baskı) s.28

yol söz konusu değildir, bunlar her zaman kötüdür ve gayr-ı ahlâkidir. Bunlar hırsızlık, kindarlık, cinayet gibi fiillerdir.⁵⁸

Görüldüğü üzere Aristoteles, insanın hayvansal yönünün, bedensel taleplerinin akılla dizginlenmesini önermektedir. Bu gerçekleştirilemezse, insan bedensel hevesleriyle uğraşmaktan, gerçek, kesin ve akılla elde edilebilecek olan mutluluğu yakalayamayacaktır. Ayrıca Aristoteles'e göre, ahlâki erdemler mutedil davranışlarla vücut bulabilir, hissi davranmak, aşırı davranmak, gevşek davranmakla erdemli fiiller ortaya çıkmaz. Aristoteles ahlâkta temel postulatı olan mutluluğa, erdemle ulaşabileceğini tespit ettikten sonra erdemlin ortaya çıkmasını sağlayacak yöntemleri araştırmakta ve bize bulgularını sunmaktadır.

Stoacılar: Aristoteles'ten sonra felsefe tarihi, Helenistik Roma felsefesinin etkisi altındadır. Büyük İskender ve Aristoteles ilişkisi vesilesiyle Makedonya toprakları Yunan felsefesinin etkisi altına girdi. Büyük İskender'in ölümünden sonra Roma'nın işgaliyle Makedonya dağılarak Roma toprakları haline geldi. Bu vesileyle Yunan felsefesi Roma topraklarına girmiş oldu ve Roma'lıları etkiledi. Helenistik Roma felsefesinin etkin iki okulu, Epikürosçuluk ve Stoacılıktır. Stoacı filozoflar, Zenon, Kleantes, Khryssippos, Panaetios, Poseidonos, Cicero ve Roma Kralı olan Marcus Aurelius olarak sayılabilir. Stoacılığın merkezi önce Atina daha sonra Roma olmuştur. Stoacılık, M.Ö. 300'lü yıllardan, M.S.200'lü yıllara arasında etkin bir felsefi süreçtir.⁵⁹

Stoacılık, doğalcı ve normatif bir ahlâk anlayışına sahiptir. Olgu ve değer, norm ve doğa arasında bir boşluk ve tenakuz yoktur. Nasıl yaşamak ve nasıl davranmak gerektiğinin ilkesi doğanın ve insanın ne olduğunun bilinmesiyle elde edilir. Doğanın ilkesi logostur, yani akıldır. İnsana, ilahi akıl doğa vasıtasıyla yansır ve insan bu akla uygun yaşamalıdır. Stoacılığın temel kavramı kendine mal etme ve sahiplenmedir. İnsan istediği şeyi kendisinin bilirse, ona sahip olabilir. İnsan dünyayı benimseyerek onu emri altına alabilir. İnsan önce kendi menfaati için benimser, ister ve eylemde

⁵⁸ Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.60

⁵⁹ Ahmet Cevizci, **ilkçağ Felsefesi**, (Say Yay, 11. Baskı,2017)s.487

bulunur. İnsanın kendisi için olan istekleri, genişleyerek, ailesi, dostları, akrabaları, diğer insanlar ve tüm insanlık için istekler haline gelir.⁶⁰

Stoacılıkta ahlâklılığı belirleyen şey, arzudan akla, egoizmden erdeme geçmektir ve bu geçiş doğa tarafından ayarlanmıştır. Erdem biricik iyiliktir ve en önemli erdem bilgeliktir. İnsan bilgelikle, hazlar karşısında da, acılar karşısında da özgür durumdadır, kötü anlamda etkilenmekten bilgelikle kurtulur. Bilgelikle elde edilen bu bağımsızlıkla insan huzur ve mutluluğa ulaşabilir.

İnsanın doğa tarafından evrende tayin edilen konumu, insana bazı ödevler yüklemektedir. İnsanın evrendeki konumu, kendisini ahlâken ve nesnel olarak iyi olanı tercih etmeye zorlamaktadır. Doğru eylemi seçmek insanı erdeme, dolayısıyla mutluluğa götürecektir. Erdemsizlik kötüdür. Erdem ve erdemsizlik arasında, arzu ve istekleri aynı zamanda nefreti de doğuran bazı şeyler vardır ki, insan bunlara karşı ahlâken kayıtsız kalmakla yükümlüdür. Bunlar, yaşam ve ölüm, zenginlik ve fakirlik, haz ve acı, hastalık ve sağlık, güzellik ve çirkinlik gibi şeylerdir. Bunlardan hangisi üzerine olursak olalım, bunlara aldırılmamak gerekir.⁶¹

Stoacılığın son temsilcisi İmparator Aurelius'a göre, insan sürekli kendisiyle hesaplaşmalı ve kendisini yargılamalıdır. Tanrı insana ödevlerini yerine getirebilecek kabiliyetler ve erdemler vermiştir. İnsan bu ödevlerini yerine getirerek ahlâklı ve mutlu olabilir. Ona göre, kendini beğenmişlik, öfke, ölçüsüzlük ve zaafılar ahlâk dışıdır, en iyi erdemlerden birisi alçakgönüllü olmaktır.

Stoacılık, Hıristiyanlığın Roma topraklarında yayılmasına zemin hazırladığı gibi, aydınlanma dönemi filozoflarından Kant'ı da etkilemiş görünmektedir.⁶²

Ortaçağ skolastiği: Hıristiyanlık ortaçağ boyunca Avrupa'da felsefe ve kültür alanına hâkim olmuştur. Filozofların çoğunluğu papaz veya vaiz olan kilise kökenli filozoflardır. Kilise dışından olan filozoflar ise kilisenin ve Hıristiyan filozofların etkisi altında kalmışlar ya da takipçileri olmuşlardır. Kilise kökenli filozofların ahlâkla ilgili görüşleri felsefe tarihi içinde Hıristiyan ahlâkı olarak anılan ahlâk

⁶⁰ Aynı,s.507

⁶¹ Aynı, s.510

⁶² Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.68

sistemini oluşturmaktadır. Belli başlı Hıristiyan ahlâkı filozofları olarak, Augustinus, Benedictus, Gregorius ve Aguinalı Thomas sayılabilir.⁶³

Hıristiyan ahlâkına göre ahlâki ödevi belirleyen bir ilahi varlık vardır. Bu ödevleri yerine getirmek iyiliği ve ahlâkiliği, yasakları çiğnemek de kötülüğü ifade etmektedir. Hayat tanrı sevgisine dayanır ve bu hayatı kazanmak, belirlenen ahlâk ilkelerine uygun yaşamakla elde edilebilir.⁶⁴

Aguinalı Thomas'a göre, insanın bütün eylemlerinde ulaşmak istediği nihai bir amaç vardır o da mutluluktur. Mutluluk tanrı aşkında bulunabilir. Dünya hayatı insanın mutluluk ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Nihai amaca ve mutluluğa, dünyevi hayatta yapılan iyi çalışmanın karşılığı olarak, tanrının inayetiyle ölümden sonraki hayatta ulaşılabilir. Bu dünyadaki ulaşılacak mutluluk, erdemli bir hayat sürerek kısmi bir mutluluk olabilir.⁶⁵

Aguinalı Thomas'a göre, insanın amacına ulaşabilmesi için, ahlâki erdemler ve tanrı tarafından insana gönderilmiş ahlâk yasası yol gösterici konumundadır. Buna göre, okuma, araştırma, ibadet etme, ölçülü yeme insanın kendisini tamamlamasına yardımcı oldukları için iyi erdemlerdir. Hırsızlık ve cinayet gibi fiiller amaca ulaşmaya mani olacak olan kötü fiillerdir. Ölçülü davranma, cesaret, adalet ve basiret ise doğal erdemlerdir. Doğal erdemler uygun ortamlarda tekrarlanmak suretiyle kişilik haline gelir. Doğal erdemler bu dünyada ahlâklı bir hayat sürmenin araçlarıdır, ancak insanı nihai amaca ulaştırmazlar. Nihai amaca ulaşabilmek için dini erdemlere de ihtiyaç vardır, onlar da iman, ümit ve aşktır. İnsanlar bunlarla tanrıya inanır ve sever, tanrıdan umutlanır ve tanrıya ulaşır. Doğal erdemlerin kaynağı akıl, dini erdemlerin kaynağı ise tanrıdır.⁶⁶

Görüldüğü gibi, Hıristiyan ahlâkı bir *dini ahlâk* türüdür. Kaynağını tanrıdan aldığı gibi amacı da tanrıdır, yani tanrıya ulaşmaktır. Bu dünyadaki ahlâkılık, doğal erdemlerle yaşanır. Ancak bu erdemler ebedi yaşam için yeterli değildir. Ebedi mutluluk ve ebedi yaşam için tanrıdan gelen dini erdemlere ihtiyaç vardır.

⁶³ Bertrant Russell, **Batı Felsefesi Tarihi**, Çeviren Ahmet Fethi, (Alfa Yay, 3. Baskı, 2017, 2.Cilt),s.8

⁶⁴ Ahmet Cevizci, **Etik Ahlâk Felsefesi**, (Say Yay, 2. Baskı, 2015),s.92

⁶⁵ Aynı, s.95

⁶⁶ Aynı, s.99

Spinoza: Benoit Spinoza, determinizmin ilk büyük temsilcisi olarak, zorunluluklarla özgürlüğü bağdaştırmaya çalışan bir filozof olarak karşımıza çıkar. Spinoza'ya göre evrende tek bir töz vardır, o da tanrı ve doğadır. Tanrı ve evren aynı şeydir, evren tanrının görüntüsüdür. İnsan bu gerçeği düşünceyle zorunlu olarak kavrar. Düşünce ruhtur, evren ise somuttur. Evrendeki eşyanın düzeni ile düşüncenin düzeni aynıdır. Bu durum aynı tözün iki farklı görünümü anlamına gelmektedir. Spinoza insan düşüncesinin evrendeki düzene göre şekillendiğini, bunun başka türlü olma ihtimalinin olmadığını düşünmektedir. Bu durumda insanın özgürlüğü ne olacaktır? Spinoza'ya göre insan özgürlüğünün veya istencin evren karşısında bir anlamı ve fonksiyonu yoktur. İnsan istenci ancak düşüncenin bir eğilimi, yönelişi veya bir kıpırdanması olabilir. Evrende her şey belirlenmiş durumdadır ve insan istenci o belirlenim içinde zaten edilgin durumdadır. Özgürlük ve istenç sadece ahlâk alanında etkin olabilir. O da, evrendeki insanın kaderinin zorunluluklarla belirlenmiş olduğunun anlaşılmasıyla elde edilen bir etkinlik olabilir. İnsan, evreni ve tanrıyı gerçekten anlayabilirse, işte o zaman zorunluluğun kölesi olmaktan kurtulabilir. Eğer, özgürlük ahlâkın ilkesi olsun isteniyorsa, insanın özgürlüğün zorunluluk altında olduğu bilincini kazanması gerekir.⁶⁷

Spinoza'ya göre, ruhun kuvvetli olması en büyük fazilettir. Bu fazilet insanı özgür kılmaktadır. İnsan için en faydalı canlı yine insandır. İnsan, kendi menfaatine olan şeyi başkaları için de ister. İnsana zevk veren şeyler insanın tekâmülünü sağlar. Kin ve korku gibi şeyler kötüdür, elem vericidir ve insanı küçültmektedir. İnsanda bilgi çoğaldıkça o insanın hırsları azalır. Kötülüklerle karşı âlicenaplıkla karşılık vermek gerekir. İnsan hırslarını ve kötü yönlerini tanırса, kendi kötülüğüyle mücadele edebilir. Şan, şöhret ve zenginlik zahiren iyi görünse de bunlar insanın yararına olan şeyler değildir. İnsan, bilgisini çoğaltarak zihni hazlara ulaşabilir.⁶⁸

Stuart Mill: John Stuart Mill, faydacı ve mutlulukçu ahlâk anlayışını mantıksal bir alana oturtmuştur. Ahlâkla ilgili yazılarında, ekonomi yazılarında olduğu gibi, toplumsal hayatı yeni etik temeller üzerine kurmak gerekliliği üzerinde durmuştur.

⁶⁷ Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.103

⁶⁸ Akil Muhtar Özden, **İlim Bakımından Ahlâk**, (Marifet Basımevi,İstanbul,1943),s.13

Ona göre ahlâk doğuştan değil, insan gelişiminin ürünüdür. Buna göre, bireyin ruhsal yapısının toplumla etkileşiminin sonucunda ahlâkîlik ortaya çıkar.⁶⁹

Mill'e göre ahlâki iyi ve kötünün ölçüsü mutluluktur. İnsana haz veren her şey iyidir, acı veren şeyler de kötüdür. Hazlar bedensel ve ruhsal hazlar şeklinde iki türdür. Ruhsal hazlar daha önemli ve üstündür. "Tatmin olmuş bir domuz olmaktansa tatmin olmamış bir insan olmak daha iyidir. Mutlu bir budala olmaktansa, mutsuz bir Sokrat olmak daha iyidir" sözü Mill'in bu düşüncesini ortaya koyan çarpıcı ifadedir.⁷⁰

Mill'e göre mutluluk bencil zevklerle değil, toplumun saadetiyle elde edilebilir. Mille göre bize yapılanlar ve bizim yaptıklarımızdan elde edilen sonuçlar zihinde toplanarak en yüksek ahlâki iyiye ulaşılabilir. Yani iyi, insanın toplumla ilişkisi neticesinde bulunabilir.⁷¹

Mille göre, bireyin yararı ile toplumun yararı bağdaştırılmadıkça mutluluğa ulaşamaz. Bireyin çıkarı ile toplumun yararı ve mutluluğuyla uyumlu olması gerekmektedir. Bu nedenle bireyin kendi yararını toplumun yararıyla bağdaştırabilecek erdemlere ihtiyacı vardır. Bireyin isteği toplum yararıyla çatışması durumunda bireyin feragat etmesi gerekir.⁷²

Nietzsche : Batı ahlâk felsefesinde, herhangi bir ahlâk kuramı veya ahlâk nazariyesi kurmamakla beraber, genel felsefeleri içinde ahlâkla ilgili olarak farklı düşünceler ortaya koymuş, bu konuda etki yaratmış bazı düşünürler bulunmaktadır. Bu düşünürler ahlâk metafiziği ve ahlâk kuramı kabul etmezler ancak bu durum onların ahlâk karşıtı oldukları anlamına gelmez. Onlar ahlâk kuramları kritiği-eleştirisini yapmışlardır ve dolaylı olarak bir ahlâk düşüncesi ortaya koymuşlardır. Burada Nietzsche ve Kropotkin'den kısa örneklerle yetinilecektir.

Nietzsche ye göre, toplumsal acılar ve musibetler ahlâken hak ettiğimiz için başımıza gelir. Din ve ahlâk meselesi insanın daha iyi bir hayat umudunun araçlarıdır. Ona göre insanlar vicdanen hür değildir. Hâkim güç insanları yargılayabilmek ve

⁶⁹P.A. Kropotkin, **Etik**, Çeviren, Sinan Altıparmak, (Öteki yay, 2.baskı 2018),S.265

⁷⁰ Recep Kılıç, **Ahlâkın Dini Temeli**, (Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara,1992),S.77

⁷¹ Akil Muhtar Özden, **İlim Bakımından Ahlâk**, (Marifet Basımevi,İstanbul,1943),s.14

⁷² Doğan Özlem, **Etik Ahlâk felsefesi**, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015),s.73

cezalandırabilmek için, suçlama yapacağı insana suç yüklemek amacıyla, insan özgürdür, dolayısıyla özgürce yaptığı eylemin cezasını çekmelidir düşüncesini ortaya atmışlardır. Bu durum Hıristiyan metafiziğinin cellatlığından başka bir şey değildir.⁷³ Ona göre ahlâk filozofları kendilerini, insanların ahlâk yargıçları olarak görerek bir yanılısma içindedirler. Ahlâkçılık, hayvan terbiyeciliği gibidir. Hint kültüründeki *manu yasaları*, insan hayvanını dörde bölerek eğitmeye kalkmış ve kast sistemini meşrulaştırmıştır.⁷⁴ Ona göre ahlâkçılık bir sürü psikolojisi ahlâkıdır. Sürünün dış tehlide karşı güvenliği esastır. Toplumun dışarıdan gelecek tehlikeye karşı güvenliği sağlamsa kardeşliğin ve komşuluğun önemi yoktur. Dışarıdan tehdit varsa kardeşlik ve komşuluk yüceltilir. Ahlâk sistemleri tehlikeli tarihsel süreçlerde revaç bulmuştur. Avrupa'daki ahlâk sürü psikolojisinden ibarettir.⁷⁵ Nietzsche ahlâkçıların riyakâr olduklarını düşünmektedir.

Kropotkin : Kropotkin de ahlâk filozoflarının riyakârlığından yakınmaktadır. Ona göre Platon, yasalar kitabında, köleliği kurumsal olarak kabullenmiş, üstelik suç işleyen kölelerin öldürülmelerine hükmetmiştir. Keza Hıristiyan babalar bir sevgi teolojisi sunmalarına rağmen aynı suçları işlemişlerdir. Epiküros kölelik sisteminden rahatsız değildi ve kölelerin insani hakları olduğunu kabul etmiyordu. Kropotkin bazı açılardan Stoacıları çok takdir etmesine rağmen, son stoacı İmparator filozofun, gladyatör dövüşlerine engel olmadığını ve üstelik gladyatörlerin vahşi hayvanlarla karşılaştırmalarına yasak koymadığını bir eleştiri olarak ifade etmektedir.⁷⁶ Kropotkin, Katolik kilisenin zalim kralları siyasi amaçlar için koruduğunu, kiliseye karşı yapılan en ufak eleştirilerin bile yakılarak cezalandırdığını, İsa'nın sevgi öğretisinin yerini zulmün aldığını Hıristiyan ahlâkı kritiğinde ifade etmektedir.⁷⁷ Kropotkin'e göre ahlâkçılar evrensel olamamışlar, dönemlerinin kültlerine mahkûm olmuşlardır.

⁷³ Friedrich Nietzsche, **Putların Alacakaranlığında**, (Çeviren Emir Aktan, Alter Yay, 2012 Ankara), s.43

⁷⁴ Aynı, s.47

⁷⁵ Friedrich Nietzsche, **İyi ve Kötünün Ötesinde**, (Çeviren Ahmet İnam, Yorum Yay, 2001, İstanbul), s.202

⁷⁶ P.A. Kropotkin, **Etik**, Çeviren, Sinan Altıparmak, (Öteki yay, 2.baskı 2018), s.105

⁷⁷ Aynı, s.135

1.6. İSLAM AHLÂK FELSEFESİNİN GELİŞİMİ

İslam ahlâkı, İslam'ın hayata ve insana bakışının bir gereği olan iman, ibadet, ahlâk ve sosyal hayatın, bütün yönleriyle tam bir ilişki ve bütünlük içerisinde müslümanın olgunlaşma yolunda basamak basamak ilerlemesini ve halk içinde hakla beraber olmanın sırrını yakalamayı hedeflemiş bir yaşama biçimidir. Bu amaca ulaşmak için mümin, Allah'ın kitabına ve Rasülü'nün sünnetine bakarak davranışlarının ölçüsünü tespit edecektir.⁷⁸ Burada öncelikle, Kuran-ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde ahlak konusunun nasıl geçtiğine kısaca bakmak gerekmektedir.

İslam ve ahlâk denilince ilk akla gelen, “*Sen en güzel ahlâk üzeresin*” (Kalem suresi,4) ayeti ve “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim*” (Mâlik, el-Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 8, II, 903) hadisidir. Bu hadis, dinin gönderilme amacının ahlâk ve ahlâkilik olduğunu ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Hz. Aişe'nin “Peygamberin ahlâkı Kur'an idi” (Müslim, Namaz, Hadis No: 746) sözü de Kur'an-ı Kerim'in bazı yönleriyle bir ahlâk kitabı olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in Allah'a imandan sonra en çok vurguladığı konu ibadet ve ahlâktır. Kur'an-ı Kerim'de çok fazla ahlâk ilkesi bulunmaktadır ve adım başı ahlâkiliğe yönlendirme ve teşvik vardır.

Kozmolojiyle ilgili ayetler, evrenden, evrendeki düzen ve düzenlilikten bahseden ayetlerdir. “*Gökleri yedi kat üzerine yaratan O'dur. Rahman'ın bu yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin*” (Mülk,3) ayetinde olduğu gibi yüce Allah evrendeki düzene sürekli vurgu yapmaktadır. *Güneş, ay belli bir rota üzerinde seyrediyor, (Yasin, 40), gece gündüz birbiri ardınca gelir (Fatır, 13, Al-i İmran,190), evrendeki her şeyi bir ölçü ile yaratmış (Kamer,49), her şeye bir düzen vermiştir. (Furkan Suresi, 2) Allah bu düzenin muhkem, sağlam ve değişmez olduğunu da ayrıca “Allahın sünnetinde değişiklik olmaz” (Ahzab,62, Fetih,23) buyurarak ortaya koymaktadır. Ancak yüce Allah bazı ayetlerde, kendi emirlerine uyulmayıp, nefse uyulduğu zaman evrendeki düzenin bozulacağı ifade buyurmaktadır. Şu iki ayet bunun en çarpıcı örnekleridir: “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde fesat çıkar; Allah da belki dönerler diye yaptıklarının bir kısmını böylece kendilerine tattırır” (Rum, 41). “Eğer hak onların*

⁷⁸ Hâbil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, (İz Yay, 2. Baskı, İstanbul, 2013),s.93

arzularına uysaydı, gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur'an'ı) getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar”. (Mü'minun, 71) Bu durumu nasıl anlamak gerekir? Yüce Allah Kur'an'da vaaz ettiği, iman ibadet ve ahlâk ilkelerine uyararak sosyal hayatta, tıpkı evrendeki düzen gibi bir düzenlilik, kesinlik ve devamlılık istemektedir. Eğer siz nefsinize uyararak, kural dışı davranarak sosyal hayatı bozarsanız ben de yaşam alanınız olan kâinattaki düzeni bozarım demek istemektedir. Hülâsa olarak Kur'an'daki, evrene dair ve evrenin düzenine dair ayetler, sosyal hayatta da bir düzen olması gerekliliğini va'zetmektedir. Evrendeki düzeni Allah sağlamakta, sosyal hayattaki düzen ise, Allahın koyduğu ilkelere uyararak insanın insiyatifine ve ahlâkiliğine bırakılmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın vasıflarına atıfta bulunan ayetler vardır. Bunlara *esma* veya *sıfatlar* denilmektedir. Allah alimdir, Allah hakimdir, (Nur, 18) Allah merhametlidir, (Nisa,8-110) Allah affedicidir (Nisa, 99) gibi ayetler de '*ey kullarım siz de böyle olun*' mesajı içermektedir. Keza, Allah temizlenenleri sever, (Tevbe,108) Allah adil olanları sever, (Hucurat,9)Allah iyilik edenleri sever, (Maide,13) Allah cömert olanları sever (Haşir, 9) gibi aletlerde de, ayette geçen vasıflara teşvik vardır. Nitekim Taberani'nin rivayet ettiği "*Güzel ahlâk, Allahın yüce ahlâkıdır*"⁷⁹ hadisi, Allah'ın bir ahlâkı olduğunu, mü'min'in de bu ahlâkı sahiplenmesi ve içselleştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Keza Duha suresinin, *Allah sana nasıl davranıyorsa, sen de insanlara öyle davran* mesajı çok açıktır. Dolayısıyla birey, Allahtan gördüğü muamele tarzıyla insanlara muamele ederse, Allah'tan daha iyi muamele görecektir. Keza birey insanlara nasıl davranıyorsa, hem insanlardan, hem de Allah'tan öyle karşılık görecektir.

Kozmoloji ayetleri böylece ahlâkiliğe dikkat çekerken ibadet ayetleri de ahlâkı teşvik etmektedir. Salât ile zekatın sürekli olarak birlikte anılması, (Nur, 56) sadece Allaha ibadet etmek yetmez, insanı da ihya etmek, onurlandırmak gerekir anlamına gelmektedir. Namazdaki düzenlilik ve tadil-i erkan da, Allahın huzurunda disiplinli ve düzenli hareketler, sosyal hayatta da böyle bir düzene işaret sayılabilir. Hac'da ihramlıyken *kavga etme ve sövme yasağı* (Bakara, 197), keza oruçluyken *kavga ve*

⁷⁹**Seçme Hadisler**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara, 1996 (Eserde hadisin Taberani tarafından rivayet edildiği belirtilmiş olup, detaylı kaynak verilmemiştir.)

gıybet yasağı, (Buhârî, Savm 9; Müslim, Sıyam 163) ibadet sırasında gerçekleşen bir tür ahlâk eğitimidir ki, ibadetler bitince de böyle davranılması beklenilmektedir.

Kur'an ve ahlâk konusunda savaş ayetlerinde bile ahlâkiliğe dikkat çekildiğini, savaş şartlarında dahi ahlâktan taviz verilmediğini görmekteyiz. Savaşla ilgili olarak veya hukuka aitmiş gibi değerlendirilen ayetlerin içeriği hukuktan evvel ahlâki bir mahiyet taşımaktadır. Fakat ilk müçtehitler bu ayetleri hukuk bağlamında inceleyip sistemleştirdikten sonra, bu ayetlerdeki ahlâkılık hukuk kısmının gerisinde kalmış ve ilgili ayetler salt hukuk ayetleri olarak kabul görmüştür.

“Ey İnananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahidler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun” (Maide, 89) ayeti mutedil olmayı ve düşmanlıkta ileri gitmemeyi tavsiye eden bir ahlâk ayetidir.

“Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarınızı vurun; sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın; savaş sona erince onları ya karşılıksız, ya da fidye ile salıverin; Allah dilemiş olsaydı, onlardan başka türlü öç alabilirdi.” (Muhammed Suresi, 4) ayetinde de intikam yerine salıverilme önerilerek, affetme ve barış yüceliğine ve ahlâkiliğe vurgu vardır.

“Ey îmân edenler! ALLÂH yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganîmete) göz dikerek, “Sen mü'min değilsin” demeyin. ALLÂH katında pek çok ganîmetler vardır.” (Nisa 94) ayeti de savaşmak için bahane aramamayı, barışı esas almayı, ganimete tamah etmemeyi öğütleyen bir ahlâk ayetidir.

“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, (ancak) aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez.” (Bakara 190), *“Yeryüzünde fitne kalmayınca kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur.”* (Bakara,193) ayetleri de savaşı bitirmek için vesileler bulmayı ve barışı sağlamayı öneren birer ahlâk ayetleridir.

“Mü'minlerden iki topluluk çarpışacak olursa, aralarını bulup düzeltin. Şayet biri diğerine tecavüzde bulunacak olursa, artık tecavüzde bulunanla, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın; eğer sonunda (Allah'ın emrini kabul edip) dönerse, bu

durumda adaletle aralarını bulun ve (her konuda) adil davranın. Şüphesiz Allah, adil olanları sever.” (Hucurat, 9) ayeti de müminler arasındaki çatışmalarda uygulanacak olan ahlâki ilkeleri içermektedir.

Savaşmayanlarla savaşmama, savaşı bitirme, esirleri öldürmeyip fidye ile veya fidesiz salıverme, savaşta aşırı gitmeme gibi emirler savaşın asıl olmadığını, barışın, yaşamanın, imana kavuşmanın, daha önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Allah, *“Savaştan sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir.”* (Tevbe, 27) buyuyarak imansız kullarının imha etmeye değil, imana kavuşmalarına imkân tanımak için, kendisi adına savaşan müminleri itidale ve ahlâka çağırılmaktadır.

“De ki: Kalplerinizdekini gizleseniz de, açığa vursanız da Allah onu bilir. Zira O göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Allah’ın gücü her şeye yeter.” (Âli İmrân, 29) ayetiyle, *“Yapılan her türlü işler kişilerin niyetlerine göre değer bulur....”* (Buhârî, Bedü’l Vahy 1; Müslim, İmârât 155) hadisi, bireyin eylemindeki esas alınacak şeyin niyet olduğunu ortaya koymaktadır. Şentürk, bu hadis-i şerifi psikoloji ile ilişkilendirerek, *“bir davranışın motivasyonu bilinmeden o davranışın anlamı bilinmez, davranışın motivasyonu ne ise manası da odur”* demektedir.⁸⁰ Keza *“İki müslüman birbirine kılıç çektğinde öldüren de ölen de cehennemdedir... Çünkü öldürülen de arkadaşını öldürmek istiyordu.”* (Buhârî, İman 22; Müslim, Kasâme 33.) hadisi de niyetin, eylemin değeri açısından ne kadar belirleyici olduğuna vurgu yapan çarpıcı bir hadis-i şeriftir. Niyet konusu ahlâkın temel konularından birisidir ve gerek ayetlerde gerek Hz. Peygamberin hadislerinde çok anlamlı mesajlarla işlenmiştir.

Salih amel, birr, iyilik yapmak, hayır, ihsan ve emr-i maruf, nehy-i ani-l münker kavramları Kuran-ı Kerim’de geçen temel ahlâk kavramlarıdır. Salih amel kavramı iman emrinden sonra sıkça tekrarlanan bir terkip kavramdır. Islah edici eylem olarak anlaşılabilir. Emr-i maruf, nehy-i ani-l münker terkibi ise, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak olarak tercüme edilerek kullanılır, ancak iyiliği yapmak, kötülüğe engel olmak şeklinde anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu kavramlar toplumsal hayatı ayakta tutabilecek yegâne ahlâki değerlerdir.

⁸⁰ Habil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, (İz Yay, 2. Baskı, İstanbul, 2013),s.15

Hız. Peygamberin hadislerinde de ahlâk ve ahlâkılık mü'min için vazgeçilmez bir temel şart olarak önerilmekte, tavsiye edilmekte ve ahlâkiliğe yönlendirmeler bulunmaktadır. Burada bazı hadis metinleri üzerinden Hız. Peygamberin sözlerinde ahlâk konusunun nasıl yer bulduğuna bakılacaktır.

"Müslüman kardeşini hor görmesi kişiye kötülük olarak yeter." (Müslim, Birr, 32) Bu hadis-i şerif, başka insanları hor, hakir ve aşağı görmenin yanlışlığına ve insanı cehenneme götüreceğine dikkat çekmektedir.

"Sizin en hayırlınız kendisinden iyilik beklenen ve kötülüğünden emin olunandır, şerliniz ise, kendisinden hayır beklenmeyen ve kötülüğünden emin olunmayandır" (Tirmizi, Fiten,76) Bu hadis-i şerif ise, ahlâkiliğin ve iyiliğin güzel bir ilkesini vermektedir. Eğer insanlar bizden iyilik umuyorlarsa, kötü bir şey yapmayacağımıza inanıyorlarsa, bizim kendilerine zarar vermeyeceğimizi düşünüyorlarsa, bu iyi bir insan olduğumuzun ölçüsüdür.

"İyilik gerçek müslümanlık, sevaba vesile olan şeyler, güzel ahlâktan ibarettir. Günah ve kötülük ise insanın kalbini tırmalayan ve başka kimselerin bilmesini istemediğini şeydir." (Müslim, Birr, 14) hadisi şerifte iyiliğin ve kötülüğün mükemmel bir ölçüsü, ilkesi verilmektedir. Buna göre, iyilik ahlâka uygun davranmaktır. Kötülük ise, başkalarının bilmesini istemediğimiz şeyler olarak tarif edilerek, toplumun kötülüğü kabul etmeyeceği gerçeğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca kötülük, insanın kendisini de rahatsız eder teziyle vicdana da dikkat çekmektedir.

"Hiçbiriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz" (Buhari, İman, 7) hadisi de ahlâkın başka güzel bir ilkesini ortaya koymaktadır. *'Sana nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına öyle davran'* şeklinde formüle edilen genel ahlâk ilkesi bu hadiste ifadesini bulmaktadır.

"Kıyamet gününde mü'minin terazisinde güzel ahlâktan daha ağır bir şey bulunmaz. Allah çirkin hareketler yapan ve kötü sözler söyleyen her kişiden nefret edip buğzeder ve onları sevmez." (Tirmizi , Birr 61) Bu hadis-i şerif, ahiret mutluluğunun ahlâkla kazanılabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer başka rivayetler de bulunmaktadır. Keza, *"Mümin bir kimse güzel ahlâkı sayesinde gece ibadet eden gündüz oruç tutan kimselerin derecesine ulaşır."* (Ebu Davud, Edeb 7) hadisi de

güzel ahlâkın ibadetle özdeş ve eşdeğer bir değeri olduğunu açıklamaktadır. Aynı şekilde, “İmanı en olgun olan kimseler ahlâkı en güzel olan kimselerdir. En hayırlılarınız hanımları için en hayırlı davranışta bulunanlardır.”(Tirmizi, Rada, 11) hadisinde de, imanla ahlâkın eşdeğer kavramlar olduğuna dikkat çekilmektedir.

Gerek Kur’an ayetleri, gerekse Hz. Peygamberin hadisleri, insanın Allah’la, insanla, evrenle, toplumla bütünleşmesini ve bunlarla uyumlu olarak yaşamasını öneren ve bunu temin edecek davranış modelleri sunan bir keyfiyeti haizdir. Kur’an ve hadis-sünnet kaynaklı İslam ahlâkı insan merkezlidir, insanı onurlandırma, insanın izzetini koruma, insanın şerefini yüceltme, insanın rabbiyle ve diğer insanlarla barışık yaşamasını sağlayacak ilkeler vazetmektedir. Ne var ki, İslam ahlâkçılarının ana kaynakları sadece Kur’an ve Hadis değildir. Hint kültürü, Yunan felsefesi gibi İslam öncesi medeniyetlerin ahlâk temelinde incelediği ve hayatlarına geçirdiği genel konular İslam ahlâkçılarının Kur’an ve sünnetten sonra yararlandıkları diğer kaynaklardır.⁸¹ Kur’an ve sünnetten sonra, İslam düşünürlerinin bazılarının ahlâk anlayışlarına yer verilmektedir.

Farabi: Farabi, ahlâk konusunu devlet felsefesinin bir alt dalı olarak incelemektedir. Meşşai filozofun ahlâkçılığı Aristoteles etkisiyle mutlulukçuluktur. Mutluluk hem birey için hem de toplum için nihai amaçtır. Farabi’nin mutluluk anlayışı, bedensel hazlar-tatminler değil, akla uygun yaşamak ve ruhsal yetkinlikle ilgilidir. İnsanlar mutluluğu servet, siyasi güç ve bilgide ararlar. Ancak asıl mutluluk faal akılla irtibata geçerek evrensel bilgiye ulaşmaktır.⁸²

Farabi’ye göre doğuştan gelen özellikler geliştirilerek fazilete dönüştürülmelidir. Ona göre dört türlü fazilet vardır. *Nazari faziletler*, Allah ile manevi bilgilere yoğunlaşmaktır. *Fikri faziletler*, birey ve toplum için uygun olanı bulma gayretidir. *Ahlâki faziletler*, ölçülü davranmayı amaç edinmektir. *Ameli faziletler* ise, bireyin sanat ve meslek alanlarında eğilimlerini geliştirerek uzmanlaşmasıdır.⁸³

Farabi’ye göre doğuştan gelen özellikler nötrdür. İnsan bu özellikleri iyiye veya kötüye kullanarak eyleme dönüştürdüğünde değer kazanırlar. Ahlâk kesbidir,

⁸¹ Editör, Müfit Selim Saruhan, **İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi**, Grafiker Yay, 2. Baskı, Ankara, 2014),s.52

⁸² Aynı, s. 177

⁸³ Aynı, s. 178

doğuştan değildir. İnsanın yaratılışı iyiye ve kötüye eşit uzaklıkta, eşit yatkınlıktadır. Ahlâksız insan yoktur. Yaratılıştan gelen özellikleri iyiye kullanan iyi ahlâklı, kötülük için kullanan da kötü ahlâklı insan olur. Farabi'ye göre ahlâki eylem sırasında elem vardır, eylemden sonra haz gelir. Gayr-ı ahlâki eylemlerde ise haz vardır, eylem bittikten sonra elem gelmektedir.⁸⁴

Farabi'ye göre ahlâk, hikmetin ameli kısmını teşkil eder. Hayrı ve şerri akıl tefrik eder. En yüksek fazilet ilim ve bilgidir. İnsan akli ilahi akılla irtibata geçerek kendisini yüceltebilir. İnsan hürriyeti mutlak, ancak evrendeki madde akla ve hürriyete karşı direnir ve mükemmel bir akıl ve mükemmel özgürlük oraya konulamaz.⁸⁵

İbn-i Sina : İbn-i Sina ahlâka dair müstakil eser vermemekle beraber, tıpkı Farabi gibi ameli hikmet kapsamında ahlâka değinmiştir. İbn-i Sina'ya göre ahlâk ilmi, nefsin iyi ve kötü hallerinden bahseden bir ilimdir. Ahlâk faziletin nasıl kazanılacağını, kötülüklerden nefsin nasıl korunacağını bildirir. Ahlâkın gayesi nefsi arındırmak ve insanı mutluluğa ulaştırmaktır. Bu bağlamda, mutluluğu sağlayan eylem iyidir, mutluluğa engel olan eylem de kötüdür. Ona göre bedeni hazların ahlâkça bir değeri yoktur, mutluluk ruhsal huzurla ilgilidir. Ruhsal huzur ise bilgi ve hikmetle kazanılabilir. İnsan iyi ile kötüyü ayırabilen bir donanıma sahiptir. Bu donanımın ana aygıtı akıl, diğer bir ifadeyle irade hürriyetidir. İnsan, özgür iradeyle bilgi ve hikmet doğrultusunda iyi ve kötüyü tefrik ederek bedenini iyiye yönlendirir. Şehvet ve öfke gibi duyguların tahakkümünden böylece kurtulur ve yüksek mutluluğa ulaşılır.⁸⁶

İbn-i Sina'ya göre, Allah mutlak hayır ve iyiliktir. Dolayısıyla evrende iyilik hâkim unsurdur, kötülük ise arızidir. İnsanın karşısında iyi ve kötü birer seçenek olarak bulunduğu gibi, evrende de iyi ve kötü mevcuttur ancak kötülüğün varlığı, kötülüğün işlenmesine bağlıdır ve arızidir. İyilik ise Allah'ın inayetiyle evrenin asıl doğasıdır. O'na göre, ilahi âlemde madde olmadığı için kötülük de yoktur. Evrendeki kötülük görüngüleri türlerin doğasında değil, insanın yapısındadır. Kötülük, iyinin anlaşılması için bir araçtır. Kötü olmadan iyi, çirkin olmadan güzel, noksanlık

⁸⁴ Aynı, s. 179

⁸⁵ Osman Pazarlı, **İslam'da Ahlâk**, (Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1980, İstanbul),s.143

⁸⁶ Ömer Özden, **İslam Felsefesi Tarihi**, (Bilge Kültür Sanat Yay, 1. Baskı, 2017,İstanbul),s.116

olmadan kemal günah olmadan sevap anlaşılabilir. Kötülüğün arızı varlığı, iyiliği test etmek ve pekiştirmek için, ilahi hikmet gereği olarak vardır.⁸⁷

İhvan-ı Safa : Onuncu asırda Basra’da kimlikleri geri planda tutulan bir grup aydın ve düşünce insanı elli iki risaleden oluşan ansiklopedik bir eser kaleme aldılar. Kendilerine *ihvan-ı safâ* adını veren grup üyelerinin yazdıkları metinler ihvanı safâ risaleleri olarak bilinmektedir. Risalelerin amaçları arasında İslam dinini evrensel olarak yorumlamak ve bir münevver ahlâkı kurmak vardır.

İhvan-ı Safa da Farabi ve İbn-i Sina gibi mutlulukçudur. Onlara göre, mutluluk harici ve dâhili olmak üzere iki kısımdır. Dâhili mutluluk da bedensel sağlık ve ahlâki güzellik olarak iki kısımda ele alınmaktadır. Harici mutluluk da, maddi zenginlikler ve eş-dost arkadaş gibi insanlardan gelen mutluluklar şeklinde iki kısımdır. Onlara göre mutluluk Allah’ın ihsan ettiği bir tür rızıktır. Bir başkasına iyilik yapan aslında kendisine iyilik yapmaktadır ve başa kakmaması gerekir.⁸⁸

Mutluluğa iki yoldan ulaşılır, mal mülk gibi maddi şeylerle bedensel mutluluk sağlanır, bilgi ve hikmetle de ruhsal mutluluk elde edilir. Bazı insanlar zengindir, ancak hikmetten yoksundur, bazı insanlar da hikmet sahibi olmakla beraber maddi olarak sefil durumdadır. İhvanı Safa’ya göre önemli olan her iki güce ve her iki türlü mutluluğa sahip olmaktır. Bununlar beraber bu ikisinden sadece birine sahip olanlar için, bilgi sahibi olup, zenginlikten yoksun olanlar daha iyidir. Allah onlara da bir gün maddi imkân verecektir.

İhvan-ı Safâ’ya göre, özgür iradeyle, tabiata uygun davranış, akıl ve muhakeme ile ilahi kanuna uygun davranış, iyi davranış sayılmaktadır. İnsan melekût âlemine bu şekilde ulaşabilir. İnsan sürekli tekâmül halindedir ve her an bir mertebededir. İnsan hangi mertebede olursa olsun, bir sonraki mertebenin arayışı ve aşkı içindedir. En yüksek mertebe aşk makamı olarak insanın Allah’ta yok olmasıdır. İhsan-ı safâ eski Hint ve Yunan ahlâklarıyla İslam ahlâkını harmanlayarak tasavvufi ahlâkla, rasyonel ahlâkı birleştirmeye çalışmıştır.⁸⁹

⁸⁷ Aynı, s.116

⁸⁸ Aynı, s.126

⁸⁹ Aynı, s.127

Gazali : Gazali, Nizamü-l Mülk medreselerinin kurumsallaşmasını sağlamış, İslam dinine karşı harici saldırılara ve İslam içindeki sapkın akımlara karşı mücadele vermiş, bir fakih, kelamcı, sûfi ve filozoftur. Akıl ile vahyi, sûfi ve bâtını düşüncüyü, dini ve felsefi yorumları sentezleyerek İslam ahlâkına en büyük katkıyı yapmış bir âlim olarak kabul edilmektedir.

Gazali'ye göre ahlâk nefiste yerleşik bir melekedir ki, düşünüp taşınmaya gerek kalmadan bütün işler kolaylıkla buradan çıkar, eyleme dönüşür. Akıl ve din tarafından hayır ve güzellik olarak tanımlanan eylemler iyi ahlâk, kötü tanımlanan eylemler de kötü huy örnekleridir. İnsanın güzel sayılabilmesi için, bütün uzuvlarının yerli yerince olması gerektiği gibi, ahlâki güzellik için de dört türlü ahlâk lazımdır, onlar da ilim ve hikmet, gazap ve şehvettir. Bunlar arasında ölçüyü korumak gerekir, bu da adalettir.⁹⁰

Gazali'ye göre ahlâkiliği ortaya çıkaran dört unsur vardır. Birincisi, iyi ve kötünün varlığıdır. İkincisi eylemi gerçekleştirecek güce sahip olmak. Üçüncüsü iyi ve kötünün bilinmesi, dördüncüsü de iyi ve kötünden birisini tercih ederek, eyleme yönelmektir. Gazali'ye göre bir iyiliği herhangi bir sebeple öylesine yapmak ahlâki değildir, eylemin bizzat içsel yaklaşımdan kaynaklanarak yapılması gerekir.⁹¹

Gazali'ye göre toplumda ahlâki ıslaha ihtiyacı olan dört sınıf insan vardır. Bunlardan ilki cahil kimsedir ki, iyiyi kötüyü tefrik edemeyecek derecede gafildir. Yaratıldığı gibi saf kalmış, şehvet peşine düşmemiş, ancak her türlü telkine açık olduğundan kötülüğe gitme ihtimali vardır. Bunlara iyi bir mürebbi gerekmektedir. İkinci grup hem cahil hem de sapkın kimselerdir ki, kötülüğü bildiği halde, kötülüğe ve şehvete düşkündürler. Bu kişilerin ıslahı daha zordur, bunların önce kötülükten arındırılması ve iyiliğe alıştırılıp yönlendirilmesi gerekir. Üçüncü grup, hem cahil, hem sapkın hem de fasık kimselerdir ki, bunlar kötülüğü iyilik bilerek yetiştirmişlerdir, bunların ıslahı daha da zordur. Dördüncü grup cahil, sapkın, fasık ve şerli insanlardır ki, ilk üç grubun bütün özelliklerini taşımakla beraber, bunlar yaptıkları kötülüklerle övünen şerli insanlardır. Gazali'ye göre ahlâk değişebilir ve insanlar eğitilebilir. Gazali şehvet, gazap gibi vasıfların insan hayatının devamı için insan verildiğini düşünmektedir. Gazali'ye göre, akla ve dini bilgiye muttali olmak, aklın itidaliyle,

⁹⁰ İmam Gazali, **İhya-i Ulumiddin**, (Tercüme, Ali Arslan, Arslan yay, 3.cilt, İstanbul, 1993)s.121

⁹¹ **Aynı**,s.122

yüksek hikmete sahip olmakla ve şehvet ve gadabiyetin itidalli ve yerinde kullanımıyla ahlâk kötünden iyiye değişebilir ve kötü ahlâklılık, ahlâki zemine çekilebilir.⁹²

Ahlâk Klasikleri: Ebu Ali Miskeveyh, Aristo araştırmacılığı ile şöhret bulmuş, ilk sistemli ahlâk kitabı olan *Tehzibü-l Ahlâk*'in müellifidir.⁹³

Meşşai filozof İbn-i Tufeyl'in *Hay bin Yekzan* isimli eseri, roman formatında bir ahlâk kitabıdır.⁹⁴

Yusuf Has *Hacib'in Kudatgu Bilig*'i, Ahmet bin Mahmut'un *Hitabetül Hakaik*'i, Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lugatü-t Türk*'ü, Türk İslam medeniyetinin ilk ahlâk eserleri olarak sayılabilir.⁹⁵

Nasıruddin Tûsi 1200' lü yıllarda yaşamış, Miskeveyh'in *Tehzibu-l Ahlâk* isimli eserini tercüme etmeye çalışırken, karar değiştirerek telif bir eser kaleme almış, Tezhibül Ahlâk'ı sistemli ve daha kapsamlı bir hale getirmiştir. *Ahlâk-ı Nasırı* müellifi Nasıruddin Tûsi'ye göre insanın ahlâkiliği, insanın kendi cevherini kuvvetlendirmesine, aklını kullanmaya ve kendisini idare ve irade etmesine bağlıdır. Fiil insanın kendi yetkinliğinden çıkarsa iyi olur, yetkinlikten yoksunluk varsa fiil kötü olacaktır. Tûsi'ye göre insan varlık içinde en bayağı varlık olmasına karşılık, en şerefli varlık haline gelme sanatına sahiptir. İnsani nefis, iyi fiillerin kendinden çıkmasını sağlayabildiği gibi, kendisinden kötülüğün de sadır olduğu bir cevherdir. Nefisten sadece iyi fiillerin ve ahlâkiliğin çıkması için kişinin önce nefisini bilmesi gerekmektedir.⁹⁶

Tûsi'nin eseri üç ana bölüm altında otuz makale içermektedir. İl bölümün ana konusu ahlâk eğitimi ve insan nefsidir. Nefisi tanımak, nefsi eğitmek, nefsi terbiye etmek ve nefsin yetkinlikleri ve ahlâki amaçlar burada incelenmektedir. İkinci bölüm, ev idaresi adı altında, aile içi adâb-ı muaşeret incelenmektedir. Üçüncü bölüm devlet idaresi adı altında, yönetici ve toplum ilişkileri ahlâki çerçevede incelenmiştir. Eser

⁹² Aynı, s.127

⁹³ Osman Pazarlı, **İslam'da Ahlâk**, (Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1980, İstanbul), s.189

⁹⁴ Aynı, s.191

⁹⁵ Aynı, s.127, s.199

⁹⁶ Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, **İslam Ahlâk Felsefesi**, (Elis Yay, 3.baskı, 2015, Ankara), s.175

platonun vasiyetleri başlığıyla, platonun insan tanrı ilişkisine dair özdeyişleriyle nihayet bulur.⁹⁷

Mevlana Adûd'un *Ahlâk-ı Adûdi*'si, Celâleddin Devvani'nin *Ahlâk-ı Celâli*'si, Hüseyin bin Ali'nin *Ahlâkı Muhsini*'si, Kınalızâde Ali Efendinin *Ahlâk-ı Alâi*'si *Ahlâkı Nâsiri* türünde yazılmış ahlâk eserleridir. Bunların içinde en kapsamlı olanı *Ahlâkı Alâi*'dir. *Ahlâkı Alâi* Tûsi'nin eseri esas alınarak yazılmış, ancak daha kapsamlı ve daha felsefi bir eser olarak, psikoloji, sosyoloji ve pedagoji gibi bilimlere de yer vermiş, batıda da tanınmış ve takdir edilmiştir.⁹⁸

Sadi-i Şirazi'nin *Bostan ve Gülistan*'ı ve Mevlana Celaleddin'in *Mesnevi*'si gibi eserler ise hayvanlar aleminden hikayelerle ahlâki öğütler veren eserler olarak İslam dünyasında çok tutulmuş fabl türü ahlâk kitaplarıdır.

H. Ziya Ülken: Ülken'in aşk ahlâkı çok coşkulu, aşkın, sevgiyle eylemeyi öneren bir ahlâk anlayışıdır. Ülken'in aşk ahlâkı Nietzsche, Spinoza ve Hıristiyan sevgi ahlâkıyla kısmen örtüşen, bütün bunları İslam tasavvufuyla harmanlamış bir sevgi ahlâkıdır.

Ülken'e göre bütün zamanlarda ve mekânlarda geçerli olacak evrensel bir ahlâk kurulacaksa eğer, bu ahlâk ancak ihtiras ve aşk üzerine kurulabilir. Bedensel yapımız ölümlüdür, dünyevi hazlarımız ölümlüdür. Aşk ise ölümsüzdür. Bir ölümlü bünye üzerine ahlâk tesis edilemez. Korku üzerine, ümit üzerine ahlâk bina edilemez. Bunları aşan, karşılıksız eyleyen, sevgiyle işleyen aşk ve aşkın hallerinden ahlâk çıkabilir. Aşk tatmin istemez, karşılık beklemez, ahlâki eylem de böyledir. Dolayısıyla ahlâk aşka dayanmalı ve aşktan kaynağını almalıdır.⁹⁹

Ülken'in aşk ahlâkında ihtirasın önemi büyüktür. İhtiras aşkın yardımcısı konumundadır. İhtiras olmazsa insan harekete geçemez. İhtirasla harekete geçen aşkla eyleyecektir. İhtiras sonsuzca istemektir ve aşkta kaybolmaktır. İhtiras gaye ve

⁹⁷ Nasıruddin Tusi, *Ahlâk-ı Nâsiri*, Litera Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2016),s.21

⁹⁸ Osman Pazarlı, *İslam'da Ahlâk*, (Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1980, İstanbul),s.222

⁹⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı*, (Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2010, İstanbul),s.90

tatmin arar, aşk tatmin olmaz. İnsanlık aşkın küllileşmiş halidir. Âlem insan denilen mihrak etrafında yer alır ve ahlâk insan gerçeği üzerinde kurulur.¹⁰⁰

Çünkü, Ülken'e göre âlemin mihrakı, hareket ettiricisi insandır. İnsan olmazsa âlem ne işe yarar. İnsan ise bedeniyle insan değildir. Beden ölecektir. İnsan ruhuyla, ihtiraslarıyla, düşünce ve doktrinleriyle, aşkıyla ve manevi boyutuyla insandır. İnsanın bu özellikleri dışındaki bedensel yapısı geçici ve yok olucudur. Kalıcı tarafı olan ruhu ebedidir ve ahlâki eylem insanın bu yönüyle ilgilidir.¹⁰¹

Ülken ruh ve beden ayrılığıyla ilgili olarak ruh ve bedeni bir bütündür olarak düşünmektedir. Ona göre bedensiz bir ruh bir hayaldir, maddesiz mana sadece bir vehimdir. İnsan iki ayrı sultana hizmet edemez. Bunları ayrı tutmak yanlıştır. İnsan ruhsal ve bedensel bütünlüğü sağlamalıdır. Ruh bir istek ve bir niyettir, istenen şey bir maddenin isteğidir. Niyetle fiilin ayrılması mümkün değildir. Maddeye hâkim olan maddi kalır, ruha hâkim olan ise maddeye de hâkim olmuş olur. Ülken “Ahlâkilik maddeye hâkim olmuş olan ruhsallıkla ilgilidir” demek istemektedir.¹⁰²

Ülken'de irfan kavramı da önemlidir, zira irfan imanla ilmi birleştirmektir. İmanla ilim bir bünyede birleşince arif ortaya çıkar. Ahlâki eylem arifin, irfan sahibinin eylemidir. Ona göre hiçbir şeye inanmayan insanlarla, her şeye körü körüne inanan insanlar hastadırlar. İmanla ilmi birleştirmek gerekir ki irfan ortaya çıksın. İrfan sahibi arif, âlemdeki çokluğu bilir, ancak o çokluktaki birliğe iman eder. Ehl-i irfan hakka ulaşandır. İrfan sahibi, duyguyla yola çıkar düşünceye ulaşır. İrfan ehli, ihtirasla hareket eder, aşkta karar kılar. Âlem sürekli bir değişim ve oluşum halindedir, İrfan bu değişim ve oluşumu takip eder, peşinden koşar, duyguyla aklı bütünleyen aşığa durmak yoktur.

Onun aşk ahlâkını şu çarpıcı pasaj çok güzel özetleyecektir. “Aşk, konusunda kendini yok etmektir: İnsanlık sevgisinin, insanlık idealinin var olması için kendini feda etmek, şehit olmaktır. İnsani idealin şehitleri, bütün şehitlerden büyüktür. İhtiras için ölen, toprakta kalacaktır; aşk için ölen, göğe yükselecektir. Göğe yükselmek, ideale ulaşmak, insanlığı kurban halinde gerçekleştirmek demektir; yok olarak

¹⁰⁰ Aynı, s.57

¹⁰¹ Aynı, s.37

¹⁰² Aynı, s.50

unutulmamak demektir. Her göğeyi yükselen, insanları da yükseltecektir. Göğeyi yükselenler, insanlığa varlık vereceklerdir. İsa göğeyi yükseldi, Hüseyin göğeyi yükseldi, Ali göğeyi yükseldi, Sokrates göğeyi yükseldi, Budha göğeyi yükseldi. Bu büyük şehitler bir dem için ölmediler, bir kavim için ölmediler; ebediyet için öldüler, insanlık için öldüler.”¹⁰³

¹⁰³ Aynı, s.58

İKİNCİ BÖLÜM:

IMMANUEL KANT VE AHMET HAMDİ AKSEKİ'NİN BAZI AHLÂK KAVRAMLARININ MUKAYESESİ

2.1. ÖDEV (VAZİFE) VE YÜKÜMLÜLÜK

Kant'ın ödev ve yükümlülük anlayışı: Kant ödev ahlâkını pratik olmaktan çok nazari çerçevede tartışmaktadır. Ödev nereden doğar? Nasıl ortaya çıkar? Kant için ödevin ilkesi, ortaya çıktığı yer önemlidir. O'na göre, "ahlâklılığı örneklerle göstermeyi istemek, ahlâklılığa yapılabilecek en büyük kötülüktür."¹⁰⁴ Kant hangi eylemlerin ödev, hangilerinin ödev olmadığı konusunda ilgilenmez. Dolayısıyla bir ödev listesi sunmaz. O'na göre bunlar pratik ahlâk konularıdır. Ödevin ilkesini ve kaynağını bulabilirsek, birey bu ilkelerle, pratik ödevleri doğaçlayarak eyleme dönüştürebilir. Bu sebeple Kant, nelerin ödev olduğunu araştırmaktan çok, ödevin ilkesini bulmaya yönelmiştir.

Kant'ın ödevle ilgili en çarpıcı ifadesi, Pratik Aklın Eleştirisinde geçer: "Ey Ödev! Sen, hoşla giden, duyguları okşayan hiçbir şey taşımayan, yalnızca boyun eğmeyi isteyen; istemeyi harekete geçirmek için, insanın gönlünde doğal bir nefret uyandıracak ve onu dehşete kaptıracak tehditler savurmayan; yalnızca insanın gönlüne kendiliğinden girecek kapı bulan, ama yine (her zaman sözün dinlenmesi bile) istense de istenmesi de kendine saygı uyandıran; gizlice ona karşı etkide bulunsalar da, önünde bütün eğilimlerin sustuğu bir yasa ortaya koyan, ey yüce büyük ad! Sana yaraşır kaynak hangisidir? Ve eğilimlerle her türlü akrabalığı yadsıyan senin asil soyunun kökleri (onlardan gelmenin yalnızca insanların kendilerine verebilecekleri değerin kaçınılmaz koşulu olan bu kökler) nerededir?"¹⁰⁵ Kant'a göre ödev; hoşlanılmasa da boyun eğilen, yapılsa da yapılmassa da saygı duyulan, yapılması gerektiği bilinen, zorlama olmadan sahiplenilen, eğilimlerin kendisi karşısında önemsiz kaldığı yüce bir duygudur.

¹⁰⁴ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s. 24

¹⁰⁵ Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s. 95

Kant'a göre ahlâkîlik, eylemlerin özgür istençle meydana gelmesine bağlıdır. İstencin özgür olmadığı yerde ahlâkîlik duygusu, o isteği onaylamaz. Yani yaderklik varsa insan o eylemi severek yapmaz. Özgürce bir isteme varsa eğer, ahlâk o istemeyi onaylar ve kabullenir. Maksimi, özerklik yasalarıyla zorunlu olarak uyumlu olan istenç, kayıtsız şartsız iyi bir istençtir ve bu istenç tanrısal ve kutsaldır. İnsanın maksimi özerklik yasalarıyla zorunlu olarak uyumlu değildir. Buna rağmen insan bu uyumu tutturduğunda, onun istenci artık bir yükümlülüktür. İşte bir eylemin, yükümlülüğünden doğan nesnel zorunluluğuna ödev denir.¹⁰⁶

Kant'ın ödevi, tarihsel tecrübeden, gelenek ve örften, herhangi bir dış etkenden ve kutsal olandan arındırılmış, tamamen insanın bizzat kendisinden çıkan ödevdir.¹⁰⁷ Bu ödev insana özgür iradesiyle, şartsız buyrukla, özerk ve iyi istençle kendisi tarafından kendisine bildirilir ve kendi kendisini yükümlü ve sorumlu kılar. Bu şartlara uymayan ve eyleme dönüştürülen eylemler, ahlâki değildir. Ancak bunlar kutsala uyma olabilir, ahlâka uygunluk olabilir, gelenek olabilir, tesadüfen ödevde uygunluk olabilir. Bu uygunlukların ahlâksal değeri yoktur.¹⁰⁸

Kant'a göre şunu yapmalıyım diyebileceğimiz ödev buyruğu şöyle ifade edilebilir: "Eylemin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun."¹⁰⁹ Kant bu önermeyle insana büyük sorumluluk yüklemektedir. Sana yasa yapma yetkisi verilse ve yasa senin davranışınla belirlenecek olsa, nasıl davranman gerekiyorsa, normal hayatında işte öyle davran demektedir.

Kant, ahlâki ödev kavramını, ödevde uygun eylemlerden ayırmaktadır. Buna göre insanların rastgele yaptıkları bir eylem, tesadüfen ödevde uygun bir eylem olabilir. Burada eyleyenin ödevi ödev için yapma kastı yoksa bu eylem sadece ödevde uygun bir eylem olmuş olur. Burada ödevde uygunluk tesadüfle ve rastlantıyla ortaya çıkar. Kant bunu netleştirmek için bakkal örneği vermektedir. Müşterisine iyi davranan bakkal, bu iyi davranmayı, ödev için yapıyorsa bu ahlâki bir eylemdir. Eğer müşteriye iyi davranma, bir tüccar politikası ise eylem ödevde uygundur ancak ödev

¹⁰⁶ Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.86

¹⁰⁷ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafizikinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s.4

¹⁰⁸ Aynı, s.12

¹⁰⁹ Aynı, s.53

için yapılmadığı için ahlâki değildir. Kant'ın kıstası, ödevin ödev için yapılmasıdır.¹¹⁰

Kant'a göre, doğal eğilimlerle yapılan eylemler ödev sayılmazlar. Hayatı korumak, doğal bir eğilimdir. Bu eğilim bütün insanlarda olduğu gibi diğer canlılarda da vardır. Hayatını koruyan bir insan bunu ödev için yapıyorsa, ahlâki bir ödevi yerine getirmiş olur, doğal eğilimlerle yaşamını sürdürüyorsa, sadece ödevine uygun davranmış olur. Buradaki ödevine uygunluğun ahlâki değeri yoktur. Ahlâki değer taşıyabilmesi için, eylem sahibinin ödevine bağlılık niyeti olmalıdır. İnsanlar niyetsiz ve kasıtsız öyle davranırlar ki, eylemleri çoğunlukla ödevine uygundur. Ancak bu eylemler rastlantısal bir uygunluktur. Eylemi yapanın maksimi ödev olmadığından ödevine uygun bu davranışlar ödev eylemleri değildir. Bu eylemlerin ahlâki değeri yoktur.¹¹¹

Kant ahlâki eylemin temel unsuru saydığı ödev kavramını her türlü rastlantısallıktan tefrik eder. Ödev için yapılan ödevin ahlâki değeri, ilgili eylemin amacı, sonucu ve etkilerine bağlı değildir. Sonuç iyi olabilir. İyi etkileri olmuş olabilir. İyi sonuçlar ve iyi etkiler, başka sebeplerle yapılmış, ödevine uygun eylemlerden ortaya çıkmış olabilir. Ödev için yapılan ödevin ahlâki değeri, bireyin niyeti ve esas aldığı ilkedir.¹¹²

Ödevin ahlâki ödev olabilmesi için, Kant'ın şart koştuğu bir başka ilke, ödevin ahlâk yasasına saygıdan dolayı yapımlaş olmasıdır. Ödevi yapan birey, yaptığı eylemle kendisini bir zarardan korumak istemiş olabilir, dostlarına fayda sağlamak istemiş olabilir, kendisini mutlu etmek istemiş olabilir. Bütün bunlar ilgili eylemi sadece ödevine uygun eylem kılar, ancak ahlâki ödev kılmaz. Ödevin ahlâki değeri, ahlâk yasasına saygıdan dolayı yapılmasıyla ilgilidir. Zira yasaya saygıyla yapılan eylem kişinin zararına da olabilir, menfaatlerine aykırı olabilir, eğilimlerine karşı olabilir. Hakkımızda olumsuz sonuçlar doğuracak olmasına rağmen, ahlak yasasına saygıdan dolayı yapılan eylem, ahlaki eylemdir. Ahlakilik değerini de yasaya saygı duyduğu için kazanır.¹¹³

¹¹⁰ Aynı, s.12

¹¹¹ Aynı, s.13

¹¹² Aynı, s.14

¹¹³ Aynı, s.15

Kant'ın sık kullandığı maksim kavramı, istemenin öznel ilkesi, isteyen kişiye mahsus ilke anlamındadır. İşte bu maksim, öyle bir ilke olmalıdır ki, bu ilkeyle yapılan eylem genel bir yasa haline getirilmesi halinde, hem diğer insanlara zarar vermemeli hem de eylem sahibini de suçlu durumuna düşürmemelidir. Bu nasıl olabilir? Zor durumda kalan birisi, bir çıkış bulmak için, tutmayacağı bir söz verse ne olur? Tutmama niyetiyle söz verdiği zaman, bu eylem genel bir yasa olursa, bu yasa kendisini de sorumlu kılmaz mı? Kendisini de suçlu durumuna düşürmez mi? İnsan istisnai olarak yalan söylemeyi isteyebilir. Ancak yalancılığın genel bir yasa olmasına rıza göstermez. Burada doğru söylemek bir zorunluluğa dönüşmektedir. İyiyi istemek zorunluluk haline gelmektedir. Kant ahlâki ilkeyi bu zorunluluktan çıkarmaktadır. İşte bu zorunluluk ödevdir. Ödevi değerli kılan ise iyiyi istemektir, yani eylemde bulunanın iyiliğe yönelmiş olan niyetidir.¹¹⁴

Kant felsefesinde, ödev ve yükümlülük eşdeğer anlamlarda kullanılmaktadır. Ödev, “ahlâken yapmak zorunda olduğumuz eylemdir” şeklinde tanımlanabilir. Yükümlülük ise yapmak zorunda olduğumuz, henüz yapmadığımız ödevdir. Yükümlülük henüz yapmadığımız eylemin üzerimizdeki yapma ödevidir. Sorumluluk ise yapmış olduğumuz eylemin üzerimizdeki mesuliyet yüküdür.

Kant'a göre zorunlu olan yükümlülük nedir? İnsan hangi yükümlülüğü zorunlu olarak yapar? Acaba deneysel olandan ve antropolojik olandan bağımsız, zorunlu olarak yapabileceğimiz bir ahlâk yasasını bulamaz mıyız? Kant, “Ahlâk Metâfizikinin Temellendirilmesi”ne bu sorularla başlamaktadır. Kant niyetinin her türlü dış etkenden arındırılmış bir ahlâk sistemi aramak olduğunu belirtmektedir. Kant'a göre yükümlülük apriori olarak insanın içinde, insanın kendisindedir. İnsanın içinde yaşadığı doğada veya çevresel şartlarda değildir.¹¹⁵

Kant yükümlülüğü, *aktif yükümlülük* ve *pasif yükümlülük* olmak üzere ikiye ayırmaktadır.¹¹⁶ Buna göre, başkasına bağlı olmayan, kendimizden çıkan, başkasıyla ilişkili olmayan yükümlülükler aktif yükümlülüktür. Örneğin hayırseverlikten kaynaklanan davranışlar bu tür bir yükümlülüktür. Birisine bağışta bulunmak aktif yükümlülüktür. Ancak birisine borcumuz varsa, o borcu ödemek pasif yükümlülüktür.

¹¹⁴ Aynı, s.19

¹¹⁵ Aynı, s.4

¹¹⁶ Immanuel Kant, *Ethica*, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.32

Aktif yükümlülükte kişi kendisini yükümlü kılmaktadır. Pasif yükümlülük ise bir dış etkenin-kişinin, kişiyi yükümlü kılmasıdır. Kant bu durumu, “ *pasif yükümlülük, yükümlülük karşısındaki yükümlülüktür, aktif yükümlülük ise yükümlü olmayan karşısında (yükümlü olmadığı halde) yükümlülüktür*”¹¹⁷ şeklinde formüle etmektedir.

Kant yükümlülüklerin, *kesin yükümlülük, kesin olmayan yükümlülük, sürekli yükümlülük ve sonlu yükümlülük* gibi türevleri olduğunu açıklamaktadır. Bu farklı türdeki yükümlülükler ahlâksal açıdan aynı derecede yükümlülüklerdir. Fark sadece zorunlu olup olmadığıyla ilgilidir. Buna göre, bir çocuk ana-babasına karşı, onlardan gördüğü iyilikler karşısında sürekli olarak yükümlüdür. Borç aldığımız kişiye karşı, borcumuzu ödemek kesin bir yükümlülüktür, ancak borcumuzu ödeyince yükümlülük ortadan kalkar. Keza bizim için çalışan bir işçi, çalıştığı sürece ona karşı yükümlülük devam eder, ücretini ödediğimiz zaman ise yükümlülük kalkar. Ancak bize iyilik yapan birisine karşı, misliyle iyilik yapmış olsak bile o kişiye karşı sürekli olarak yükümlü oluruz. Bu yükümlülükleri yerine getirmek ahlâki değer olarak eşdeğerdirler, ancak eylemin zorunluluk dereceleri farklıdır.¹¹⁸

Kant, yükümlülükleri bağlı oldukları yasaya göre tekrar bir sınıflamaya daha tabi tutmaktadır. Bu sınıflamanın sonunda ise Kant ahlâki olan yükümlülükle, ahlâki olmayan yükümlülükleri tefrik etme imkânına ulaşmaktadır. Buradaki yükümlülük türleri, pozitif yükümlülük ve doğal yükümlülüktür. Pozitif yükümlülük ‘iradi bir tespitten’, ‘belirsiz bir yasadan’ veya ‘başka bir kişinin iradesinden’ meydana gelir. Doğal yükümlülük ise eylemin doğasından kaynaklanan bir yükümlülüktür. Tanrı emri gereği yalan söylememek, başka bir irade’ (dış etken) nin etkisiyle ortaya çıktığı için pozitif bir yükümlülüktür. Ancak, yalan söylemek kötü olduğu için yalan söylemiyorsak, buradaki etken eylemin doğasıyla ilgili olduğu için doğal yükümlülüktür. Kant’a göre ahlâkilik veya ahlâki değer, eylemin doğasından kaynaklanan zihniyettir. Doğal yükümlülükler bu açıdan ahlâki değere sahiptir. Pozitif yükümlülükler yine yükümlülüktür, yapılması gerekir ancak ahlâki değildir.¹¹⁹

Yükümlülük insan için nesnel bir zorunluluktur. İnsanın kendisini yükümlü kıldığı eylem nesnel bir zorunluluktan doğar. İşte bu nesnel zorunlulukla ortaya çıkan

¹¹⁷ Aynı, s.33

¹¹⁸ Aynı, s.34

¹¹⁹ Aynı, s.34

yükümlülük ödevdir.¹²⁰ Öyleyse, insan kendisini yükümlü kılmakta olduğuna göre, yükümlülük nasıl olur da nesnel bir zorunluluk olabilir? Zorunluluk nerden gelmektedir? Kant kötülüğü yapmanın mümkün olduğunu, ancak kötüyü istemenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Kant için ahlâki eylem özgür iradeyle karar verilerek yapılan eylemdir. Özgür irade ise kötülüğü dileyemez. Kötülük yapılabilir, ancak kötülük istenemez.¹²¹ İşte bu isteyememe durumu, iyiyi istemenin zorunlu olduğunu göstermektedir. Zorunlu olan iyilik isteği yükümlülük doğurmakta, yükümlülük ise ödevi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ödev ve yükümlülük nesnel zorunlulukla, özgür iradeyle alınmış bir karardan doğmaktadır. İyiliği muhayyer olan insanın iyiyi istemesi (kesin) mutlaklıdır. Kötülüğü muhayyer olan insanın kötülüğü istemesi (imkansız) muhaldir. İşte bu istek Kant'ın ahlâkilik ilkesinin temelidir. Tanrı mutlak iyidir. Tanrı emri ve tanrı emrinin yerine getirilmesi, ahlâka uygundur, bir ahlâkiliğe eşlik etmektir. Bir ahlâkiliğe eşlik etmekle, ahlâki bir eylemi doğaçlayarak icra etmek aynı değildir. Ahlâki olarak bilinen bir eylemin icrası, ahlâkiliğin temeli değildir. O bir eşlik etme ve taklit etmedir. Ahlâki görev ezber değil, doğaçlamadır. Tanrı emri insan için ezberdir. İyiliği mutlak olmayan insanın yaptığı iyilik ahlâkilik değeri kazanır. Tanrı emriyle yapılan iyilik ahlâka uygun eylemdir. Burada özgür insanın eylemi, bizzat kendisinden çıktığı için ahlâkidir. Zira yasa koyucu kendisidir, yasaya uyucu da kendisidir. Yasa koyucu ve yasaya uyucu olarak kendisini de yükümlü ve sorumlu kılmıştır. Aynı zamanda kendisi, kendisini buyruk altına almıştır. İnsan eyleminin ahlâkiliği ve kutsallığı buradan gelmektedir.¹²² İnsan mutluluğunu korumak ister. Ancak mutluluk amaç olursa ahlâkilik bozulmuş edilmiş olur. İnsan, tanrı ve doğa açısından amaçtır. İnsan da kendisini amaç edinmelidir. İnsan kendisini amaç edinmezse, insandan ahlâki eylem sadır olmaz. Edindiği başka amaçlar eylemlerini ve eylemlerinin ahlâkiliğini bozacaktır. İnsan başkalarının mutluluğunu amaç edinirse, kendi mutluluğu da bu amaç içinde mündemiçtir. Ancak sadece kendi mutluluğunu amaç edinirse, bu amaç için gayr-i ahlâki davranmak zorunda kalabilir. Mutlu olmak için çalışmak ahlâkidir, ancak mutluluğa giden yol, bizi ahlâkın dışına çıkarabilir. Nesnel amaçlar, insanı iyi istemeye ve iyi eylemeye mecbur kılar. Amaçlar nesnel, kararlar öznel olmalıdır. Öznel olan kararlar, başkalarının öznel amaçları ve kararlarıyla da örtüşmelidir. İşte

¹²⁰Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çeviren,İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı,2015), s.57

¹²¹ Aynı, s.16

¹²² Aynı, s.51

o zaman insandan kötülük ve gayr-i ahlâkilik sadır olmaz. Bu amaçlar krallığıdır. Bu krallıkta insan hem kral ve hem tebâdır. Burada insan hem kanun koyucu, hem karar verici hem de kanunlar önünde eşit derecede yükümlü ve eylemler sonucunda sorumludur. Kant'ın ahlâk sistemi, insanın zorunlu iyilik isteği, zorunlu yükümlülük, nesnel zorunluluk gibi kavramlarıyla bir tür zorunluluk ahlâkı gibidir. Kant'a göre bu zorunluluklar olmazsa, ahlâk olmaz. Olan şey ahlâkilik değil, ahlâka uygunluktur.¹²³

Akseki'nin vazife ve yükümlülük anlayışı: Ahmet Hamdi Akseki, vazife kavramını iki ayrı bölümde incelemektedir. İlk olarak eserinin başında ahlâk ekollerini incelediği bölümde, Kant'ın ödev ahlâkını kritik ederken, vazife anlayışını ortaya koymaktadır. Ancak asıl vazife kavramını, İslam ahlâkı ve ameli ahlâk bölümünde daha detaylı olarak incelemektedir.

Akseki'ye göre, dine dayanmayan vazife temelsiz ev gibidir. Basit sarsıntılarla yıkılabilir. Nitekim dine dayanmayan ahlâk sistemlerinde vazife, menfaatle ilişkilidir. Menfaat bitince vazife de bitmektedir. Dolayısıyla vazife dine dayanmalıdır. Nitekim İslam ahlâkında vazife dine dayanmaktadır. İslam dininde, dini vazifelerle, ahlâki vazifeler arasında fark olmadığı gibi, dini yasaklarla ahlâki kötülükler (rezîletler) arasında da fark yoktur. Namaz oruç gibi ibadetler nasıl vazife ise, insanlara iyi muamele etme örnekleri olan iyi ahlâk eylemleri (faziletler) de aynı şekilde vazifedir. İçki içmek nasıl haramsa, dedikodu yapmak da aynı şekilde haramdır. Bütün bunlar bir müslüman'ın vazifeleridir. Hepsinin kaynağı din ve dini nass'lardır. Bunlar da Kur'an ve sünnetten ibarettir.¹²⁴

Akseki vazifeyi, “dinin ve örfün emrettiği hayırlı eylemdir” şeklinde tarif etmektedir.¹²⁵ Bu tanımdan sonra bazı hadisleri inceleyerek, vazifenin kısımlarını tespit etmektedir; “Senin üzerinde Rabbinin, nefsinin, ailenin, cesedinin, gözlerinin, zevcinin, komşularının hakkı vardır. Binaenaleyh her hak sahibine hakkını ver!” (Müslim, Sıyâm, 183). “Evvelâ nefsenden başlayıp ona tasadduk et, ondan fazla kalan ailen için, ondan fazla kalan akraba-i taallûkatın için, ondan fazla kalan da bu tertib üzeredir. (Mesela dindaşlarına, vatandaşlarına ve bütün insanlara)”.(İbn Hanbel IV, 131). Bu hadislerden hareketle Akseki, vazifeyi beş gruba ayırmaktadır.

¹²³ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s.29

¹²⁴ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri** (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 5. Baskı, Ankara, 2016) s.162

¹²⁵ Aynı, s.162

Daha sonra bu beş grup vazifeyi kendi içinde bölümlere ayıracaktır. Buna göre vazifenin kısımları, “*dini vazifeler, nefsi vazifeler, ailevi vazifeler, medeni vazifeler ve sosyal vazifeler*” olmak üzere beş kısımdır. Dini vazifeler, kişinin rabbine karşı görevlerini içermektedir. Yapmakla yükümlü olunan dini emirler bu kapsamdadır. Nefsi vazifeler, insanın kendisine karşı görevlerini içermektedir. Bu bağlamda insanın kendi nefesine karşı görevleri, nefsin terbiye edilmesi, kötü huyların yenilmesi gibi alt konular klasik İslam ahlâkçılarında olduğu gibi Akseki tarafından da detaylı olarak incelenmektedir. Ailevi vazifeler ise, insanın ana-babasına, eşine, çocuklarına karşı görevleridir. Medeni vazifeler için Akseki vatani vazifeler kavramını da kullanmaktadır. Bunlar da kişinin mensup olduğu devlete ve topluma karşı görevlerdir. Sosyal vazifeler ise bütün insanlığa karşı görevlerimizi kapsamaktadır.¹²⁶

Akseki, İslam’da Ahlâkın Kaynağı ve Vazifenin Kısımları konulu bölümde vazife anlayışını böyle ortaya koymaktadır. Kant’ın vazife anlayışını tartıştığı bölümde ise Kant’ı onayladığı yerler olduğu gibi eleştirdiği yönler de bulunmaktadır.

Akseki, Kant’ın vazife ahlâkını kritik ettiği bölümde, eleştirilerinin ana konusu aklın yetkinliği konusudur. Akseki’ye göre, Kant’ın dış etkenlerden bağımsız, aklıyla kendi fitratından çıkardığı kanun her ne kadar mümkün görünse de, insan her istediğini yapabilme gücüne sahip değildir. Akıl bu kadar güçlü değildir. İnsan kendi kanunıyla sınırlıdır. Ayrıca hem akli hem kanunu esas alan Kant, kanununun akıldan hariç olması itibariyle çelişkiye düşmektedir. Zira Kant’a göre, harici bir etkenin söz konusu olduğu eylem ahlâki değildir. Kanun akıldan gayri olduğu için Kant burada tenakuza düşmüştür.¹²⁷

Akseki Kant’ın şartlı emir, şartsız emir sınıflamasının da yanlış olduğunu düşünmektedir. Akseki’ye göre, “sıhhat istersen perhiz yap”, şartlı emrindeki şarttan kişi müstağni kalabilir. Direkt olarak perhizi maksat edinerek perhiz yapabilir. Bu durumda şarta bağlı emre uyularak yapılan eylemin ahlâki değeri olmadığı savı ıskat olur. Akseki’ye göre bütün emirler şartsızdır, şartlı emirler şart ortadan kaldırılarak

¹²⁶ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri** (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 5.Baskı, Ankara, 2016) s.164

¹²⁷ Aynı,s.56

şartsız emir haline gelebilir. Ahlâki ilkeyi sadece emirler üzerinden çıkarmak uygun değildir.¹²⁸

Akseki, Kant'ın vazife ahlâkını, diğer ahlâk ekolleri içinde en iyisi olduğunu teslim etmekle beraber, vazifenin akla dayandırılmasıyla aslında vazifenin kökeninin bulunmuş olmadığını söylemektedir. Kant kendisi dahi, vazifeye, “seni nereye koyayım, senin kökünü nerde bulayım” diye sormakla, köken sorununun muğlak kaldığını ifade etmektedir.¹²⁹

Akseki'ye göre, Kant'ın salt kanuna yönelmesi, hayır ve kemal kaygısının olmaması da ayrı bir hatadır. Zira kişinin kemal ve hayır duygusu yoksa niçin başka bir insana yardım etsin? Ayrıca bir insan, salt emir-kanundan dolayı, hayır duygusu taşımadan birisine yardım etse yaptığı yardımdan haz alamaz. Yapılan eylem emirden dolayı zevk alınmadan, adeta zoraki yapılmış bir eylem olmuş olur. Bunun da ahlâki değeri olmaz. Akseki bu kanaatine Scheller'in şu sözünü örnek göstermektedir: “Dostlarıma memnuniyetle hizmet ediyorum, ancak bunu bir temayüle (adet) uyarak yapmış olduğum için faziletli olmadığımı düşünüyorum”¹³⁰

Ayrıca Akseki, Kant'ın ‘ahlâki eylemi salt emredildiği için yapmak’ ilkesini de problemlili bulmaktadır. Bir emrin arkasında bir illet, bir sebep, bir hikmet olmalıdır. Sebepsiz emir, maksatsız emir olmaz. Askerlikte üstler astlarına emreder, astlar emri sorgulamadan yaparlar. Burada yapılan eylem ahlâki değil, sadece bir disiplin ve eğitim işidir. Akseki'ye göre eylemlerimiz istemsiz ve ruhsuz eylemler olmamalı, gönülden kabul edeceğimiz akli eylemler olmalıdır.¹³¹

Akseki'ye göre Kant'ın şartsız emirleri, dolaylı olarak şartlı emirlerdir. Kant'ın kullandığı yalan söyleme örneğindeki şartsız emir, “yalan bizatihi kötü olduğu için yalan söylemeyeceksin” şeklindedir. Eğer yalan söylersen ve bu eylem genel bir yasa olursa sosyal hayat bozulur. Akseki burada toplum menfaatinin şart olduğunu, dolayısıyla Kant'ın şartsız emir dediği şeyin aslında şartlı emir olduğunu ifade etmektedir. Aslında şartlı emir olan bu tür şartsız emirler ahlâka temel teşkil ederse,

¹²⁸ Aynı, s.57

¹²⁹ Aynı, s.60

¹³⁰ Aynı, s.61

¹³¹ Aynı, s.62

şart olan toplum menfaati zarar görmeyeceği durumlarda, hırsızlık ve zina gibi gayr-ı ahlâki eylemler, ahlâkilik değeri kazanabilir.¹³²

Akseki'ye göre Kant'ın ahlâk yasası, sadece eylemlerin ahlâkiliğini sorgulamaktadır. Niyetler ve maksatlar göz ardı edilmektedir. Bu durumda Kant'ın ahlâk yasası sadece gerçekleşmiş olan iyi eylemlerle sınırlı kalmış oluyor. Zihnindeki eylemi, gerçekleştirme imkânı bulamamış kötü niyet ve maksatlı insanların durumu ahlâk açısından muğlâk kalmış oluyor. Oysaki ahlâkta esas olan niyet ve maksattır.¹³³

Keza Kant'ın, “ödevi ödev için yapmak” ilkesi de ideal ve müspet görünmekle birlikte saf bir nazariye olarak kalmaya mahkûmdur. Ödevi ödev için yapabilecek varlık varsa o da manevi varlıklardır. Hâlbuki insanlar, tabi olacağı, uygulayacağı yasada, bir menfaat, bir maslahat ararlar. Bunları yaparak yükselebilirler. İnsan maslahatsız, maksatsız, menfaatsız olarak bir kanuna uyacak yetkinlikte değildir.¹³⁴

2.2. ÖZGÜR İRADE

Kant'ta özgür irade: Kant Ahlâk Metâfizîğinin Temellendirilmesi'nin henüz başında, eski Yunan filozoflarının, felsefi bilimlerini fizik, etik ve mantık olarak üç bölüme ayırdıklarını söyler ve bu bölümler üzerine yeni bölümler yapar. Ona göre, akıl bilgisi olan felsefe, içerikli veya şekilsel olmak durumundadır. Şekilsel olan felsefe mantıktır. İçerikli olan felsefe ise, nesnel dünya ve özgürlüğün dünyası (akıl) olarak ikiye ayrılır. Nesnel dünyanın yasaları, yani doğa dünyanın doğal yasaları fizik bilimini oluşturur. Akıl dünyanın yasaları ise etiği oluşturur. Kant burada doğa yasalarını ve insandan çıkan yasaları ayırmaktadır. Doğal yasalar matematiksel, değişmezler, sabittirler ve devamlıdır. İnsan yasaları ise insanın özgür aklından çıkar ve muhayyerdir. Kant, akıldan ve insandan, özgür bireyden çıkan yasaları etik olarak kabul eder ve buradaki etiksellik söz konusu muhayyerliğe (özgürlüğe) bağlıdır. İnsanın özgür aklından çıkan felsefe

¹³² Aynı, s.63

¹³³ Aynı, s.63

¹³⁴ Aynı, s.64

deneye dayanıyorsa bu antropolojidir. Tamamen akılsal olan felsefe ise ona göre ahlâktır.¹³⁵

Kant'a göre insanda aklın varlığı, özgürlüğün temelidir. Eğer akıl varsa ki vardır, insan aklını ve zihnini yadsıyamıyorsa, bu aklın özgürce kullanılması zorunludur.¹³⁶ Özgürce kullanılmayacak ise doğa insana niçin özgür kullanıma açık bir akıl bahsetmiştir? Akıl ve aklın serbest kullanımı olan özgürlük, doğa yasalarındaki nedenselliğin karşılığıdır. Nasıl ki, doğada olup-biten olaylar belli nedenselliklerle meydana geliyorsa, ahlâk alanındaki olup-biten şeylerin de özgür iradeyle meydana gelmesi gerekmektedir. Doğadaki nedensellik neyse, ahlâktaki özgürlük odur. Eğer insan akıllı ve özgür bir varlık olmayıp, doğadaki nesnelere veya diğer canlılar gibi bir varlık olsaydı, doğa insanı nasıl kullanır ve işletirdi? Mevcut durum böyle olmadığına göre, bu sorunun cevabını akıl bulacaktır, akıl özgürlükle insanı, doğanın insanı işletmesi gerektiği gibi işleterek eyleme geçirecektir. İşte bu tür bir eylem ahlâki bir eylemdir. Kant için insan aklının ve özgürlüğünün ahlâk alanı için böyle bir fonksiyonu vardır. Özgürlük ahlâki olan eylemi üretir. Özgürlükle yapılmayan eylemler, ahlâki de olsa, özgürce yapılmadığı için ahlâki olma özelliği kazanamaz, ancak ahlâka uygunluk olarak tanımlanabilir.¹³⁷

Kant'a göre özgürlük insanın değerinin temelidir. İnsanı değerli kılan özellik onun özgürlüğüdür. Zira insan amaçlar ülkesinde özgür iradesiyle yasa koyucudur. Aynı zamanda yasaya uyan amaçlar ülkesinin vatandaşıdır. Bu durumda özgürce koyduğu yasalara uyarak kendi eğilimlerinden ve heveslerinden feragat etmektedir. Özgürlüğünü nesnel zorunluluk, yasa ve ahlâk için kullanmaktan dolayı değer kazanmaktadır.¹³⁸

Ahlâkın ve ahlâklılığın temel şartı kesin buyruktur. Şartlı buyruklar insan iradesini, insanın kendi dışındaki güçlere bağlar. İnsanın kendi dışındaki etkenlerle hareket etmesi özgürlüğünün yok olduğu anlamına gelir. İnsan kesin buyruğa uyduğu zaman

¹³⁵ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı,2015)s.3

¹³⁶ Aynı, s.77

¹³⁷ Aynı, s.55

¹³⁸ Immanuel Kant, **Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (TÜRKİYE FELSEFE KURUMU Altıncı Baskı,2015)s.79

özgür davranmış olur. Kesin buyruk da özgür düşünceden doğar. Demek ki, ahlâkın kaynağı insanın özgür iradesine bağlıdır.¹³⁹

Kant'a göre ahlâklılığın en üstün ilkesi insanın özgürce istemesi ve karar vermesidir. İyi ve ahlâki eylemin özgür iradeyle alınmış bir karardan doğması, özgür iradeyi, özgürce karar vermeyi önemli ve üstün ilke haline getirmektedir.¹⁴⁰

İstek veya karar verme sürecinde kişi, kendi aklından başka bir merci ararsa özgürlüğünü iptal etmiş olur. Bu tür bir karar, koşullu buyrukla alınmış bir karar olur. Karar direk akla, insanın bizzat kendisine dayanmalıdır. Bir şeyi başka bir şey için yapmak ahlâki değildir. Bir şeyi özgür aklın ortaya koyduğu şartsız buyrukla yapmak gerekir. Ahlâki eylem budur.¹⁴¹

Kant'a göre, denenmiş, başkaları tarafından uygulanmış ahlâki ilkeler esas alınırsa akıl ve irade atıl kalır boşa çıkar. O zaman akıl niçin vardır? Antropolojik tecrübe, önceden üretilmiş ahlâk ilkeleri ve özgür irade, ahlâki ilkeyi bulmak konusunda gerekli yeterliliğe tam sahip olmamakla beraber, özgür irade ahlâkiliği bulma konusunda daha yetkindir.¹⁴²

Kant'a göre çevremizdeki evren duyular dünyasıdır, aklımızla düşündüğümüz şeyler anlama dünyasıdır. Duyular dünyasındaki görüntüler, kişinin bakışına göre, eğitimine göre, eğilimine göre farklı farklıdır. Ancak kişi anlama dünyasına sahip ve sadık olursa, bu dünyanın ilkeleri herkes için aynıdır. Dolayısıyla duyular dünyasının verileri ahlâkiliğin temelini oluşturamaz. Anlama dünyasının öznesi olan özgür irade ahlâkiliğin temeli olabilir. Kafasını yorup düşünen herkes için varılan sonuç aynı yer olacaktır. Aklın yolu birdir. Duyuların dünyası ise karmaşık ve çelişkilidir.¹⁴³

Anlama yetisinin dünyası, duyulan dünyanın temelini ve yasalarını da içerir. Ancak duyuların dünyası anlama dünyasını kapsayamaz. Dolayısıyla ahlâki eylemin yasasını anlama dünyasının faili olan akla, özgür iradeye dayandırmak gerekir.

¹³⁹ Aynı, s.88

¹⁴⁰ Aynı, s.58

¹⁴¹ Aynı, s.59

¹⁴² Aynı, s.61

¹⁴³ Aynı, s.70

Anlama dünyasının yasalarına buyruk, bu buyruklara uygun eylemlere de ödev denilmelidir.¹⁴⁴

Kant'a göre hiçbir akıl veya akıl sahibi, kararlarında başka bir etkenle yönetilmeyi kabul edemez. Kabul ederse aklıyla değil dürtüyle karar vermiş olur. Dürtünün kararından çıkan eylemle, özgür akıldan çıkan eylemlerin ahlâkiliği bir değildir.¹⁴⁵

Özgürce kullanabilme imkânına sahip olduğumuz akli nasıl kullanmalıyız? Özgürlüğü nerde ve nasıl kullanacağız? Özgürlüğün sınırı var mıdır? Varsa bu sınırı nasıl belirleyeceğiz? Sınırsız özgürlük var mıdır? Varsa sınırsız özgürlükten ahlâki eylem çıkması mümkün müdür? Kant'ın, bu soruların cevabı niteliğindeki analizleri insanın kendisine karşı görevleri bağlamında tartışılmaktadır. Buna göre, özgürlük kişinin insan gibi yaşayabilmesi adına kullanılabilir. İnsanın kendi onurunu ve izzetini zedeleyen davranışlar özgürlüğün sınırsız ve fütursuzca kullanılmasından kaynaklanır. İnsan, özgürlüğüne kendisi bir sınır koymalıdır ve eylemlerinin ahlâki olması kaygısıyla özgürlüğü denetimli kullanılmalıdır. İnsan özgürlüğü kendi aleyhine kullanamaz. Örnek olarak, intihar etmekle insan kendisini bir leşe çevirir. Özgürlükle intihar eden kişi özgürlüğü kendi zararına kullanmış olur. Ahlâki ve erdemli davranış için özgürlüğün kontrollü kullanılması gerekmektedir.¹⁴⁶

İnsan kendi durumu hakkında tasarruf hakkına sahiptir, ancak kişiliği hakkında bu özgürlüğe sahip değildir. Zira insanın kişiliği bir araç değil, amaçtır. İnsan herhangi bir nesne veya araç değildir. İnsanın kendisi ve kişiliği insanın bizzat kendisinin amacıdır. Bu durumda özgürlük kişi tarafından kendi kötülüğü için kullanılamaz. İnsan kendi kişiliği üzerinden insanlık onurunu yükseltmek için davranmalıdır. Kişi değersiz hale gelebilir, ancak hala onurunu koruyabilir. Ahlâki eylemleri onurlu duruşuyla gerçekleştirebilir. Onurunu kaybetmiş bir insandan ahlâki eylem çıkmaz. Sokrates'in değersiz kabul edilip idam edilmesi, onun onuruna zarar vermemiştir. Ancak onurunu kaybeden insanda ahlâki davranacak manevi bir değer kalmaz. Dolayısıyla özgürlük hem kendi onuruna, hem de diğer insanların onuruna zarar verecek şekilde kullanılamaz.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Aynı, s.72

¹⁴⁵ Aynı, s.67

¹⁴⁶ Immanuel Kant, *Ethica*, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.143

¹⁴⁷ Aynı, s.144

Kant'a göre özgürlük dünyanın manevi değeridir. Hayvanlar güçlerini keyfi kullanma yeteneğine sahiptirler, ancak bu keyfilik bağımsız değildir. Güdüler sayesinde duygusuz bir zorunlulukla hareket ederler. Bütün varlıklar, bu türlü bir duygusuz zorunlulukla hareket etmiş olsaydı dünyanın manevi değeri olmazdı. Manevi değer sorumluluk-ahlâkilik kaygısıyla kayıtlanan özgür eylemlerden ortaya çıkar. Hayvanların eylemleri, duygusuz bir zorunlulukla güdülendiği gibi, insanın eylemleri de nesnel bir zorunlulukla kayıtlanmalıdır. Böyle olmaması durumunda, insanın diğer insanları ve doğayı imha etmeyeceğinin bir garantisi yoktur. Özgürlüğü iyiye kullanmak genel koşuldur ki, Kant'a göre ahlâki davranış bu iyiye kullanılan özgürlükten doğar.¹⁴⁸

Özgürlük, eğilimlerin peşinden gitmek değildir. Hayvanların eğilimleri öznel zorunlulukla belirlenir. İnsan ise eğilimlerini özgür iradesiyle nesnel zorunlulukların ve ahlâk yasanın emrine vermelidir. Özgürlüğünü eğilimlerinin emrinde kullanan bir insan henüz hayvan sınıfındadır, insan olamamıştır. Dünyada tüm kötülükler eğilimlerin esiri olmuş özgürlükten doğar. Alkollü içkiler, zararlı yiyecekler eğilimlere esir olarak özgürlüğün kötüye kullanılması demektir. Kötülük doğada gizlidir ancak şer ahlâksızca kullanılan özgürlüğün içindedir. Özgürlükten utanç verici ahlâksız eylemler çıkabilir, ancak aynı özgürlük iyi kullanılırsa, iyiliğe kullanılırsa ahlâkın kaynağıdır. Ödevin temel ilkesi, özgürlüğün insanlığın asli amacı olan ahlâkilik amacına uygun olarak kullanılmasıdır.¹⁴⁹

Akseki'de özgür irade: Kant'ın özgür irade, özerklik, otonomi gibi kavramlarını Akseki ihtiyar ve cüzi irade kavramıyla ifade etmektedir. Akseki'ye göre İslam ahlâkı, akılcı felsefelerin hiçbirinden geri kalmaz. Akılcıların ele aldığı hiçbir konuyu ihmal etmez. İslam ahlâkında ahlâkın kaynağının din olması akla hâlel getirmez.

Akseki, eski ve yeni bütün felsefe ekollerinin ihtiyarı ahlâkilik için temel bir prensip olarak kabul ettiklerini ifade etmektedir. Kendisi de buna katılmaktadır. Buna göre, seçim yapma gücü olmayan kimselerin eylemlerinde ahlâkilik aranmaz. İhtiyar ve cüzi irade temel bir prensip olarak kabul edilmezse, bireylere vazife yüklenemeyeceği gibi, sorumlu da tutulamazlar. Ahlâki sorumluluk için seçme

¹⁴⁸ Aynı, s.145

¹⁴⁹ Aynı, s.147

hürriyeti şarttır. Eğer seçme hürriyeti olmazsa, özgürlüğün varlığı ve fonksiyonu kabul edilmezse, hak, vazife, sorumluluk, adalet, iyilik ve kötülük de yok demektir. İbadet de bir yalancılıktır. Mademki irade sahibi değilim, o halde muhabbete, ibadete ve duaya muktedir değilim demektedir.

Akseki insan eylemlerini, tabii ve ihtiyari fiiller olarak iki bölüme ayırmaktadır. Tabii fiiller yemek içmek uyumak gibi doğamızdan gelen basit davranışlardır. Bu tür fiiller konusunda insan hayvanla aynı durumdadır. Bu tür fiillerden sorumluluk doğmaz. İhtiyari fiiller ise insanın bizzat düşünerek, ölçüp biçerek, tercih edip seçerek işlediği fiillerdir. Bu fiiller iyi veya kötü fiillerdir. İnsan bu tür ihtiyari fiillerinden sorumludur.¹⁵⁰

Akseki iradenin eylem sırasında beş aşamadan geçtiğini ifade etmektedir. Bu aşamalar şunlardır: fiilin düşünülmesi, sebeplerin düşünülmesi, sebeplerin mukayesesi ve tereddüt, hüküm veya tercih, fiilin meydana gelmesi. Bu beş aşamanın dördüncüsünde ihtiyar (akıl) devrededir ve sorumluluk buradan doğmaktadır.¹⁵¹

Akseki'ye göre, İslam inancında herkes amelinde özgürdür. İnsan kendi saadetine sebep olacak şeyleri seçimleriyle kendisi kazanır. Akseki'ye göre şu ayetler bunun göstergesidir ve bu ayetler insana özgürlüğünü vermektedir.

- “İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir.”¹⁵²
- “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”¹⁵³
- “Kim âhiret kazancını isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancını isterse, ona da istediğinden veririz, fakat onun ahirette hiçbir payı yoktur.”¹⁵⁴
- De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”¹⁵⁵
- “Kim salih bir amel işlerse, kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.”¹⁵⁶

¹⁵⁰ Aynı, s.71

¹⁵¹ Aynı, s.73

¹⁵² Necm:39-40

¹⁵³ Zilzal: 7-8

¹⁵⁴ Şura: 20

¹⁵⁵ Kehf: 29

¹⁵⁶ Casiye: 15

- “De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”¹⁵⁷

Akseki’ye göre bu ayetler insanın özgürlüğünü beyan etmektedir. İslami ahlâkın vahye dayanması insanın özgür iradesini ortadan kaldırmamaktadır. Bilakis İslam ahlâkı insana özgürlük vererek, sorumluluğu bu özgürlüğe yüklemektedir. Akseki kelam ilminin ortaya koyduğu irade-i cüziye anlayışının, rasyonalist felsefeyle örtüşüğünü ifade etmektedir.¹⁵⁸

Akseki özgür irade bağlamında İslam inancındaki kader ve tevekkül anlayışlarına da temas etmektedir. Akseki’ye göre kader inancı, hayrın ve şerrin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmekle ilgilidir. Bir Müslüman her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmesi hasebiyle, hayrı ve şerri de yaratılış olarak Allah’a atfeder. İslam dini Allah’ın genel iradesi olarak külli iradeyi, insanın iradesini temsil etmek üzere cüzi iradeyi ortaya koyar ve bunların her ikisini müntesiplerine öğretir. Dinin nassları cüzi iradeyi iptal etmediği gibi, pratik hayatta da insan iradesi ortadan kalkmamaktadır. Dolayısıyla, kader inancı insan iradesini ortadan kaldırmaz, bilakis İslam dini insan iradesini teslim eder ki, sorumluluğu bu iradeye yükler. Akseki’ye göre, kader inancının iradeyi ortadan kaldırdığına dair kanı, kaderi detaylı incelemekten ve doğru anlamamaktan kaynaklanmaktadır. Zira din kadere inanmayı emrettiği gibi, çalışıp kazanmayı, hastalık olan yere girmemeyi emretmektedir. Bunlar iradenin, inançla beraber devrede olduğunu göstermektedir.¹⁵⁹

Keza tevekkül anlayışı da iradeyi ortadan kaldırmaz. Akseki bu bağlamda, “dünya işleri hakkında, ashabına onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a tevekkül et. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”(A.İmran,159) ayetini esas alır. Akseki’ye göre, bu ayette, tevekkülden önce istişarenin emredilmesi manidardır. Direk tevekkül emredilmemektedir. Önce istişare ve karar, sonra azim vardır. Tevekkül bunlardan sonra gelir. İslam’da azim de esastır, tevekkül de bir esastır. Ancak azim tevekkülden önce gelir. Önce çalışıp gayret etmek, sebeplere tevessül, sonra tevekkül gelir. Tevekkül de gayretin sonucunu Allah’tan beklemektir ki, bu da inancın gereğidir. Böyle bir tevekkül, insan iradesini devre dışı

¹⁵⁷ İsra: 84

¹⁵⁸ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979),s.74

¹⁵⁹ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri** (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 5.Baskı, Ankara, 2016) s.80

bırakmamaktadır. Akseki, tevekkül sadedinde, Allaha güvenip devesini salıveren zata, Hz. Peygamberin, “deveni, bağla, sonra tevekkül et” (Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyame, 60) sözünü hatırlatmaktadır. Bu hadise göre tevekkül, sebeplere riayetle sonra yapılır ve insani girişimi, insani iradeyi ve insani eylemi engellemez.¹⁶⁰

Akseki, insan iradesi melesini, bir de ruhi kuvvetlerin eğitilmesi bağlamında ele almaktadır. Burada Akseki, kuvve-i ruhiyeden olan iradenin eğitilmesine, iradenin hastalıklarına ve noksanlıklarına işaret eder. Hz. Peygamber, “bir kimsenin diğer kimselere göre üstünlüğü ameliyledir.” (Ahmed b. Hanbel, V. 411) buyurmuşlardır. Amel ise iradeye bağlıdır. İrade ne kadar güçlü olursa, ameller de o denli güzel ve ahlâki olur. Hatta kişilik ve karakter denilen insan vasıfları da iradeyle ilgilidir ve iradenin gücüne göre şekillenir. İrade şahsiyetin esasıdır. İşte bu denli önemli olan iradenin eğilmesi, ahlâki olana alıştırılması gerekmektedir. İradeyi eğitebilmek için ise, iradenin zaafı ve hastalıklarının bilinmesi gerekir. İnsanın içinden gelen bir istek ve arzuya karşı iradenin dirençsizliği iradenin hastalıklarından birisidir. İnsan aklına gelen her şeyi yapmak ister. İyiliğini kötülüğünü düşünmeden, arzuya kapılıp, eyleme dönüştürmek ister. Diğer bir hastalık ise, bir fiili işlemek konusunda mutlak ehliyetsizliktir. İnsan düşünüp kurguladığı her şeyi yapma gücüne sahip değildir. Yapması mümkündür ancak mutlak değildir, bu da bir hastalıktır. Bu hastalık, iyi olana karar verip, üstüne gidip, eyleme geçme zorludur. Buna irade yokluğu da denir. Karardan karara geçmek, karar verip vazgeçmek de iradenin noksanlarındadır. Bu durum karar yoksunluğu ve kararsızlıktır ki, bu durumda eyleme geçmek imkanı yoktur. Bir başka noksanlık ise metânet yoksunluğudur. Azmettikten sonra dönmek, vazgeçmek veya başka işe koyulmak bununla ilgilidir. İradenin hastalıklarından ve noksanlarından kurtulmak için, faziletlere ruhen alışmak, rezîletlerden uzak durmak gerekmektedir. Ruhi kuvvetler terbiye edilip eğitilmezse, rezîletlerle insan kötülük içinde kalır, ahlâki ve insani vazifelerini yerine getiremez hale gelir.¹⁶¹

¹⁶⁰ Aynı, s.82

¹⁶¹ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri** (DİB Yay. 5.Baskı, Ankara, 2016) s.197

2.3. İYİLİK İSTENCİ / NİYET

Kant'ta iyilik istenci: Kant'a göre, dünyada hatta dünya dışında bile iyiliği istemekten başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek bir şey yoktur.¹⁶²

Kant'ın bilimler arasında bir sınıflandırma yaptığına, özgür irade konusunda değinilmişti. Kant bu sınıflandırmadaki niyetinin, antropolojiden yani insanlık tecrübesinden ve deneysel olandan bağımsız, salt akla ait bir ahlâk metafiziği kurmanın imkanını aramak olduğunu ifade etmektedir. Salt akla ait, apriori bilgilerle, bir ahlâk sisteminin mümkün olduğunu şu örnekle ortaya koymaktadır. Yalan söyleyen insanlar bile, yalanın söylenmemesi gerektiğini bilirler. Tecrübeden, antropolojiden ve deneyden bağımsız olarak bilirler. A priori olarak bilirler, zira o bilgi insanın içinde, insanla beraberdir. İşte ahlâk felsefesini bu bize ait apriori bilgilerden çıkarmalıyız demektedir. Dolayısıyla ahlâki olan; akıldan, içimizden, apriori bilgiden, evrene bizimle beraber gelen bilgiden çıkan eylemlerdir.¹⁶³

Kant ahlâki eylemle ahlâk uygun eylemi birbirinden ayırmaktadır, bunları aynı görmemektedir. Ona göre ahlâka uygun olan eylem, ahlâkîlik kaygısı taşımadan, tesadüfen gerçekleştirilebilir. Ya da başka niyetlerle hasbelkader ahlâka uygun bir eylem ortaya konulabilir. Bunlar ahlâki değildir. Ahlâki olan, ahlâki olma kaygısı ve niyeti güdülen eylemdir. Ahlâkîlik için bu ayırım yapılmazsa, ahlâk alanında ahlâksızca yapılmış ama ahlâka uygun birçok eylem olabilir. Filozof bu ayırımı yapmak zorundadır ve akıldan çıkan, ahlâk yasalarını, ahlâkîlik için eylemeyi ahlâk felsefesinin temel ilkesi olarak almalıdır. Ahlâkîliği bunlarla kayıt altına almalıdır. Zira en yüksek ahlâk ilkesine ancak bu şekilde ulaşılabilir. Ahlâki olmadığı halde ahlâka uygun görünen eylemler ise sıradan akıl bilgilerinden ibarettir.¹⁶⁴

Kant'a göre iyilik istenci, otonomi, özgür irade kavramları eşdeğer anlamlar taşır. Bu kavramlar çoğu yerde birbirinin yerine kullanılır. Ona göre iyiyi istemek iyyinin bizzat kendisidir. Kayıtsız iyilik. İnsanda doğa vergisi (doğuştan gelen) özellikler

¹⁶²Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (TÜRKİYE FELSEFE KURUMU Altıncı Baskı,2015),s.8

¹⁶³ Aynı, s.4

¹⁶⁴ Immanuel Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (TÜRKİYE FELSEFE KURUMU Altıncı Baskı,2015)s.13

vardır. Kararlılık, cesaret, çalışkanlık vs. Bunları birey iyi niyetle kullanırsa karakter özelliğini kazanırlar ve bunlar ancak iyi niyet-iyiyi istemekle kullanıldığı zaman ahlâki değere sahip olabilirler. Aksi takdirde bunlar sadece talihin lütfettiği hammadde özelliklerdir. Bunlar iyi niyetle işlenerek ahlâki cevhere dönüştürülebilir. Kötü niyetle kullanılırsa bunlar insanı felakete götürür. Bu özellikler doğamızda var olduğu şekliyle ahlâki erdemler değildirler, ancak iyilik isteğiyle ahlâki erdeme dönüşürler. Soğukkanlılık doğa vergisidir, kötü niyetli bir insan bununla vahşice cinayetler işleyebilir, iyi niyetli insanda ise bu özellik ahlâki erdem haline gelir.¹⁶⁵

Kant'ın ahlâk felsefesinde, ahlâki ödev sadece ödev için yapılmalıdır. Kant iyi istenc ile ödev arasında ilginç bir bağ kurar ve iyilik istencinin ödev için yapılan ödevle nasıl örtüştüğünü şu misalle açıklar. Bir insan bir başkasından borç aldığı anda eğer ödememe düşüncesi varsa, itibarını kaybeder ve bir daha o kişiden borç alamaz. Ancak ödememe düşüncesi ve niyetiyle borç alır ve zamanı gelince de öderse, itibar kazanır, mutlu olur ve tekrar borç istemeye hak kazanır. Yani iyi niyet bir zorunluluktur. Bu mantıkla, ahlâk için yapılan ahlâki davranış, sanki fizik kurallarının işlenmesi gibidir. İnsan özgür iradesiyle o kuralların işlenmesine katkıda bulunmalıdır. İnsan eylemlerinin ahlâk için ahlâkilik kaygısı taşımaması durumunda doğal yasaları işlemediği zaman evren nasıl bozulursa, sosyal evren (toplum) de öyle bozulacaktır.¹⁶⁶

Kant'a göre isteme ile özerklik birbiriyle ilişkilidir. Özerk olmak istemeyi gerektirir. İsteme zaten özerkliğin belirtisidir. Doğa yasalarının işlerliği nedenselliğe bağlıdır. İnsan yasalarının (ahlâk yasalarının) işlerliği de insanın istemesine bağlıdır. Doğada akıl yoktur, nedensellik yasalar yürür. İnsanda ise akıl vardır, ahlâk yasalarının işlerliği için insanın aklıyla devreye girip istemesi gerekir. Doğa yasalarındaki nedensellik neyse, ahlâk yasalarında bireyin istemesi odur. Burada istemeden kasıt iyiyi istemedir. İyiyi istemenin en önemli şartı ise isteyeninin özerk olmasıdır. Özerk ve özgür olmayacaksa doğa insana neden akıl bahşetsin? Özgürce istemek olmayacaksa aklın ne esprisi olabilir? Aklın varlığı özgürce istemeyi zorunlu kılar. Akıl varken, aklı özgürce kullanmamak akıllıca değildir. Akıl olmasaydı doğa insanı doğa gibi kılardı ve çeşitli nedenselliklerle ahlâki davranışı zorunlu hale getirirdi.

¹⁶⁵ Aynı, s.9

¹⁶⁶ Aynı, s.18

Dışsal bir etkiyle, zorunlulukla yapılan bir eylemin, istemsiz, seçimsiz yapılan eylemin ahlâki değeri olabilir mi? O halde ahlâk alanı olamaz. Hangi insan ahlâklı hangisi ahlâksız, hangi eylem ahlâki, hangi eylem gayr-ı ahlâki bilinemez. Ahlâk diye bir alan olmaz. Demek ki, ahlâk ve ahlâkîlik için özgür irade ve bu özgürlüğün iyiye talip olması zorunludur.¹⁶⁷

Kant ahlâki eylemin temel unsuru saydığı ödev kavramını her türlü rastlantısallıktan tefrik eder. Ödev için yapılan ödevin ahlâki değeri, ilgili eylemin amacı, sonucu ve etkilerine bağlı değildir. Sonuç iyi olabilir. İyi etkileri olmuş olabilir. İyi sonuçlar ve iyi etkiler, başka sebeplerle yapılmış, ödevde uygun eylemlerden hasıl olmuş olabilir. Ödev için yapılan ödevin ahlâki değeri, bireyin niyeti ve esas aldığı ilkeye bağlıdır.¹⁶⁸

Kant'ın sık kullandığı maksim kavramı, istemenin öznel ilkesi, isteyen kişiye mahsus ilkedir. İşte bu maksim, öyle bir ilke olmalıdır ki, bu ilkeyle yapılan eylem genel bir yasa haline getirilmesi halinde, hem diğer insanlara zarar vermemeli hem de eylem sahibini de suçlu durumuna düşürmemelidir. Bu nasıl olabilir? Zor durumda kalan birisi, bir çıkış bulmak için, tutmayacağı bir söz verse ne olur? Tutmama niyetiyle söz verdiği zaman, bu eylem genel bir yasa olursa, bu yasa kendisini de sorumlu kılmaz mı? Kendisini de suçlu durumuna düşürmez mi? İnsan istisnai olarak yalan söylemeyi isteyebilir. Ancak yalancılığın genel bir yasa olmasına rıza göstermez. Burada doğru söylemek bir zorunluluğa dönüşmektedir. İyiyi istemek zorunluluk haline gelmektedir. Kant ahlâki ilkeyi bu zorunluluktan çıkarmaktadır. İşte bu zorunluluk ödevdir. Ödevi değerli kılan ise iyiyi istemektir.¹⁶⁹

Akseki'de niyet: Akseki'ye göre, ahlâki değer görünen fiile değil, fiili işleyen niyetine bağlıdır. İnsanda görünen fiil ve eylemdir. İnsanın kıymetini takdir edebilmek için insanın niyetini bilmek gerekir. Ahlâkîliği belirleyen fiil midir, niyet midir? Yoksa her ikisi midir? Akseki'ye göre ahlâkîliği belirleyen fiilden ziyade niyettir. İyi niyet taşımayan bir fiilin ahlâki değeri yoktur.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Aynı, s.64

¹⁶⁸ Aynı, s.14

¹⁶⁹ Aynı, s.19

¹⁷⁰ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı, Sadeleştiren**, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.123

Akseki niyet konusundaki düşüncesini netleştirmek ve teyit etmek için şu iki hadis-i şerife dikkat çekmektedir. “*Yapılan işlerin kıymeti, ancak niyetledir, herkes için niyet ettiği şey vardır.*”(Buhari, Nikah, 5). “*Allah sizin suretlerinize, (dış görünüşünüze) ve amellerinize bakmaz, belki kalplerinize ve niyetlerinize bakar.*”(Müslim, Birr, 33). Akseki’ye göre bu hadisler, Müslümanlıkta iyi niyete dayanmayan amellerin kıymetinin olmadığını göstermektedir. Hatta iyi niyet taşımayan ameller, riya olarak kabul edilir ki, riya sahipleri azapla korkutulur.¹⁷¹

Akseki, niyet konusunda, Kant’ın *vazifeyi vazife için yapmak, vazifeyi yasaya saygıdan dolayı yapmak* düsturuna atıfla, İslam dinin vazifeyi vazife için yapmak konusunda rasyonalistlerden daha iyi seviyede olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Akseki’ye göre İslam dininde vazifeyi din tayin ettiği için vazife Allah için yapılır. Din insana vazife yüklerken menfaatleri celbetmek, zararı defetmek düsturunu esas alır. Dini vazifelerde böyle maslahatlar vardır. İşte dini vazifeyi ifa eden bir insan vazifeyi vazife için yapmak konusunda akılcılardan daha üstün durumdadır. Bu insana din dilinde muttaki denir. Hatta bir fiili cennet umuduyla yapsa bile kişinin niyeti Cemalullah’ı görmek olmuş olur ki, bu da yüksek bir gaye ve iyi bir niyettir. Amellerin halis olması için Allah için yapılması gerekir. Allah için yapılan vazife, vazifeyi vazife için yapmak düsturundan daha üstün bir ilkedir.¹⁷²

Akseki’ye göre vazifeyi vazife için yapmak düsturunu ilk olarak İslam dini ortaya koymuştur. Niyet konusunda, Livechillah ve rıza-i ilahi kavramları çok önemlidir. Akılcı filozofların hiçbirisi böyle ulvi kaideler ortaya koyamamıştır.¹⁷³

Kant’ın ahlak anlayışında *niyet* temel kavramlardan birisidir. O niyeti, *iyiyi istemek, iyilik istenci* terimleriyle ifade etmektedir. Ona göre, niyet olmadan yapılan eylemler ahlaki eylem değildir. Akseki ise niyet konusunu müstakil bir konu olarak ele almamıştır. Akseki niyet konusunu, ‘*İslam’da ahlaki vazifenin yeri*’ ana konusu içinde işlemektedir. Akseki bu konu sadedinde, Kant’ın *vazifeyi vazife için yapmak* prensibini eleştirirken, Onun salt eyleme odaklandığını ve eylem öncesi niyete bakmadığını söyleyerek niyet konusuna geçiş yapmaktadır. Konunun sonunda ise, “*vazifeyi vazife için yapmak* prensibini ilk defa İslamiyet ortaya koymuştur ve

¹⁷¹ Aynı, s.124

¹⁷² Aynı, s.125

¹⁷³ Aynı, s.127

İslamiyet bu konuda rasyonalistlerden ileri durumdadır”¹⁷⁴ demektir. Ne var ki Akseki, Kant’ın vazife anlayışını kritik ettiği başka bir bölümde, “vazifeyi vazife için yapmak insanın yapabileceği bir şey değildir, böyle bir vazifeyi manevi varlıklar yapabilir ancak”¹⁷⁵ demektir. Akseki böylece çelişkiye düşmüş olmaktadır. Ayrıca gerek Akseki’nin gerekse diğer İslam ahlakçılarının niyet konusunu müstakil bir ahlak konusu olarak incelememiş olmaları İslam ahlak felsefesi açısından büyük bir eksikliktir.

2.4. SORUMLULUK

Kant’ın sorumluluk anlayışı: Kant’a göre, sorumluluk öyle bir eylemden doğar ki, bir ahlâk yasası ve özgür irade o eylemle ilişkili olsun. Sorumlu kılınacak kişinin menfi eylemi, özgür iradesi ile gerçekleştirilmiş olmalıdır ve bir ahlâk yasasına aykırı bir eylem olmalıdır. Demek ki sorumlulukta bir ahlâk yasası çiğnenmeli ve özgür iradeyle yapılmış olmalıdır. Örneğin, sarhoş bir kişi, taşkınlık yaparsa, taşkınlıktan dolayı sorumlu tutulamaz, ancak akli başına gelince sarhoş olmaktan sorumlu tutulabilir. Çünkü sarhoşken özgür değildir.¹⁷⁶

Kant sorumluluk konusunda, eylemin sorumluluğu ve yasanın sorumluluğu şeklinde bir ayırıma gitmektedir. Bunlar farklı sorumluluklardır. Bazı durumlarda menfi bir eylemden dolayı sorumluluk doğmaz. Örneğin işi gereği (yasa gereği) bir düşman askerini öldüren bir subay sorumlu tutulamaz. Ölümünden sorumludur, bu sorumluluk ahlâkidir. Ancak cinayetten sorumlu tutulamaz, çünkü özgür iradesiyle taammüden adam öldürmemiştir. Burada sorumlu olan yasadır, daha doğrusu yasa koyucudur.¹⁷⁷ Hukuksal zorunlulukla yapılan eylemlerden sorumluluk doğmaz. Burada özgür iradeyle yapılmış bağımsız bir eylem yoktur. Hukuk yasasına aykırı bir eylemde sorumluluk vardır. Çünkü eylem bağımsızdır ve özgür irade, hukuka karşı kötüye kullanılmıştır. Ahlâk yasalarında ise durum farklıdır. Ahlâk yasasına uyumdan sorumluluk doğmaz. Hukuk yasası baskı yasasıdır, ahlâk yasasında baskı yoktur.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Aynı, s.127

¹⁷⁵ Aynı, s.62

¹⁷⁶Immanuel Kant, *Ethica*, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.74

¹⁷⁷ Aynı, s.76

¹⁷⁸ Aynı, s.80

Kant sorumluluk bağlamında değerli davranış ve değersiz davranış kavramlarını kullanmaktadır. Bu davranışlar duruma göre sorumluluk doğurur veya doğurmaz. Buna göre ahlâka uygun eylem, özgür iradeyle ve ahlâk için yapıldığından değerlidir. Hukuka uygun eylem ise, hukuki zorunlulukla yapıldığı ve içeriğinde özgür irade olmadığı için değerli değildir. Ahlâki eylem gerçekleşmediği durumlarda, bu bir eylem olmadığı için değersizlik yoktur. Ancak hukuki eylem gerçekleşmezse bir değersizlik söz konusudur. Değersiz eylemlerden kişi sorumludur. Bu bağlamda borcunu ödemeyen sorumludur ancak bağışta bulunmayan sorumlu değildir. Keza bağışta bulunmadığı için bir kişi iflas ederse bağış yapmayanın sorumluluğu yoktur ancak borç ödenmediği için, alacaklı iflas ederse borçlu sorumludur.¹⁷⁹

Kant'a göre eylem sahibinin içinde bulunduğu şartlar, eylem öncesi özel durumlar sorumluluğun seviyesini değiştirir. Bunlardan sorumluluğun dereceleri ortaya çıkar. Bu detaylara dikkat etmek önemlidir. Öfkeyle adam öldürmekle, soğukkanlılıkla adam öldürmek aynı derecede sorumluluk doğurur. Buna karşın bu iki eylemin ahlâki değeri farklıdır. Sorumluluk derecesiyle ahlâklılık derecesi karıştırılmamalıdır.

Yararlı bir eşyayı bozan bir çocukla, bir yetişkinin sorumluluk dereceleri farklıdır. Çocuk nesneyi bilmez. Kant'a göre, sorumluluk doğuracak eylemde, özgür iradenin koşulları, eylemde bulunma yetisi ve eylemle ilgili nesnenin bilgisi önemlidir.

Bir eylemi gerçekleştirmek için çok fazla zorluk varsa, eylem de kötü bir eylemse sorumluluk o oranda azalır. Açlıktan dolayı hırsızlık yapan kimse hemen sorumluk tutulamaz, çünkü o bu eylemi yapmak için çok zorlanmıştır. Açlıktan dolayı kötü bir fiil işlemekle, ihtirastan dolayı kötü bir fiili işlemek aynı sorumluluğu doğurmaz, sorumluluk dereceleri farklıdır. Ahlâki erdemlerde, eylemi işleme zorluğu ne kadar çoksa eylemin erdemsel değeri o denli çoktur. İnsanlar meleklerle göre daha zor şartlar altında erdemli eylemleri gerçekleştirme imkanına sahiptir. Keza kötü fiilleri işleme konusunda zorluk varsa sorumluluk azalır, zorluk-zorunluluk yoksa sorumluluk artar.¹⁸⁰

Hatırlanacak olursa, bu konu başında Kant bir değersiz kavramı kullanmıştı. Sorumluluğun dereceleri bağlamında Kant değersiz ile değersiz girişimde bulunmayı

¹⁷⁹ Aynı, s.79

¹⁸⁰ Aynı, s.81

ayırmaktadır. Değersiz, hukuka aykırı eylem anlamındadır. Girişim ise bir değersiz kurgulamak, düşünmek veya değersize niyet etmektir. Değersize niyet edenle, değersiz eyleyen arasında sorumluluk farkı vardır. Bir cinayet işleyenle cinayete teşebbüs edenin sorumluluğu aynı değildir. Cinayet işlemek üzere olan bir kimse yakalanırsa cinayetten sorumlu tutulamaz. Keza niyet edip kendisi vazgeçen kimse de sorumlu tutulamaz.¹⁸¹

Kant'a göre, sorumluluk dereceleri açısından bir başka faktör ise, alışkanlık ve sıkça yapılan değersiz eylemdir. Örneğin sürekli hırsızlık yapan bir çingene için hırsızlık bir alışkanlıktır. Alışkanlık eylemi işlemekte kolaylık sağladığı gibi duruma göre mecburiyet de getirir. Bu durumdaki bir çingene ile istisnai bir hırsızın sorumluluğu aynı değildir. Hatta çok fazla değerli-erdemli fiil işleyen bir kimse, bir değersizlik işlerse, bunun sorumluluğu daha fazladır.¹⁸²

Kant'a göre *insani zayıflık ve kusur*, sorumluluğu azaltan iki önemli faktördür. Bu iki kavramın keyfiyeti Kant için çok önemlidir ki, bunları ve bunlardan meydana gelen durumları detaylandırmıştır.¹⁸³ İnsan doğasının zayıflığı, ahlâki eyleme karşı, erdemli fiillere karşı isteksizlik, yetkinsizlik ve başarma kabiliyetinin yoksunluğudur. Bu doğal bir zayıflıktır. İnsan erdemli fiilleri yapmaya gücü ve isteği yoksa tanrıya dua etmekten başka çaresi yoktur. Tanrıya dua etmelidir ki, tanrı onu iyiyi eylemeye muvaffak kılsın. Bu tür bir zayıflıktan dolayı erdemli fiil işleyemeyen, ahlâksal davranışlar sergileyemeyen kişi sorumlu değildir. Bu kişinin sorumluluğu ancak vicdani sorumluluktur. Vicdaniyle kendisini yargılayacaktır ve suçlu bulacaktır. Vicdani yargının verdiği hüküm sorumluluk yüklemeyen, ancak ahlâki eyleme teşvik eder. Vicdan içsel mahkemedir. Dışsal mahkeme bu tür kişileri yargılayamaz ve sorumlu tutamaz.¹⁸⁴

Kusur ise, insanın doğasında bulunan kötülüktür. İnsan doğasının kötülüğe olan temayülü ve isteğidir. İnsanın iyiliğe yönelimi olduğu gibi, kötülüğe meyli de vardır. İnsan doğası böyledir. Kölüğe olan meyil, kusurdur. Bu kusurdan dolayı sadır olan değersiz eylem (suç) mazur görülemez, sorumsuz tutulamaz. Ancak dış mahkeme bu kötü eylemi yargılamak, kusuru dikkate alır. Ceza indirimini yapabilir, sorumluluğu

¹⁸¹ Aynı, s.82

¹⁸² Aynı, s.83

¹⁸³ Aynı, s.83

¹⁸⁴ Aynı, s.88

azaltabilir. Ancak kötü eylemi işleyen kişi kusuru mazeret olarak öne sürüp sorumsuzluk talebinde bulunamaz. Bilakis o da kendisini vicdanen yargılamalıdır ki, vicdanı kendisini suçlu bulacaktır. Vicdanının kendisini suçlu bulması, dış mahkemenin verdiği hükmün doğruluğunun kanıtıdır.¹⁸⁵

Vicdani mahkeme yeryüzündeki tanrısal mahkemedir. Tanrı hükmü kesindir ve hatasızdır. Vicdani mahkemede kişi kendisi dışındaki kişileri yargılayamaz, yargılamamalıdır. Vicdan ancak kendisini yargılar. Başka kimseleri ise ancak dış mahkeme olan hukuksal mahkeme yargılayabilir. Kendisini vicdanen yargılayan ve kendisi hakkında hüküm veren kimse, dış mahkemenin kararlarına razı gelecektir. Zayıflıktan gelen erdemsizliklerden dolayı dış mahkeme sorumluluk yüklemese de, insan kendisini suçlu bulacaktır. Kusurdan doğan kötü eylemler sonucunda ise hem vicdan, hem tanrı hem de hukuksal mahkeme kişiyi suçlu bulacaktır. Kant'a göre, insan zayıflıklarını yenmek için çaba harcamalı kusurunu gidermek için de gayret etmelidir.¹⁸⁶

Kant ahlâkındaki sorumluluk kavramı için nihai olarak şunu söyleyebiliriz: Sorumluluk doğuran eylem, kötü fiildir, suçtur, ahlâk yasasına aykırı olan eylemdir. Ayrıca özgür iradeyle işlenmiş bağımsız eylemdir. Eylemi eyleyenin özel şartları ve öznel durumu, sorumluluğun artması ve azalmasını sağlayan faktörlerdir. Zayıflık ve kusur sorumluluğu azaltabilir ancak ahlâken sorumsuz duruma düşürmez. Sorumluluğun hak olduğunu vicdan ortaya koymaktadır. Zira vicdan tanrısal mahkemedir ve tanrı yanılmaz.

Akseki'nin sorumluluk anlayışı: Akseki sorumluluğu, *akıl sahiplerinin azim ve kast ile yaptıkları eylemlerin mesuliyeti* olarak tanımlamaktadır. İnsanda akıl kuvveti ve aklını özgürce kullanma yetisi vardır. Dolayısıyla bu kuvvet ve yetiyle işlediği fiillerden sorumlu tutulması doğal ve gereklidir. İnsan dünyadaki görevlerini ve kemale ermek gerekliliğini bilmekle yükümlüdür. Cahilliğini giderip kendisini eğitmekle yükümlüdür. Doğayı tanıyıp, doğa güçlerini, kendi kemalatı için kullanmayı bilmekle yükümlüdür. Özgür iradesiyle yaptığı fiillerden sorumludur. Sorumlu tutulmamak için bilmemeyi, cahilliği mazeret olarak öne süremez. Bilmemekten dolayı sorumluluktan kurtulamaz. Baştaki azim ve kast ifadelerine

¹⁸⁵ Aynı, s.87

¹⁸⁶ Aynı, s.87

dikkat edilecek olursa, insanı sorumlu kılan kötü eylemde, bir kast, yani niyet ve yöneliş ve bir azim, yani gayret ve çaba olmalıdır. Kast ederek, niyete alarak ve gayret göstererek yapılan bir eylemden sorumlu tutulmak pek tabiidir. Akseki'ye göre akıl sahibi insan yaptığı işlerin neticelerinden sorumlu olduğu gibi, taşıdığı gizli niyetten dolayı da sorumludur.¹⁸⁷

Akseki'ye göre, insandan fiiller iki türlü ortaya çıkar. Kast edilerek, planlanarak, niyet edilerek yavaş yavaş ortaya çıkar. Ya da kastedilmediği halde aniden ortaya çıkar. Örneğin ormanda avlanan bir adam, ava niyet ederek atış yapsa ve kaza ile bir adam vursa, bu aniden ortaya çıkan bir eylemdir. Bu durum, başka şeye niyet ederken başka bir eylemin meydana gelmesidir. Başka bir adam da öldürmek kastıyla bir adama ateş edip öldürse, bu eylem kasıtlıdır. Kasıtlı eylemi işleyen hem katildir hem de canidir. Ancak avcı, katil olmakla birlikte canı değildir. Avcı ve canının sorumluluk dereceleri, hukuk karşısında, ahlâk karşısında ve tanrı karşısında aynı değildir. Avcı hukuken sorumlu ve suçlu olsa da ahlâken sorumlu değildir. Cani ise hepsi için sorumludur. Bu noktada Akseki, Hz. Peygamberin, “*ameller ancak niyetlere göredir*” hadisinden hareketle, “*ahlâk bakımından fiillerde geçerli olan niyet ve maksattır*” demektedir.¹⁸⁸

Akseki'de sorumluluk için *akıl ve hürriyet* şartı vardır. Akıllı olan hür iradesiyle işlediği fiillerden sorumludur. Bu “*tam sorumluluk*” tur. Akıl hastaları, deliler fiillerinden sorumlu değildir. Uyurgezer olan insanlar, o esnada ne yaptığını bilmedikleri için sorumlu değildirler. Sorumlu olmak için idrak sahibi, müdrük olmak gerekir. Ancak akıllı bir kimse, yaptığı eylemden sonra bilmiyordum şeklinde mazeret öne sürerek sorumluluktan kurtulamaz. İnsan yaptığı işin ne olduğunu, ne tür sonuçlar doğuracağını kestirebilmeli ve ona göre davranmalıdır. Aksi takdirde din, hukuk ve sosyal nizam ortaya çıkamaz. Kötü bir eylem, başkasının teşvikiyle yapılmışsa, bu durumda, hem eylemi gerçekleştiren hem de teşvik eden sorumludur. Burada teşvik eden daha çok sorumludur. Bu tür sorumluluğa Akseki “*ortak sorumluluk*” demektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979)s.89

¹⁸⁸ Aynı,s.91

¹⁸⁹ Aynı,s.92

Akseki'ye göre İslam dini, sorumluluk esasını detaylı olarak ortaya koymuştur. İslamiyet'e göre her akl-ı selim ve sağduyu sahibi yaptıklarından sorumludur. Sorumlu olmayan hiçbir insan yoktur, hatta Peygamberler bile sorumludur. İslam'daki sorumluluk esasını, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadisleri gayet açık ve net olarak ortaya koymaktadır. Akseki bu bağlamda; *“Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.”*¹⁹⁰ ve *“Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez.”*¹⁹¹ Ayetlerini zikrettikten sonra, sorumluluk hakkında Hz. Peygamberin şu hadisine dikkat çekmektedir: ***“Kıyamet gününde insanoğlu şu beş şeyden sual olunmadıkça yerinden ayırlamaz. Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede geçirdiğinden, malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından ve ilmiyle ne amel yaptığundan.”***(Tirmizi, Kıyamet,1, Sahih-i Buhari, İlim,)

Akseki, İslam'daki sorumluluğun önemi ve kapsamı hakkında da ayet ve hadislerle başvurarak delillendirmeler yapmaktadır. İslam'da sorumluluk da yükümlülük de bireyseldir. Kimse başkasının suçundan dolayı suçlanamaz. Bu esasa uygun olarak Hıristiyanlıktaki *asli günah* anlayışı İslam inancına aykırıdır ve İslam'da böyle bir günah yoktur. Sorumluluğun kişiye mahsus, bireysel olmasıyla ilgili Akseki'nin esas aldığı ayetler şunlardır:

- “Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üslenmez”.(İsra Suresi, 15)
- “De ki: Allah'a itaat edin; Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirerseniz şunu bilin ki, Peygamber'in sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer ona itaat ederseniz, doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygamber'e düşen, sadece açık-seçik duyurmaktır.”(Nur Suresi, 54)
- “Ey İnsanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin. Bilin ki, Allah'ın verdiği söz gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın”.(Lokman Suresi. 33)
- “Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.”(Bakara Suresi, 134)
- “Kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilicidir, büyük hikmet sahibidir.” (Nisa Suresi, 111)

¹⁹⁰ Enbiya Suresi, 23

¹⁹¹ Ra'd Suresi, 11

Akseki, “*Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz*”. (Araf Suresi, 6) ayetinin ise peygamberlerin bile sorumlu olduklarını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. “*Kıyamet günü, ilahi huzurda en şiddetli azaba maruz kalacak olan zalim imam (yönetici) dir*” (Camiü-ssağir, C.1,74) hadisinden hareketle devlet adamı ve yöneticilerin, halife ve kralların da İslam nazarında sorumlu olduklarını, kimsenin sorgulanamaz olmadıklarını ifade etmektedir. “Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobandır ve güttüğü sürüden sorumludur.” (Buhârî, Cum’a 11, Müslim, İmâret, 20) Bu hadis-i şerif ise, Akseki’ye göre, İslam’daki sorumluluk anlayışının genelliğini (herkese şamil) en güzel ortaya koyan hadistir.¹⁹²

2.5. VİCDAN

Kant’ta vicdan: Kant için vicdan, ahlâkın ve ahlâkiliğin mihenk taşı gibidir. Kant vicdanı pratik ahlâk kapsamında ve kişinin kendisine karşı görevleri bağlamında incelemektedir. Vicdan; eylemlerimizin ahlâkiliğini onaylayan veya reddeden bir vasıta, bir otokontrol merkezi, ahlâki davranmaya iten, ahlâksızlığa engel olan, kötü eylemi suçlayan ve yargılayan, ahlâk yasasının varlığının delili, kendimizi denetlediğimiz, takdir ettiğimiz, kınayıp yargıladığımız tanrısal bir güdü, bir içgüdüdür. Nitekim Kant, vicdanın kendisine *içgüdü*, vicdani mahkemeye de *içsel mahkeme* demektedir.¹⁹³

Kant vicdanı, “*insanın kendisini ahlâk yasasına uydurmasını sağlayan bir içgüdü*” olarak tanımlamaktadır. Kant’a göre vicdan içgüdüdür, bir yetenek değildir.¹⁹⁴

Kant, vicdanın yetenek olmamasını özellikle vurgulamaktadır ve örnekler vererek konuyu açmaktadır. Kant’a göre, vicdanın yetenek olduğunu söyleyen-düşünenler vardır. Kant’ın bu konudaki vurgusu onlara cevap sadedindedir. Eğer yetenek

¹⁹²Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979),s.97

¹⁹³ Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) ,s.154

¹⁹⁴ **Aynı**, s.153

olsaydı, geliştirilebilirdi. Vicdan eğitimle geliştirilemez. Ama vicdan körelir ve atıl duruma düşebilir. Akıl eğitilebilir, ancak vicdan eğitilemez.¹⁹⁵

Kant, vicdani hüküm vermekle, iradi-akli hüküm vermeyi tefrik etmektedir. Kant'a göre insanlar bu ikisini karıştırmaktadırlar. Vicdani hüküm iradeden bağımsız olarak ahlâk yasasına uygunluğu tartar. Suçla ilgili akli hüküm yargıç tarafından verilir ki, sadece hüküm değildir, verilen hükümle, mahkûm eder veya serbest bırakır. Yargıç hükmü, eylem sonrasıdır. Vicdani hüküm ise, eylem öncesi, eylem sırası ve eylem sonrası devrededir. Vicdan iradeden bağımsız olarak, eylemi ahlâk yasasını kıstas olarak, ya onaylar ya da reddeder.¹⁹⁶

İnsan bir eylem sonrası, eylemini iyi bulup, kendisini olumlayabilir veya kendisini yerebilir. Bunlar basiretle yapılabilen basit şeylerdir, bunların vicdanla karıştırılmaması gerekir. İdam mahkûmu bir insan, kendisini eleştirir, ağlayıp sızlayabilir. Burada gerçekten vicdani bir pişmanlığın olduğunu test etmek imkânı yoktur. Yakalanmasaydı ya da idam hükmü almasaydı bu pişmanlığı gösterecek miydi? Ancak, kişi hakkında idam kararı verildiğine göre, büyük ihtimalle pişmanlık, vicdani değil, kendisini bu duruma düşüren aptallığı ile ilgilidir. Vicdani pişmanlık mahkeme ve yargılama olmadan duyulabiliyorsa burada vicdan söz konusudur. Bu durumdaki insan basiretle pişmanlık duymaktadır, vicdanla değil. Dolayısıyla, basiret kuralları ile vicdanı birbirinden ayırmak gerekir.¹⁹⁷

Kant'a göre ahlâk yasasına saygı duymayan, ahlâksal kötülükten nefret etmeyen, ahlâksal iyilikten hoşlanmayan kişide vicdan yoktur. Çünkü bunları sağlayan ve bunlara insanı uyduran vicdandır. Ölmek üzere olan insanların duydukları pişmanlıklar vicdanla ilgili değildir. Yapılan kötülükten tiksinti duyulmuyorsa yaşanan pişmanlık vicdanla ilgili değil, ölümün yaklaşmasıyla ilgilidir. Muhtemelen yapılan kötülükleri telafi etme imkânının olmaması ve içine düşülen durumdan duyulan nefret pişmanlık görüntüsü vermektedir. Bu durumdaki kişileri teselli etmeye bile gerek yoktur.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Aynı, s.154

¹⁹⁶ Aynı, s.156

¹⁹⁷ Aynı, s.154

¹⁹⁸ Aynı, s.155

Basiret, suçtan sonra sadece serzenişte bulunur, sızlanır. Vicdan ise kişiyi suçlar. Basiretin serzenişleri bir süre sonra kesilir. Ancak vicdanın suçlamalarını dindirmek için ahlâk yasasını razı edecek eylemlerle kötülüğü telafi etmek gerekir. Ahlâk yasasını razı etmek için gayret gösterilmezse vicdan atıl duruma düşer ve körelir. Fonksiyonunu yerine getiremez hale gelir. Kötü eylemler legalleşir ve rutinleşir, buna mukabil vicdan tepki veremez hale gelir. Vicdanın uyarılarını fütursuzca reddeden bir kimse, yargıcın hükmünü önemsemeyen ve mahkemede taşkınlık yapan bir asi gibidir.¹⁹⁹

Kant vicdanı tartışırken ilginç bir şekilde ahlâk yasasının kökenine rastlamaktadır. İç mahkeme olan vicdanı, dış mahkemeye uyarlayacak olursak diyor, iç mahkemedeki davacı ve davalı insanın kendisidir. *Davacı bulabiliyorsak, yani iç mahkemede bir davacı varsa ki var! İşte o davacı, duygudan bağımsız olarak, akılda var olan, arılığı-saflığı olan, bozup dağıtamadığımız, imha edemediğimiz, yok edemediğimiz o davacı! İşte ahlâk yasası odur.* O davacı ahlâk yasasının varlığının delilidir. Kant'a göre vicdan dolaylı olarak bir nevi ahlâk yasası olmuş olmaktadır. Kant, uyarlamaya devamla, iç mahkemede kötü eylemi savunan bir avukatın olduğunu, onun da *bencillik* olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca iç mahkemede bir de yargıç vardır. O da temiz bir vicdandır. İç mahkemenin hükmüyle dış mahkemenin hükmü genelde örtüşmektedir. Örtüşmeme durumu, vicdanın temiz olamaması, ahlâk ilkelerinin farklılığı gibi sebeplere dayanmaktadır.²⁰⁰

Kant, vicdanın, ahlâk yasası, özgür irade ve iyi niyetle ilişkisini *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde şöyle özetlemektedir: *“Vicdan adını verdiğimiz, içimizdeki şu şaşırtıcı yetinin yargılamaları, bu söylenenlere tamamıyla uyar. Bir insan, anımsadığı yasaya aykırı bir davranışını, istemeden yapılmış bir hata, hiçbir zaman tam olarak kaçınılması mümkün olmayan salt bir dikkatsizlik, dolayısıyla doğa zorunluluğunun akışınca sürüklenip götürüldüğü bir şey olarak istediği kadar süslemeğe ve kendisini suçsuz ilân etmeğe uğraşırsa uğraşsın, yine de farkındadır ki, savunmasını yapan avukat, içindeki davacıyı bir türlü susturamamaktadır; meğer ki bu haksızlığı yaptığı sırada sırf kendinde olsun, yani özgürlüğünü kullanıyor olsun. Yine de kabahatini, kendi kendine dikkat etmeyi gitgide ihmal etmekten doğan belirli kötü bir*

¹⁹⁹ Aynı, s.156

²⁰⁰ Aynı, s.157

*alışkanlıkla açıklar, öyle ki bu kabahati bu alışkanlığın doğal sonucu olarak görece hale gelse bile, bu onun kendi kendisini suçlamasını ve kınamasını engellemez. Tamamen geçmişte yaptığı bir şeyden, onu her hatırladığında pişmanlık duyması buna dayanır. Bu ahlâksal niyetin yol açtığı acı veren bir duygudur, ve bir kere olup bitmiş olan şeyin olmamış olmasını sağlayamaz. ...*²⁰¹

Kant'a göre doğal vicdan, tanrı vahyidir. Vicdan tanrısal mahkemenin yeryüzündeki simülasyonu gibidir. Vicdan eylemlerimizi, yasanın arılığına ve kutsallığına göre tartar. İnsan tanrıyı kandıramadığı gibi, vicdanı da kandırmaz, insan tanrıdan kaçamadığı gibi vicdandan da kaçamaz. Demek ki vicdan yeryüzündeki tanrısal mahkemedir.²⁰²

Kötü eylem karşısında vicdanın, eylemden önce, eylem sırasında ve eylemden sonra olmak üzere üç konumu vardır. Eylem öncesi vicdan, eyleme karşı biraz güçlüdür. Eylem sırasında biraz daha güçlüdür. Eylem sonrası, eylemin tutkusundan yaşanan tatminle, eylem pasif hale gelir, vicdan hâkim duruma geçer.²⁰³

Kant vicdanın bazı türevlerinden bahsetmektedir. Kötü eylemine ses çıkarmayan vicdan *eşlik eden vicdandır*. Eşlik eden vicdan zamanla vicdansızlığa dönüşür, sigara bağımlılığı gibi kötülükler bağımlılık haline gelir. Kötülükler rutinleşir ve vicdan körelir. Çok önemsiz şeyleri dert eden vicdan da problemlili bir vicdan türüdür. Küçük şeylerle uğraşır duran bu vicdan, zamanla asıl müdahil olması gereken kötülüklerle karşı duyarsızlaşır ve fonksiyonunu kaybeder. Vicdan despotluk yapmamalıdır. *Eziyet veren vicdan* sahibini bıktırır ve bir süre sonra kendisine artık başvurulmaz. İdeal olan vicdan *canlı vicdandır*. Canlı vicdan kötülüklerimize karşı bize serzenişte bulunan vicdandır. Vicdanımızı üzmeden, vicdan da bizi usandırmadan, neşeyle yaşamak mümkündür ve ideal olan budur.²⁰⁴

Akseki'de vicdan: Akseki vicdan konusunu üç ayrı bağlam üzerinde incelemektedir. Vicdani sorumluluk ve vicdani müeyyide konularını ahlâk derslerinde tartışmaktadır. Bu iki bölümde vicdan konusunda, batılı bazı filozoflara ve Kant'a cevap-eleştiri

²⁰¹ Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi**, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı, 2015) s. 107

²⁰² Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.158

²⁰³ **Aynı**, s.159

²⁰⁴ **Aynı**, s.159

sadedinde bir inceleme yapar. Akseki'nin asıl vicdan araştırması “İslam Fıtri Tabii ve Umumi Bir Dindir” adlı eserinde, özel bir bölümde ele alınmaktadır. Akseki burada da batılı filozofların vicdan hakkındaki görüşlerine yer verir. Ancak burada daha çok tensip ettiği görüşlere yer vermektedir.

Akseki vicdanı, *hayır şerrin ne olduğunu ortaya koyan meleke* olarak tanımlamakta ve buna *vicdan-ı ahlâki* demektedir.²⁰⁵

Vicdan fiilden evvel ve fiilden sonra olmak üzere iki türdür. Bu iki tür vicdanın farklı görevleri ve farklı fonksiyonları vardır. Vicdan kanun koyucu, hakim ve icra edicidir. Vicdan hayatımızı tayin eden bir üstâtdır.

Bir işi yapmadan önce, o işin iyi veya kötü olduğuna, yapmaya veya yapmamaya karar veren vicdan fiilden evvelki vicdandır. Bu vicdan eylemin ahlâkiliğine veya kötülüğüne hükmeder. Eylemden sonra eylemi takdir eden veya yargılayıp mahkum eden vicdan ise hâkimlik yapan vicdandır. Vicdan eylem öncesi niyetimize bakarsa, ya biz teşvik eder, bir sevinç ve telaş yaratır. Eylemden sonra vicdan ya bizi kutlar, bizimle sevinir ya da bizi hor görerek kınar. Vicdan hem kendimizin hem de başkalarının yaptıkları eylemler hakkında hüküm verir ve bizi hesaba çeker.²⁰⁶

İnsan doğarken vicdan gibi ilahi bir hakime sahip olarak dünyaya gelmektedir. Allah'ın insana verdiği vicdan kabiliyetiyle, hayrı-şerri tefrik etme imkânına sahip olmaktadır. Akseki de Kant gibi vicdan mahkemesi ile insan mahkemesi arasında bir mukayese yapar. İnsan mahkemesinde adil bir karar çıkması için, mahkeme hakiminin harici tesirlerden korunması gerektiği gibi, vicdan mahkemesinde de, doğru hükme ulaşılması için fitratın korunmuş olması gerekmektedir. Fitrat korunmamış ise, bozuk bir fitratla, vicdanın hükümleri tebrik ve yergileri ahlâka münasip olmaz. Akseki, vicdanın ve fitratın bozulmasından sonra, vicdanın kırılğanlığını ve müeyyide olup olamayacağını tartışmaktadır. Akseki'ye göre, batıl inançlar, adet haline gelen kötü eylemler, kötü arkadaşlar ve kötü ortamlar vicdanı karartır ve köreltir. Vicdan vazifesini yapamaz hale gelir. Vazifesini yapsa da, hakikate muvafık hüküm veremez. Böyle bir vicdan ahlâki eylemin murakıbbı da olamaz, ahlâkın müeyyidesi de olamaz. Bundan dolayıdır ki, bazı insanlar, küçük bir

²⁰⁵ Ahmet Hamdi Akseki, *İslam Fıtri Tabii ve Umumi Bir Dindir*, (Sebil Yay. İstanbul, 2004)s. 127

²⁰⁶ *Aynı*,s.128

şefkatsizlikten çok büyük rahatsızlık duyduğu halde, büyük cinayetler karşısında sessiz-tepkisiz kalabilmektedir. Zamanla vicdanların değişip bozulduğu çok görülmüştür. Salt vicdan, ahlâkın müeyyidesi ve murakıbbı olamaz, vicdan kendisini aydınlatması için ilahi bir dinin himayesinde olması gerekmektedir.²⁰⁷

Akseki, İslam dininin vicdana bakışını bazı hadisler ve ayetler ışığında ortaya koyar. Akseki'ye göre, ayet ve hadislerde açıklanan vicdan, hiçbir filozof tarafından bu kadar güzel ifade edilememiştir. İslam vicdanının varlığını kabul ettiği gibi, vicdanın ceza ve ödülünü de kabul etmektedir. Bu keyfiyeti ortaya koyan hadisler şunlardır: “İçini tırmalayan, kalbinde rahatsızlık meydana getiren, gönlünü bulandıran şeyi terk et, bırak!”. (Ahmed bin Hanbel, Müsned). “Hayır, ahlâk güzelliğidir. Şer ise içini rahatsız eden, kalbini muzdarip kılan ve halkın bilmesini istemediğin şeydir.”(Müslim, Birr, 14). “Hayır, nefsin kendisine ısındığı, kalbin rahatladığı, yüreğin oturduğu şeydir. Şer ise, nefsinin ısınmadığı, kalbin mutmain olmadığı şeydir. Her ne kadar müftüler, hilafına fetva verseler de... Müftüler sana fetva verseler de, bir de kalbine danış”. (Ahmed bin Hanbel, Müsned, IV, 194) *Seni tedirgin eden şeyi bırak, tedirgin etmeyene geç*. (Ahmed bin Hanbel, Müsned) Bu hadisler, Akseki'ye göre vicdanın en güzel tariflerini vermektedir. Yine Akseki'ye göre, Türkçe'deki, *katı kalpli, kalpsiz insan, kalbi kararmak* deyimleri de vicdanı çok güzel tarif etmektedir. Keza, “Allah nefse hayır ve şerri ilham etti.”(Şems, 8-10). “İnsana hayır ve şer yollarını gösterdik”(Beled, 10) ayetleri de iyiyi kötüyü tefrik etmek üzere insana ilahi bir ihsan olarak, vicdan verildiğini ortaya koymaktadır.²⁰⁸

Akseki'ye göre, insanda ilahi ve fitri bir kuvvet vardır. Bu kuvvetle iyi ve kötü bilinir. Bu kuvvet hayra yönlendirir, şerden men eder. Bu kuvvet vicdandır. Ancak insandaki tüm kuvvetler bozulabileceği gibi, vicdan da bozulabilir. Kötü arkadaşlar, kötü çevre, kötü eylemlerin sıkça yapılması, vicdanı ve fitratı bozar. Vicdanın temiz kalması mümkündür ancak mutlak değildir. Vicdanın temiz kalması sağlam bir inanç ve ciddi bir eğitime bağlıdır. Bunlarla temiz kalmakla kalmayıp, gelişip inkişaf eder. Vicdan şartlara göre çok değişken olduğundan ahlâkın ölçüsü olamaz. Dolayısıyla ahlâk sistemi vicdana bina edilemez.²⁰⁹

²⁰⁷ Aynı, s.129

²⁰⁸ Aynı, s.143

²⁰⁹ Aynı, s.148

Vicdanın ezeli ve ilahi saflığını koruyabilmesi için ilahi bir nurla yolunu aydınlatması gerekir. Sarsılmaz bir imanla vicdan korunabilir. İman ne kadar güçlü ise vicdan da o kadar temiz kalır. İslam'daki Allah fikri, vazife, ebedi hayat ve uhrevi mesuliyet düşüncesi insandan ayrılmayan kuvvetli koruyuculardır. Bunlardan uzaklaşan insanın fitratı da bozulur, vicdanı da körelir.²¹⁰

Akseki'ye göre, şahsi vicdandan başka bir de *amme vicdanı* vardır. Amme vicdanı, şahsi vicdandan daha az yanılır. Ancak amme vicdanı her bireyi her yerde takip edemez. İnsanlar da başka insanların olmadığı yerde mesuliyetten korkmadan rahatça kötü eylem işleyebilirler. Bu bakımdan amme vicdanı da ahlâk için bir müeyyide olamaz.²¹¹

Akseki batı felsefesinde vicdanın din yerine konulduğunu düşünmektedir. Ona vicdan dinin yerine geçemez. Dinin yapacağı şeyleri vicdan yapamaz. Akseki'ye göre vicdan muhitin tesirindedir ve kişinin yaşam tarzına göre değişken ve elastikidir. Hâlbuki din böyle değildir. Ahlâkın murakıbbı, müeyyidesi ve temeli vicdana yüklenemez. Bunlar dinin işidir.²¹²

Mukayesesine çalıştığımız kavramlar içinde, Kant ve Akseki'nin bazı açılardan örtüştüğü, bazı açılardan da çatıştıkları kavram vicdandır. Vicdan hakkındaki bazı ifadeler ve tanımlamalar benzeşmektedir. Akseki çok konuda olduğu gibi vicdan konusunda da Kant'ı takdir etmektedir. Buna karşın vicdan konusunda Kant'tan farklı şeyler söylemektedir.

2.6. İNSANIN KENDİSİNE KARŞI GÖREVLERİ

Kant'a göre insanın kendisine karşı görevleri: Pratik ahlâk konularında Kant için insanın kendisine karşı görevleri en başta yer almaktadır. Kant'a göre insanın kendisine karşı görevleri en az üzerinde durulan konulardan birisidir. Kant bu konuyu önemsiz bularak ele almayan eski filozofları eleştirmektedir. Kant'a göre kendisini ihmal eden bir insan başkalarını ihya edemez. İnsan önce kendine karşı görevlerini yerine getirmek suretiyle kendi özsaygısını kazanmalıdır. Bunu

²¹⁰ Aynı, s.149

²¹¹ Aynı, s.150

²¹² Aynı, s.156

kazanmadığı sürece, diğer insanlara karşı ödevlerini yerine getiremez. Kendisine olan ödevleri yapmayan kimsenin manevi değeri yoktur. İnsan manevi değerden yoksun olunca, başkalarına karşı ödevlerini de yapacak durumda olmaz. İnsanın kendisini ihya etmesi, başkalarına iyilikte bulunabilecek zemini hazırlamaktadır.²¹³

Kant'a göre insanın kendisine karşı görevleri, sıralanarak sayılabilecek bir liste değildir. Kant'ın bu konudaki temel ilkesi insanın onurunun ve izzet-i nefsinin korunmasıdır. Kant'ın bu konudaki analizleri bu temel ilkedен hareketle işlenmiştir. Buna göre onuru zedeleyecek her davranış gayr-ı ahlâkidir. İnsanın kendisini onurlandıracak her davranış, kendisine karşı bir ödevdir. İnsan onurlu olmadıkça, o insandan ahlâki eylem ortaya çıkmaz. Buna bağlı olarak insanın içki içmesi, sarhoş olup, toplum içinde rezil duruma düşmesi onurunu zedeler. Başkalarına zarar vermese de sarhoşluk hor görülür. Dalkavukluk yapmak da insanı zelil ve onursuz kılar. Kimse kimseye dalkavukluk yapmamalıdır. Hatta bize dalkavukluk yapanlara müsaade etmemeliyiz. Bu tür durumlar insanlığı ortadan kaldırır. Başkaları bir menfaat elde etmek için bize saldırır, tekmeler veya aşağılarsa, buna da müsaade etmemeliyiz. Yalan söylemek ahlâksızlıktır, ancak yalan söylemek başkalarına karşı bir ahlâksızlık değil, söyleyenin bizzat kendisine karşı yaptığı bir ahlâksızlıktır. Zira yalan insanı hor ve hakir görülen onursuz bir duruma düşürür. Başkalarının bize büyük lütuf ve iyilikte bulunması da bizi hakir düşürür. Bize iyilik yapılmadan biz iyilik yapmalıyız. Bize iyilik yapıldıktan sonra, minnet altında kalır, mukabil iyilik yapmak zorunda kalırız. Mukabil iyilik bir dış zorunluluk olduğundan, ahlâki değeri de olmaz. İlk iyiliği biz yapmalıyız ki, zoraki iyiliğe mecbur olmayalım.²¹⁴

İnsan kendisini, başkalarının merhametine muhtaç duruma düşürmemelidir. Özgürlüğünü para için satıp köle olmamalıdır. Kişi insanlığa yaraşır şekilde yaşayarak kendi insanlığını korumalıdır. Tensel suçlarda başkalarına bir zarar verilmese bile, insanın kendisine saygısı kalmaz, ruhu zedelenir.²¹⁵

Kant'a göre, İnsanın kendinse karşı işlediği en büyük suç intihardır. Kant intihar konusunu, insanın özgürlüğü bağlamında ele almaktadır. Bu çalışmanın özgürlük başlığı altında bu konu işlenmiştir. Kant daha sonra intihar konusunu, kınanan bir

²¹³ Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, 2007) s.141

²¹⁴ Aynı, s.142

²¹⁵ Aynı, s.143

eylem, caiz olup olmaması ve kahramanlık açısından ele almaktadır. Neticede Kant'a göre intihar hiçbir şekilde caiz değildir. Zira insanın taşıdığı beden ve can kendisine ait değildir, insanlık ailesinin ve doğanın bir parçasıdır. O beden ve can, o canda bulunan onur korunmalıdır.²¹⁶

Kant insanın kendisine karşı olan görevlerini hep bu onur mantığıyla incelemektedir. Kant'ın bu kapsamda ele aldığı konular şu şekilde sıralanabilir. İnsanın kendisine yaraşır şekilde değer biçmesi, vicdanlı olması, bencillik, otokontrol, kendine hâkimiyet, bedene karşı görevler, özenle yaşamak, cinsel yaşam ve tensel suçlar, eli açık zenginlik ve cimrilik, tutumlu olmak, sevgi ve saygı konuları, insanın kendisine karşı görevleri kapsamında incelediği konulardır. Bütün bunlardaki temel yaklaşım, insanın kendisine özsaygısını ve onurunu korumak üzerinedir.

Akseki'ye göre insanın kendisine karşı görevleri: Akseki, insanın kendisine karşı olan vazifelerini, nefse ve şahsa ait vazifeler şeklinde ele almaktadır. Bu tür vazifeler Akseki'nin vazife taksiminde, ilahi vazifeler olan ibadet görevlerinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Aile ve evimizle ilgili vazifelerden önce insanın nefesine ait vazifeler daha önceliklidir. Akseki bunu “Evvela kendi nefsinden başla ve nefsine tasadduk et; nefsine bak. Eğer nefsinden artarsa, aile ve çocuklarına, ondan sonra kalırsa akrabana, ondan sonra kalırsa sırayla devam et” (Buhari, Zekat, 18) şeklindeki hadis-i şerife dayandırmaktadır.²¹⁷

Akseki nefse ait vazifeleri “ nefsi korumak ve onu yükseltmektir şeklinde tanımlamaktadır ki, Kant'ın yaklaşımına muvafık düşmektedir. Korumak ve geliştirmek! Nefsimizin varlığını sürdürmesini sağlamak yetmez, maddi ve manevi hastalıklara karşı korumak ve gelişimini sağlamak asıl vazifemizdir. İnsan, görünen maddi varlıktan ibaret olmayıp, ruh ve cisimden mürekkep bir varlıktır. Ruh ve cisim mahiyet olarak farklı olmalarına rağmen, ikisi birbirine öyle girmiştir ki, yekdiğeriyle adeta yekvücut olmuşlardır. Birinin üzüntüsü diğeri de etkilemektedir. İnsanın hem cismini, hem ruhunu koruyup geliştirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla nefse ait vazifeler, ruha ait olanlar ve cisme ait olanlar şeklinde incelenmelidir.²¹⁸

²¹⁶ Aynı, s.181

²¹⁷ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.158

²¹⁸ Aynı, s.161

Akseki'ye göre, insanın mutluluğu ve huzuru, sağlıklı akıl ve sağlıklı vücuda bağlıdır. Ruh ve cisim arasındaki isteklerin nispetin korunması ruhun ve cismin ıslah edilmesini sağlar. Müslümanlığa göre, dağ başında uzlete çekilmek de, tamamen cismani-dünyevi hazlara yönelmek de yanlıştır. Ruhun ve cismin talepleri orantılı- eşit şekilde karşılanmalıdır. Bununla beraber insanı hayvandan ayıran en önemli özellik akli ve ruhi melekeler olduğundan, ruha karşı vazifeler, cismani vazifelerden daha önemlidir.²¹⁹

Akseki'ye göre ruhu terbiye edebilmek için ruhi kuvvetlerin bilinmesi gerekir. Ona ruhi kuvvetler, hissi kuvvet, zihni kuvvet ve iradi kuvvetten ibarettir. Hissi kuvvet çevremizde olup-biten hadiselerin bizi duygusal olarak etkilemesini tespit eden kuvvettir. Zihni kuvvet insanın zihnen meşgul olması, yapmayı düşündüğü bir eylemin ilerisini-gerisini analiz etmesidir. İradi kuvvet ise karar verme gücüdür. Bu kuvvetlerin hayat içinde, fikirlerle, fiillerle, hislerle karşılaşmasıyla eylemler ortaya çıkar ki, bu eylemler ahlâk alanını oluştururlar. İnsanın fiilleri, duygu ve düşüncelerini etkiler. Keza duygular da fiilleri şekillendirir. Fiiller ve fikirler de birbirini etkiler şekillendirir. Duygu ve fikirler de aynı şekilde etkileşim halindedir. Akseki'ye göre bu etkileşimlerden eylemler ortaya çıkar. İşte bu eylemlerin ahlâki eylemler olması için, fiillerin, hislerin, fikirlerin ruhi kuvvetlerle kontrol edilip yönlendirilmesi gerekmektedir.²²⁰

Akseki'ye göre, ruhi kuvvetlerin, hisleri, fiilleri ve fikirleri kontrol edebilmesi için ruhi kuvvetlerin de terbiye edilmesi gerekmektedir. Bunun için, hurafe ve günahlardan uzak durmak, doğru bilgiyle donanmak, güzel ahlâkla bezenme, ahlâki fiillere ruhumuzu alıştırmak ve temiz bir inanca sahip olmak gerekmektedir.²²¹

Daha sonra ise güzel ahlâk örnekleri olan ahlâki fiillerle, İslam ahlâk ilmindeki adıyla faziletlerle ruhun geliştirilmesi gerekmektedir. Şems suresindeki, “ nefisini temizleyip arındıran, saadete ermiş, onu kötülöklere gömen ise zarara uğramıştır” ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir.²²² Ruhunu geliştirecek olan faziletler, sabır-metânet, inat-kararsızlık, nefse hakim olmak, tevazu, vakar, izzet-i nefis, hilim, sabır, edeb, haya, emanete riayet etmek, doğruluk, sır tutmak, himmet, iffet, cömertlik gibi

²¹⁹ Aynı, s.161

²²⁰ Aynı, s.166

²²¹ Aynı, s.171

²²² Aynı, s.192

özelliklerdir.²²³ Bunların zıddı olan özellikler ise rezîletlerdir. Ruh faziletlerle gelişir ve yücelir, rezîletlerle alçalır.

Bunun dışında, ruhu geliştirmek ve korumak için temiz bir inanca sahip olmak ve itikadı korumak gerekir.²²⁴

Akseki nefse ait vazifeler kapsamındaki ruha ait vazifeleri, ruhi kuvvetlerin ve ruhun terbiye edilmesi, güzel ahlâk ve faziletlerle ruhun geliştirilmesi gerekliliğini uzun uzun incelemektedir. Netice olarak, Akseki ruha karşı görevleri, ruhi kuvvetlerle fiil, duygu ve fikirlerin kontrol edilmesi olarak izah etmektedir. Akseki'nin bu yaklaşımı-yöntemi klasik ahlâkçıların yöntemleriyle benzeşmektedir.

Akseki, cisme ait görevler konusunda ise, bedeni korumak ve sağlıklı yaşamaya özen göstermeye dikkat çekmektedir. Sağlığı korumak için gayret etmeli, hasta olunca tedavi olunmalı, müksirat türü içkilerden, tıbben zararlı dinen haram olan yiyeceklerden uzak durmak gerekmektedir. Bedenin istekleri kontrol edilmeli, bedensel istekler konusunda itidalli davranmalıdır.²²⁵

2.7. DİĞER İNSANLARA KARŞI GÖREVLER

Kant'a göre diğer insanlara karşı görevler: Kant başkalarına karşı görevler konusunu hayırseverlik ve yükümlülük temelinde incelemiştir.²²⁶ Burada sevgi, saygı, paylaşım, merhamet, hakkaniyet, hoşnut etme kavramları temel kavramlardır.

Başkalarına iyilik yapmak, ya sevgiden dolayı yapılır, ya da yükümlülüğünden dolayı yapılır. İnsan eşine sevgisinden dolayı iyilik yapar, ikramda bulunur. Sevgisi kaybolunca ise yükümlülüğünden dolayı iyilik yapmaya devam etmelidir. Sevgiyle yapılan iyilik eğilimden dolayı yapılan iyiliktir. Yükümlülüğünden yapılan iyilik de bir sevgi doğurur. Sevgiyle yapılan iyilik dolaysızdır ve gönüldendir. Yükümlülükle yapılan iyilik ise dolaylıdır ve ahlâk yasasından kaynaklanır. Ahlâk yasası sevgiyi

²²³ Aynı, s.205

²²⁴ Aynı, s.231

²²⁵ Aynı, s.240

²²⁶Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007) s.222

mecbur kılmaz ancak ödevi mecbur kılar. İnsan istediği zaman sever, ancak ödev isteğe bağlı değil, yasaya bağlıdır.²²⁷

Başkalarına karşı iyilik ve hayırseverlik yükümlüğünün kaynağı nedir? Niçin hayırseverlik ve paylaşım ahlâki bir ödevdir? Kant burada doğaya dikkat çekmektedir. Doğa içinde bulunan, doğada yaşamak zorunda olan insan topluluğu, doğadaki imkan ve nimetleri paylaşmak zorundadır. Ancak tanrı bu imkanları insanlar arasında paylaşmamış, paylaşımı insanın inisiyatifine bırakmıştır. İşte burada hayırseverlik yükümlülüğü ortaya çıkmaktadır.²²⁸

Hayırseverlik ve paylaşımında bir haz vardır. Vermenin hazzını yaşayan insan, vermek ve paylaşmak için insan arar. İnsandaki verme hazzının tatmini de gerekmektedir. Bu hazzın tatmini için sürekli hayırseverlik yapan bir kimse bunu eğilim için yapıyor demektir. Ahlâk sistemi hayırseverliği bu eğilim için değil, yükümlülük için teşvik etmelidir. Zira bu kişi aldatılır ve rencide edilirse, bir daha hayırseverlik yapmamaya karar verebilir. Dolayısıyla hayırseverliğin eğilime veya sevgiye dayalı olması değil, ahlâki yükümlülüğe dayalı olması gerekmektedir.²²⁹

İnsanlara karşı ödevler söz konusu olduğunda, insanlara iyilik yapmak, onların ihtiyaç sahibi olmaları ile ilgili değildir. Hak sahibi olmalarından dolayı onlara iyilik yapılmalıdır. Kant insanlara karşı iyilik yapmayı, iyilik yapanın görevi, iyilik yapılanın hakkı olarak, bir insan hakları konusu olarak ele almaktadır.²³⁰ Buna göre başkalarının hakkına saygı göstermek ve kutsal kabul etmek temel ödevlerden birisidir. Burada hak bir adalet konusudur. Sevgi, eğilim, lütufkarlık gibi değerler geçici ve izafidirler. Ödev esas olmalıdır ki, iyilik kalıcı olsun. Muhtaçlar, insanların lütuflarına bırakılırsa açlıktan ölebilir. İnsanlar için en büyük dert haksızlığa uğramaktır. Muhtaç olana vermek muhtacın hakkıdır. Vermek lütfâ değil ahlâk yasasından kaynaklanan ödevle bağlanmalıdır. Kaldı ki, bir zengin bir fakire hayırseverlik yaptığında, ona karşılıksız bir şey vermiş değildir, bilakis o fakirin zenginlerin tamahkârlıkla mahrum bıraktıkları hakkını vermiş olmaktadır.²³¹

²²⁷ Aynı, s.222

²²⁸ Aynı, s.223

²²⁹ Aynı, s.223

²³⁰ Aynı, s.224

²³¹ Aynı, s.225

Kant başkalarının mutlulğundan hoşnut olamayacağımızı, ancak o mutlulukta payımız varsa mutlu olacağımızı söylemektedir. Kant vazife anlayışını izah ederken, vazifenin mutlulukla ilişkisi hakkında da benzer şeyler söylemektedir. Vazife mutluluğa dayandırılarak, mutluluk amaç edinilmemelidir. Vazifeyi ahlâk yasasına dayandırarak ifa edersek, başkalarının mutluluğu bizim mutluluğumuzu da içermektedir demektir.²³²

Kant başkalarına karşı görevlerimizi, dostluk, düşmanlık, hakkaniyet, insan haklarından doğan ödevler, masumiyet, zarar vermek, intikamcılık, arabozuculuk, kıskançlık ve fesatlık, doğruluk, yoksulluk ve lutfkarlık, kibir ve alay etmek başlıklarıyla incelemektedir. Bütün bu başlık ve konularda Kant'ın temel ilkesi, adalet, hakkaniyet, sevgi saygı ve paylaşımdır. Burada sayılan kötülükler yapılmamalıdır. Yapılması gereken ödevler ise, dışsal etkenler, eğilimler, patolojik sevgilerle değil, ahlâki ödev anlayışıyla yapılmalıdır.

Akseki'ye göre diğer insanlara karşı görevler: Akseki'nin vazifelerin taksimindeki, ailevi vazifeler, medeni vazifeler ve sosyal vazifeler olarak isimlendirdiği ve ayrı işlediği konular diğer insanlara karşı vazifeler kapsamında değerlendirilebilir.

Akseki'ye göre, aile bireyin içinde geliştiği ve şekillendiği en küçük cemiyettir. İleri cemiyetlerin ilk çıkış yeri bir ailedir. İnsan içinde yaşadığı toplumu sevmeyi ve saymayı ailede öğrenir. Bütün sevgilerin ve faziletlerin kaynağı ailedir. İslam ahlâkının temel esaslarından olan 'büyüğe hürmet' ve 'küçüğe merhamet' ailede öğrenilir. İnsan ahlâki vazifelerin tamamını ailede öğrenmektedir.²³³

Ailedeki karşılıklı görevler, sevgi, saygı ve sorumluluk temeline dayanır. Bu konuda, "kadına kerim olanlar ikram eder" (Müslim, Akdiyye, 11) hadisi sevgi ve merhameti, "hepiniz çobansınız, hepiniz sürünüzden sorumlusunuz" (Buhârî, Cum`a, 11) hadisi sorumluluğu, "De ki, ey rabbim, onlar beni çocukken nasıl terbiye ettiyse, sen de

²³² Aynı, s.231

²³³ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.253

onlara merhamet et” (İsra, 24) ayeti de saygı ve merhameti anlatmakta ve öğretmektedir.²³⁴

Akseki, vatandaş-devlet ilişkilerini medeni vazifeler olarak ele almaktadır. Akseki’ye göre, ailelerin toplamından cemiyet ve devlet meydana gelir. Ailede reis olduğu gibi, cemiyette de idareciler vardır. Bireyin vatandaş olarak devlete karşı görevleri olduğu gibi devletin de bireye karşı vazifeleri vardır. Memleketini sevmek, memleketin saadeti için çalışmak, devletin meşru talep ve emirlerini yerine getirmek bireyin devlete karşı vazifeleridir. Devletin vazifesi ise, idaresi altındaki bireylerin fikrini ve aklını kabullenmek, şeref ve onurunu korumak, maddi manevi haklarına riayet etmektir.²³⁵

Akseki’ye göre, insan tek başına yaşayamaz. Toplum içinde yaşamak durumundadır. Her birey içinde yaşadığı toplumun diğer bireyleri ile zaruri bağlarla bağlı ve diğer bireylere muhtaçtır. Bireylerin karşılıklı muhtaçlığı sosyal vazifelerin temelini oluşturur. Sosyal vazifeler adalet ve ihsan olmak üzere iki kısımdır. Adalet hakka riayet etmektir. Toplum içindeki diğer bireylerin hakkını tanımak ve riayet etmektir. Herkesin hakkı varsa, vazifesi de vardır. Hakkı olanın vazifesi de vardır. Başkalarının bize yapmasını istemediğimiz bir şeyi bizim de başkalarına yapmamamız sosyal bir vazifedir. Başkalarının bize yapmalarını hoşlanmadığımız bir şeyi bizim de başkalarına yapmamamız bir vazife ise, bize yapılmasını arzu ettiğimiz bir şeyi bizim de başkalarına yapmamamız bir vazifedir. Akseki sosyal vazifeleri adalet ve ihsan olarak sınıflandırmayı “Allah adalet ve ihsanı emreder” (Nahl, 90) ayetine dayandırmaktadır. Adalet başkalarının malına göz dikmeyi veya el koymayı engeller. İhsan ise bize ait olan malı gönüllü olarak paylaşmayı sağlar. “insana saygı” kavramı hem adaleti hem de ihsanı içermektedir. Sosyal vazifelerin özü ve özeti insana saygıdır.²³⁶

Akseki’ye göre ihsan, “insanın başkalarına karşılıksız olarak iyilik etmesinden ibaret olan bir fazilettir.” Adaletle ilgili vazifeleri yapmak bir zorunluluktur. İhsan ise gönüllü yapılan lûtuftur. Ahlâk, adalete dair olan zorunlulukları yaptıktan sonra gönüllü yapılan ihsanla tamamlanır. İhsana kerem ve şefkat de denilebilir. İhsanın

²³⁴ Aynı, s.254

²³⁵ Aynı, s.273

²³⁶ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.289

düsturu, “kendine yapılmasını istediğin bir şeyi başkaları için de yap” şeklindedir. İhsan başkalarının iyiliğini istemekle düşünce ve bilfiil iyilik yaparak iki şekilde gerçekleşir.²³⁷

“Mü’min’ler ancak kardeşirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin” (Hucurat, 10) ayeti ve “Mü’min’ler birbirini sevmek, birbirilerine acımak ve esirgemek konusunda tek bir vücut gibidirler” (Buhari, Edeb, 27) hadis-i şerifi, mü’minlerin birbirlerine karşı vazifelerini ortaya koymaktadır. Akseki’ye göre Müslüman toplumu içindeki zımnilere karşı da iyi muamelede bulunmak, onların mallarını ve namuslarını korumak, ihanette bulunmadıkları sürece üstümüze vazifedir. Zımnilere hile yapmak, eziyet etmek, sövmek, iftira etmek haramdır. Her türlü dini taassubu aşarak gayr-ı Müslimlere de iyi davranmak ahlâki bir vazifedir.²³⁸

Akseki manevi hayatın masuniyeti konusuna ayrı bir bölüm ayırmıştır. Bu bölüm insanın onurunu, manevi şahsiyetini, izzet-i nefsinin, haysiyetini İslam ahlâkının korumaya aldığı göstermesi açısından önemlidir. Her insanın maddi bir hayatı olduğu gibi manevi hayatı da vardır. Bir insanı öldürmek suç olduğu gibi manevi hayatına saldırı da suçtur ve gayr-ı ahlâkidir. “Her müslümanın diğer müslümanlara karşı kanı ırzı, malı haramdır. Hiçbir Müslüman için başkasının malına ırzına kanına tecavüz etmek caiz değildir” (Tirmizî, Birr, 18) hadisi manevi hayatın masuniyetini, koruma altına alındığını ortaya koymaktadır.²³⁹

İstihza, tahkir, gıybet, iftira, hiciv, koğuculuk, haset gibi hasletler ve fiiller, kişilerin manevi hayatına saldırı anlamındadır, rezîletler sınıfındadır ve manevi hayatın masuniyetini ihlal eder. Bu sayılanlar ahlâka aykırı davranışlardır ve yapmamak lazım gelen vazifelerdendir.²⁴⁰

2.8. HAYVANLARA KARŞI GÖREVLER

Kant’a göre hayvanlara karşı görevler: Kant hayvanlara karşı görevlerimizi, insanlara karşı görevlerimizle eşdeğer tutmaktadır. Zira hayvanlara karşı ödevleri yerine getirmek, insanlara karşı görevlerimizi yerine getirmek demektir demektir.

²³⁷ Aynı, s.338

²³⁸ Aynı, s.354

²³⁹ Aynı, s.306

²⁴⁰ Aynı, s.311

Kant'a göre hayvanlar insanların andırımıdır.²⁴¹ Kant, 'andırım' kavramını hayvanlarla aynı doğada, aynı şartlarda, beraber ve yardımlaşarak yaşıyoruz anlamında kullanmaktadır.

Bir köpek sahibine sadakatle hizmet ediyorsa, sahibi onu ödüllendirir. Artık hizmet edemeyecek yaşlılığa ulaştığında ise ölene kadar ona bakmalıdır. Hayvanlar insanlarla beraber yaşarlar ve insanların yardımcısıdırlar. Bu açıdan hayvanlara bakmak ve iyilik etmek, insanlığa karşı bir ödevdir. Bir insan hayvanına bakmadığı için onu ölüme terk ederse, hayvana karşı bir ödevi yerine getirmemiş olmaz. Zira hayvan hüküm vermez. Bu insan böyle yapmakla insanlara karşı olan bir ödevi ihlal etmiş olur. Hayvanlar oyun için kullanılmalıdır. Ancak insanların yararına sonuç getirecek olan kobay olarak kullanılmasına katlanmak gerekir, zira hayvanlar insanların yardımcısıdır.²⁴² Görüldüğü üzere Kant'ın hayvanlara bakışı da insan merkezlidir.

Akseki'ye göre hayvanlara karşı görevler: Hayvanlara iyi muamele etmek bir ihsan vazifesidir. Akseki'nin hayvanlarla ilgili yaklaşımı Kant'la benzeşmektedir. Akseki'ye göre, hayvanlar insanların ihtiyaçlarını karşılamak için vardır. Hayvanları bu amaçla kullanmak caizdir ve bir haktır. Ancak bu hakkın kötüye kullanılması ahlâki değildir. Hayvanlara karşı vazifeler, onları gereği gibi beslemek, onları temiz tutmak ve güçlerinin yetmeyeceği şekilde yük yüklememektir. Hayvanlara eziyet ve işkence yapılamaz. Bu durum insan vakarına ve şerefine uygun değildir. Hayvanlar üzerinde tasarruf hakkımız insani meziyetlerimiz sayesinde. İnsani meziyet ise her canlının hakkına riayet etmeyi gerektirir. Hayvanlara kaba davranmak insanı insanlığından çıkarmaktadır. İslam dini sadece insanlara değil, hayvanların haklarına da riayet etmeyi ister. Din bütün yaratıklara şefkat ve merhameti emreder. Akseki'ye göre İslam ahlâki Allahın emirlerine uyup, yarattıklarına şefkat ve merhamet göstermek şeklinde özetlenebilir.²⁴³

²⁴¹ Immanuel Kant, **Ethica**, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, 2007) s.273

²⁴² **Aynı**, s.275

²⁴³ Ahmet Hamdi Akseki, **Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâki**, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979) s.342

SONUÇ

Kant'ın ahlâkı deontolojik ahlâk olarak anılan ödev ahlâkıdır. Ödev ahlâkının temel esprisi, *ahlâki eylem ödevden dolayı yapılan eylemdir* şeklinde ifade edilebilir. Akseki'nin ahlâk anlayışı da bir vazifeler anlayışıdır. Akseki'nin ahlâk dersleri, klasik İslam ahlâkçılarının, tarihsel süreçte yapmış oldukları ahlâki vazifeler terkip ve taksimatını genişleterek ve ahlâk ilmi çerçevesinde yeniden incelenmesidir. Akseki'ye göre neyin vazife olduğunu Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamberin sünneti belirler. Kant'a göre ise vazife duygusu insanın doğaya gelişinde içinde hazır durumdadır. Akseki bu vazifenin ne olduğunu insan bulamaz demektedir. Temel ayırım ahlâkın kaynağı problemidir.

Kant yeni bir ahlâk metafiziği kurmuş bir nazariyatçıdır. Akseki ise Ahlâk ilmi ve İslam Ahlâkı eserinin müellifi olarak, ahlâkın bir eğitim işi olduğunu düşünmekte ve pratik ahlâk konularına daha çok yoğunlaşmaktadır. Akseki, kendisinden önce terkip edilmiş olan bir İslam ahlâkını hazır bulmuş, bu terkibi genişleterek, sistemleştirerek, ilmen tartışarak döneminin istifadesine sunmuştur. Akseki eserinde ele aldığı konuyu önce ilmen incelemiş, daha sonra o konunun İslam ahlâkındaki yeri ve değeri açısından ortaya koymuştur. Kant antropolojik tecrübeden bağımsız, yani insanlık tarihindeki ahlâk anlayışlarından ayrı bir metâfizik kurmak niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Akseki ise, İslam dinini nazari ve ameli bütün ahlâk ilkelerinin toplayan, insanın vazifelerinin ne olduğunu ortaya koyan ve ahlâk dini olan İslam dininin, yegâne ahlâk sistemi olduğunu, İslam dininden başka ahlâk sisteminin olamayacağını ortaya koymak için çalıştığını ifade etmektedir.

Akseki Kant'ın *şartsız emir* anlayışının dolaylı olarak şartlı emir olduğunu söylemektedir. Akseki'ye göre *yalan söylememeliyim* diyen insan, toplum yararına yalan söylememeliyim diyorsa, *toplum yararı etkeni* şart haline gelmektedir, dolayısıyla, şartsız emir, şartlı emir olmuş olmaktadır. Ona göre, toplumun zarar görmeyeceği durumlarda zina yapmak, hırsızlık yapmak, içki içmek gibi kötü ahlâk örneklerinin ahlâki sayılma riski bulunmaktadır. Kant toplum yararı ifadesini kullanmamakla birlikte, toplum yararını gözettiği söylenebilir. Ancak Kant yalan söylemek örneğini farklı yerlerde kullanmaktadır. Örneğin Kant şöyle bir örnek vermektedir: '*Kendime zarar gelmemesi için yalan söylememeliyim* demekle, bir

zarar gelmeyecek olsa da yalan söylememeliyim demek farklıdır. İkincisini diyen insan, dış faktörleri hiç dikkate almamaktadır ve sadece yasa için yalan söylememeyi seçmektedir.’ Kant’ın bu alçımı karşısında Akseki’nin ‘*şartsız emir şartlı emir haline geliyor*’ eleştirisi yersiz kalmaktadır.

Akseki Kant’ın sadece eyleme odaklandığını ve niyeti göz ardı ettiğini söylemektedir. Ona göre Kant sadece işlenmiş eylemi, ahlâkidir veya değildir şeklinde değerlendirmektedir ve eylem öncesi niyeti esas almamaktadır. Kant, yaratılıştan gelen vasıfların ahlâki değer içermediğini konu edindiği bölümde, kişinin iyi niyeti olmayınca soğukkanlı bir insan vahşice cinayet işleyebilir diyerek niyetin önemine dikkat çekmektedir. Başka bir yerde Kant, kesin buyruğa uyularak yapılan eylemin sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olmasına bakılmaz, bu eylemi ortaya koyan kişi, ahlâk yasasına uymakla eylem ortaya koyduğu için, eylemi niyetinden dolayı her durumda ahlâkidir demektedir. Yine Kant, ‘dünyada iyi niyetten başka kayıtsız şartsız bir iyilik düşünülemez, iyi niyet etkileri ve sonuçlarından bağımsız olarak iyiliğin kendisidir’ demektedir. Kant ödev için yapılan eylemle, ödevde uygun düşen eylemin ahlâki farkını irdelediği bir bölüme ise, müşterisine iyi davranan bir bakkal örneği vermektedir. Buna göre bakkal, ticari bir politika için iyi davranıyorsa ahlâki davranmıyor demektedir. Kant’ın bu açıklamaları karşısında Akseki’nin niyet eleştirisi yersiz düşmektedir. Akseki’nin bu eleştirisinde, yanlış anlamaların veya eksik okumaların etkisinin olduğu söylenebilir.

Akseki’nin Kant’a yönelttiği bir başka eleştiri vicdan konusundadır. Akseki’ye göre Kant vicdan ve akli bir tutmaktadır. Akseki, ‘bazı filozoflara göre, vicdan-ı ahlâki, kuvve-i akilenin bir cüz’ü, bir suretidir, daha doğrusu vicdan ile akıl bir demektir. ahlâki vicdan denilen kabiliyet, aklın ameli tatbikinden başka bir şey değildir, ahlâki vicdan bir tür akıldır.... Bu mesleğin (böyle düşünenlerin) bayraktarı da Alman filozofu Kant’tır’ demektedir. Akseki bunu söylerken kaynak vermemektedir. Ancak Kant’ın bunun aksine beyanları ve düşünceleri bulunmaktadır. Kant’a göre vicdan hüküm verme yeteneğine sahip değildir. Basiretle hüküm verilir. Vicdan kötü (değersiz, ahlâka aykırı) eylem sonrası ortaya çıkar ve insanı suçlar, basiret ise serzenişte bulunur. Yine Kant’a göre basiretin hükümleriyle vicdanın hükümleri birbirine karıştırılmamalıdır. Vicdan eylemden sonra hüküm verir, eylemi onaylar veya reddeder. Yine Kant’a göre basiret eğitilebilir, vicdan eğitilemez. Kant’ın

vicdan incelemesinde *akıl* kavram olarak geçmemektedir. Basiret ve vicdan kıyaslanmaktadır, basiret de aklın bir türevidir. Dolayısıyla Akseki'nin bu eleştirisi de yersiz düşmektedir. Vicdanla ilgili olarak bir başka fark ise, Kant'a göre vicdan sadece kendi sahibine bakar, Akseki'ye göre ise başkalarının davranışlarını da kritik eder.

Kant ve Akseki'de özgürlük ve sorumluluk kavramları incelemesinde fazlaca farklar yoktur. Her iki düşünürün sorumluluk şartlarıyla ilgili farklı sınıflandırmaları bulunmaktadır ve birbiriyle çelişen bir durum bulunmamaktadır. Ancak Kant özgürlük konusunu, insanın yeterliliği, yapabilirliği veya İslam kelamı terimiyle ifade edecek olursak bir istita'at meselesi olarak incelemektedir. Akseki ise özgürlüğü, insana sorumluluk yüklemenin şartı olarak görmektedir.

Kant ve Akseki arasındaki bir başka ayırım insanın yetkinliği meselesidir. Kant, ödevi ödev için yapmak gerekliliğini sürekli vurgulamaktadır ve bu konuda insana inanmakta ve güvenmektedir. Kant'a göre İnsan ahlâki ilkeyi bulma ve eyleme gücüne doğası itibarıyla yetkindir. Akseki ise insanın, ödevi ödev için yapabilecek kapasitede olmadığını düşünmektedir. Akseki bu tür bir vazife ifasını yüce varlıklar yapabilir demekle muhtemelen melekleri kastediyor olmaktadır. Ona göre insan, ancak bir gaye, bir maslahat, bir menfaat gözeterek bir vazifeyi ifa edebilir.

Kant'ın *iyilik istenci* ve *isteme* şeklinde kullandığı kavram, bir eylemin ahlâki olmasının ön şartı olan iyi niyet, iyiliği talep etmek olarak anlaşılabilir. Akseki ise niyeti, eylemin Allah için yapılmasını kasteden içsel düşünce olarak ele almaktadır.

Kant'ın pratik ahlâk konularına bakışı, insanın kendisine karşı görevleri, başka insanlara karşı ödevler, hayvanlara karşı ödevler hakkındaki düşünceleri Akseki ile çoğunlukla örtüşmektedir. Her iki düşünürün bu kapsamdaki temel yaklaşımı, *insanın ihya edilmesi, insan onur ve haysiyetinin korunması ve insanın yüceltilmesini* esas alan bir yaklaşımdır.

Akseki'nin İslam ahlâkının en üstün ahlâk sistemi olduğu şeklindeki temel postulatı, farklı ahlak sistemlerine karşı bir önyargı oluşturmaktadır. Söz konusu ahlak sistemleri kritik edilirken bu önyargı, bilimsellik ve objektiflik açısından dezavantaja dönüşmektedir. Akseki'nin gerek Kant kritiği, gerekse diğer ahlâk kuramlarına

getirdiği eleştirilerde, bu önyargı sebebiyle yanlış ve yersiz eleştiriler ortaya çıkmaktadır.

Kant ahlâkı aramaktadır. Elinde var olan mevcut bir ahlâkın incelemesini veya tartışmasını yapmamaktadır. Kant eski ahlâk anlayışlarını kesinlikten ve evrensellikten yoksun oldukları düşünceyi silmiştir. Dini ahlâk ise tanrı açısından mutlaktır, insan o mutlaklığa inanır ama o mutlaklığı bilmez. Zira dini ahlâkın kesinliği insandan çıkmış bir gerçeklik değildir. Kant muhayyerlikten kesinliğe doğru bir yolculuk izler. “Ahlâki ödevi bulup eyleyen insan aynı zamanda bir tanrı buyruğunu da yerine getirmiş olur” diyerek, insandan tanrıya doğru yol alır. Kant ahlâkı aramakta, bulmakta ve kurmaktadır. Kant düz bir çizgi çizmektedir. Akseki ise çizilmiş bir çizgini üzerinden geçmektedir. Elinde hazır bulduğu bir ahlâkı anlama ve ağıklama gayretindedir. Tanrı’dan insan doğru bir yol izlemektedir. Bir kesinlik hakkında konuşmaktadır. Kant muhayyerlikten kesinliğe, Akseki ise kesinlikten kesinliğe gitmektedir. Kant insandan tanrıya, Akseki ise tanrıdan insana gitmektedir. Kant ahlakilikten ahlaka, Akseki ise ahlaktan ahlaki olana gitmektedir.

Kant ahlakı insana ve insan aklına dayandığı için seküler bir ahlak anlayışıdır. Akseki’nin ahlakı ise dini ahlakıdır. Buna rağmen örtüştükleri, uyumlu oldukları konular, ihtilaf konularından daha fazladır. Bu durum insanın tanrıdan bağımsız bir ahlak üretecek durumda olduğunu gösterir mi? İnsan, doğası itibariyle tanrıdan ne kadar bağımsızdır? İnsanın akli tarihsel tecrübeden ne ölçüde bağımsız kalabilir? Bu denli uyuşma ve benzeşmeye rağmen felsefe ve bilim dünyasının tanrı ve ahlak konusunda farklı yolda gitmelerinin sebebi nedir? Felsefe, tanrı ve insanı, bilim ve dini en azından ahlak ekseninde uzlaştırma çabası ortaya koyabilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmet Hamdi Akseki (Sempozyum) (Yayına hazırlayan, Hüseyin Arslan, Mehmet Erdoğan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay,Ankara, 2004)

Ahmet Hamdi Akseki Sempozyumu. (Diyanet İşleri Başkanlığı yay, 2. Baskı, Ankara, 2017)

Akarsu, Bedia, Immanuel Kant'ın Ahlâk Felsefesi,(İnkılâp Kitabevi Yay, 5. Baskı,1999)

Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlâk Dersleri (Diyanet İşleri Başkanlığı yay. 5.Baskı, Ankara, 2016)

Akseki, Ahmet Hamdi, Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı, Sadeleştiren, Ali Arslan Aydın, (Nur Yay, İkinci Baskı, Ankara,1979)

Akseki, Ahmet Hamdi, İslam Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir, (Sebil Yay. İstanbul, 2004)

Arslan, Ahmet, Felsefeye Giriş, (BB101 Yay, 25. Baskı, 2017, Ankara)

Bolay, Süleyman Hayri, Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü, (Nobel Yay,11. Baskı, Ankara, 2013)

Bolay, Süleyman Hayri, Felsefeye Giriş, (Akçağ Yay, 5.baskı, Ankara, 2016)

Cassirer, Ernst, Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi, Çeviren, Doğan Özlem, İnkılâp Yay, (İstanbul, 3. Baskı, 2007)

Cevizci, Ahmet, Etik Ahlâk felsefesi, (Say Yay, 2. Baskı, 2015)

Çağrıncı, Mustafa, Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı, (Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015)

Elmalı, Osman, Özden, Ömer, İlkçağ Felsefe Tarihi, (Arı Sanat Yay, 6. Baskı, 2016, İstanbul)

Erdem, Hüsameddin, Ahlâk Felsefesi, (Hü-Er Yay, Konya,2015)

Gazali, İhya-i Ulumiddin, (Tercüme, Ali Arslan, Arslan yay, İstanbul, 1993)

- Geier, Manfred, Kantın Dünyası, Çeviren Erol Özbek, (İletişim Yay, İstanbul, 2009)
- Heimsoeth, Heinz, Kant'ın Felsefesi, Çeviren,Takiyettin Mengüşoğlu,(Doğu Batı Yay, 7. Basım, 2016)
- İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi, Editör, Müfit Selim Saruhan, Grafiker Yay, 2. Baskı, Ankara, 2014)
- Kant, Immanuel, Ahlâk Metâfizîğinin Temellendirilmesi, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu 6. Baskı,2015, Ankara)
- Kant, Immanuel, Ethica, Çeviren, Oğuz Özügül, (Pencere Yay. İkinci Baskı, İstanbul, 2007)
- Kant, Immanuel, Pratik Aklın Eleştirisi, Çeviren, İoanna Kuçuradi, (Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 6. Baskı, 2015)
- Kılıç, Recep, Ahlâkın Dini Temeli, (Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara,1992)
- Kropotkin, Pyotr Alekseyeviç. Etik, Çeviren, Sinan Altıparmak, (Öteki yay, 2.baskı, İstanbul, 2018)
- Kuehn, Manfred, Immanuel Kant, Çeviren, Bülent O.Doğan, (Türkiye İş Bankası Kültür Yay,2011)
- Nietzsche, Friedrich, İyi ve Kötünün Ötesinde, (Çeviren Ahmet İnam,Yorum Yay, 2001, İstanbul)
- Nietzsche, Friedrich, Putların Alacakaranlığında,(Çeviren Emir Aktan, Alter Yay, 2012, Ankara)
- Özden, Ömer, İslam Felsefesi Tarihi, (Bilge Kültür Sanat Yay, 1. Baskı, 2017,İstanbul)
- Özlem, Doğan, Etik Ahlâk felsefesi, (Notos Kitap Yay, 2. Basım, 2015)
- Özlem, Doğan, Kant Üstüne Yazılar, (Notos Kitap Yay, 2015)
- Pazarlı, Osman, İslam'da Ahlâk, (Remzi Kitabevi, 2. Baskı, 1980, İstanbul)

Russell, Bertrant, Batı Felsefesi Tarihi, Çeviren Ahmet Fethi, (Alfa Yay, 3. Baskı, 2017)

Tûsi, Nasiruddin, Ahlâk-ı Nâsri, (Litera Yay, 3. Baskı, İstanbul, 2016)

Uyanık, Mevlüt, Akyol, Aygün, İslam Ahlâk Felsefesi, (Elis Yay, 3.baskı, 2015, Ankara)

Ülken, Hilmi Ziya, Aşk Ahlâkı, (Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2010, İstanbul)

